

ΣΧΟΛΗ ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΦΥΣΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΠΡΟΣΩΚΡΑΤΙΚΟΙ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΑΟΣ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΑΡΡΩΝΗΣ ΒΑΣΙΛΗΣ

A.M:ge12901

Επιβλέπων: Δρ. Πέτρος Δαμιανός (Ε.ΔΙ.Π. Ε.Μ.Π)

Περιεχόμενα

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ	5
Οι Προσωκρατικοί.....	5
1. Ποιοι ήταν οι Προσωκρατικοί Φιλόσοφοι;.....	5
2. Οι Μιλήσιοι	8
3. Ο Ξενοφάνης και ο Ηράκλειτος από την Έφεσο.....	10
4. Ο Παρμενίδης.....	13
5. Η πυθαγόρεια παράδοση	15
6. Ζήνωνας και Μέλισσος	17
7. Οι πλουραλιστές Αναξαγόρας και Εμπεδοκλής.....	18
8. Ο Προσωκρατικός Ατομισμός	21
9. Ο Διογένης ο Απολλώνιος και οι Σοφιστές	23
10. Η προσωκρατική κληρονομιά	25
ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ	27
Ο ΦΙΛΟΛΑΟΣ	27
Οι εκτιμήσεις των ιστορικών για την πιθανή ημερομηνία γέννησης του Φιλόλαου	27
Αναφορές για τον πιθανό τόπο καταγωγής του, καθώς και λεπτομέρειες για τον βίο του και τα έργα του	32
Οι βαθμοί του Πυθαγορισμού και το βιβλίο του Φιλόλαου: "Περί Φύσεως"	37
Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΦΙΛΟΛΑΟΥ	46
1. ΠΕΡΑΙΝΟΝΤΑ ΚΑΙ ΑΠΕΙΡΑ.....	46
Τα πέντε βασικά στοιχεία για την φύση των απείρων και των περαινότων που διατυπώνονται στο σύγγραμμα του Φιλόλαου.	46
Οι αναφορά του Φιλόλαου για Κοσμογονία και Άπειρα-Περαίνοντα	52
Συμπεράσματα	57
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	65

Εισαγωγή

Στα πρώτα κεφάλαια, το κείμενο αναφέρεται στους προσωκρατικούς φιλοσόφους και στοχαστές, το έργο τους, τα ερωτήματα που είχαν αναπτύξει σε σχέση με την ύπαρξη, την καλυτέρευση της ζωής και την δημιουργία αλλά και τον σκοπό του σύμπαντος, καθώς και στην χρονική περίοδο εμφάνισης τους. Μερικοί από αυτούς που αναφέρονται στα επόμενα κεφάλαια είναι ο Θαλής, ο Ξενοφάνης, ο Ηράκλειτος, ο Παρμενίδης, ο Πυθαγόρας, ο Ζήνωνας, ο Μέλισσος, ο Αναξαγόρας, ο Εμπεδοκλής και ο Διογένης. Ο Θαλής κατάγεται από την Μίλητο, μία περιοχή της σημερινής Τουρκίας. Τους Μιλήσιους στοχαστές απασχόλησαν τόσο τα γήινα προβλήματα όσο αλλά ωστόσο είχαν και συμπαντικές ανησυχίες. Ο Ξενοφάνης και ο Ηράκλειτος έχουν καταγωγή από την Έφεσο. Ερευνούν την ανθρώπινη λογική και το πόσο αυτή μπορεί να είναι αποτελεσματική, δεδομένων των φυσικών και βιολογικών περιορισμών. Ο Παρμενίδης ήταν κομμάτι της Ελληνικής αποικίας της Ελαίας στη νότια Ιταλία και ήταν εκείνος που αναφέρθηκε στην ανωτερότητα της θείκης κατανόησης επάνω στην έρευνα της φιλοσοφίας, τονίζοντας ότι ο άνθρωπος μπορεί να φτάσει σε αυτό το σημείο εμπέδωσης. Ο Πυθαγόρας με καταγωγή από την Σάμο, μελετούσε μαζί με τους ακόλουθούς του τη δομή του σύμπαντος με βάση τα μαθηματικά και τους αριθμούς. Ο Ζήνων και ο Μέλισσος οι οποίοι φαίνεται να είναι συνεχιστές της φιλοσοφίας του Παρμενίδη με τον πρώτο να είχε αναφερθεί στο οξύμωρο δίπολο μεταξύ λογικών επιχειρημάτων και της αισθητηριακής εμπειρίας, και τον δεύτερο να ισχυρίζεται και να αναλύει την μοναδικότητα του κάθε πράγματος στην φύση. Ο Αναξαγόρας και ο Εμπεδοκλής εργάστηκαν εντός του πλαισίου του Παρμενίδη. Ο Αναξαγόρας πίστευε πως όλα τα αντικείμενα είναι φτιαγμένα από προσμίξεις 'υλικών' όπως η γη (χώμα), η φωτιά, η φωτεινότητα. Ο κόσμος του Εμπεδοκλή θέλει τα πρωταρχικά στοιχεία να είναι 4 (γη, αέρας, φωτιά, νερό) ενώ τα συνδέει με τις έννοιες Νείκος και Φιλότητα. Ο Διογένης αναφέρεται στον αέρα ως θεμελιώδες συστατικό των πραγμάτων ενώ διατυπώνει πως όλα τα πράγματα προέρχονται από ένα μοναδικό πράγμα και έτσι αυτά αποτελούν αντίγραφα ή είναι το ίδιο το πρωταρχικό το πράγμα. Είναι επίσης έντονο το στοιχείο της θρησκευτικότητας στις θεωρίες του. Στο δεύτερο

μέρος, τα επιμέρους κεφάλαια αναφέρονται στον Φιλόλαο. Ιστορικές έρευνες δίνουν τις κατευθύνσεις για τον τόπο καταγωγής, γέννησης αλλά και την χρονική στιγμή και περίοδο όπου διατύπωσε τις θεωρίες του. Ορισμένα θέματα από αυτά που τον απασχόλησαν σχετίζονται με την φύση του απείρου και του πεπερασμένου μεγέθους αλλά και θέματα κοσμογονίας.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Οι Προσωκρατικοί

Οι Προσωκρατικοί ήταν ένα κίνημα στοχαστών του 5^{ου} και 6^{ου} αιώνα που εισήγαγαν ένα νέο τρόπο να θέτουν ερωτήματα για τον κόσμο και τη θέση των όντων μέσα σε αυτόν. Αναγνωρίστηκαν ως οι πρώτοι φιλόσοφοι και επιστήμονες του Δυτικού Κόσμου. Ποιοι ήταν, όμως, οι Προσωκρατικοί φιλόσοφοι;

1. Ποιοι ήταν οι Προσωκρατικοί Φιλόσοφοι;

Η κατανόηση του κινήματος είναι κάτι δυσνόητο εξαιτίας της φύσεως των στοιχείων. Οι περισσότεροι έγραψαν τουλάχιστον από ένα βιβλίο, αλλά κανένα ολοκληρωμένο έργο δε σώζεται. Αντιθέτως, βασιζόμαστε σε μεταγενέστερους φιλοσόφους και ιστορικούς για τη εύρεση ρητών τους (quotations) και αναφορές των απόψεών τους (testimonia). Σε μερικές περιπτώσεις αυτές οι πηγές έχουν άμεση σύνδεση με τα έργα των προσωκρατικών, αλλά σε πολλές άλλες, όχι. Τα έργα του Ιππία, του Αριστοτέλη, και του Θεόφραστου είναι μερικά από αυτά.

Παρόλο που οι πληροφορίες μας για αυτούς βασίζονται σε αναδομήσεις έργων, δεν θα έπρεπε να είμαστε απαισιόδοξοι σχετικά με την πιθανότητα να φτάσουμε σε μια ιστορικά υπεύθυνη κατανόηση αυτών των πρώιμων Ελλήνων στοχαστών. Η ονομασία τους, Προσωκρατικοί Φιλόσοφοι, γεννά, βέβαια, συγκεκριμένες δυσκολίες. Ο όρος που δημιουργήθηκε τον 18^ο αιώνα, έγινε ευρύτερα αποδεκτός από τον Hermann Diels κατά τον 19^ο αιώνα. Έθετε μια αντίθεση μεταξύ του Σωκράτη, που έστρεφε το ενδιαφέρον του κυρίως σε ηθικά προβλήματα, και των προκάτοχων του, που βασικό μέλημα τους αποτελούσαν ερωτήματα κοσμολογίας και κοσμογονίας. Ο όρος, ο οποίος αποτελεί καθαρά χρονολογικό προσδιορισμό, δεν είναι ακριβής, καθώς οι τελευταίοι από αυτούς ήταν σύγχρονοι του Σωκράτη, ακόμη και του Πλάτωνα.

Επιπλέον, πολλοί εκ των πρώτων Ελλήνων στοχαστών, είχαν ερωτήματα σχετικά με την ηθική και σχετικά με τον καλύτερο τρόπο διαβίωσης. Ο όρος, επιπρόσθετα, μπορεί να ενέχει έναν τόνο υποτίμησης των Προσωκρατικών, σε σχέση με τον Σωκράτη και τον Πλάτωνα. Με αλλά λόγια, υπονοείται ότι η φιλοσοφία αποκτά ενδιαφέρον, όταν φτάνουμε στην κλασική περίοδο του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη. Μερικοί ακαδημαϊκοί αποφεύγουν τη χρήση του όρου. Παρόλα αυτά, εάν χρησιμοποιηθεί, ώστε να αναφερθούμε τους πρώτους Έλληνες στοχαστές, που δεν επηρεάζονται από τις απόψεις του Πλάτωνα, είτε ήταν προγενέστεροι, είτε σύγχρονοι του, δεν τίθεται ζήτημα.

Ένα δεύτερο πρόβλημα έγκειται στην αναφορά αυτών των στοχαστών ως φιλόσοφοι. Σίγουρα οι ίδιοι δε θα περιέγραφαν τους εαυτούς τους με αυτό τον όρο. Παρόλο που είναι αλήθεια πως ο Ηράκλειτος έλεγε ότι “όσοι είναι λάτρεις της σοφίας, οφείλουν να διερωτώνται για πολλά πράγματα” (LM9D40)¹, ο όρος “φιλόσοφος” που χρησιμοποιεί δεν έχει κάποιο ιδιαίτερο νοηματικό βάρος, όπως αυτό που συναντάμε στα έργα του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη, όπου η έννοια “φιλόσοφος” έρχεται σε αντίθεση και με τον καθημερινό άνθρωπο. Όπως επιβεβαιώνει και το εδάφιο του Ηράκλειτου, οι πρώιμοι Έλληνες φιλόσοφοι θεωρούσαν τους εαυτούς τους “αναζητητές πολλών πραγμάτων”, είχαν απόψεις σχετικά με τη φύση του κόσμου, κι αυτές οι απόψεις διαμόρφωσαν αυτές τις επιστήμες που σήμερα ονομάζουμε φυσική, χημεία, γεωλογία, αστρονομία, εμβρυολογία, ψυχολογία, καθώς και θεολογία, μεταφυσική και ηθική.

Στους πρώτους Προσωκρατικούς, δηλαδή στους Μιλήσιους, είναι δύσκολο να διαχωρίσουμε αυστηρώς τη φιλοσοφική πλευρά των απόψεων τους, βάσει των στοιχείων που έχουμε στη διάθεσή μας. Ωστόσο, παρά τον κίνδυνο παρεξήγησης, κι επομένως υποτίμησης, λόγω αναχρονισμού, είναι απολύτως λογικό να τους αποκαλούμε φιλοσόφους. Αυτή η λογική υπάρχει και στην άποψη του Αριστοτέλη (δείτε e.g., *Metaphysics* I, *Physics* I.). Αυτοί οι στοχαστές ήταν προκάτοχοί του πάνω σε ένα συγκεκριμένο είδος έρευνας και, παρόλο που ο Αριστοτέλης πίστευε πως ήταν όλοι, για τον έναν ή τον άλλο λόγο, αποτυχημένοι και ερασιτέχνες, τους αναγνωρίζει μια κάποια ομοιότητα. Από αυτήν την ομοιότητα, όπως ο ίδιος θεωρεί, πηγάζει μια κάποια αλληλουχία και στο αντικείμενο αλλά και στον τρόπο έρευνας(μεθόδου), με τη δική του

¹ Η LM παρέχει την πρωτότυπη γλώσσα των κειμένων, συνήθως ελληνική ή λατινική, με μετάφραση στα γερμανικά, από τους A. Laks και G. Most. Στη LM, σε κάθε στοχαστή εκχωρείται ένας αναγνωριστικός αριθμός κεφαλαίου. Το LM εκχωρεί έναν αναγνωριστικό αριθμό σε κάθε στοχαστή και αριθμούς σε κάθε κομμάτι κειμένου: ο LM25D27 επιλέγει το δόγμα Αναξαγόρα (25) τον αριθμό 27.

θεώρηση. Οι ερωτήσεις που έθεσαν οι Προσωκρατικοί Φιλόσοφοι, τα είδη των απαντήσεων που έδωσαν, και οι απόψεις που είχαν, αποτελούν τα θεμέλια της φιλοσοφίας, η οποία αργότερα καθορίστηκε από τον Πλάτωνα, τον Αριστοτέλη και τους μεταγενέστερους αυτών.

Ίσως το θεμελιώδες χαρακτηριστικό είναι η αφοσίωση τους στην εξήγηση του Κόσμου, βάσει των δικών του, εγγενών, αρχών. Αντίθετα, αναλογιστείτε το ποίημα του Ησίοδου, τη Θεογονία του (7^{ος} αιώνας). Ο Ησίοδος αφηγείται την ιστορία των Ολύμπιων θεών, ξεκινώντας από το Χάος, μια αόριστη θεϊκή οντότητα ή κατάσταση. Από το Χάος γεννιούνται οι θεοί, συνήθως δια της σεξουαλικής συνεύρεσης, αλλά μερικές φορές δε δίνεται η αιτία ύπαρξής τους. Οι θεϊκές οντότητες που προκύπτουν είναι συχνά συνδεδεμένες με κάποιο κομμάτι του φυσικού σύμπαντος, ή κάποιο κομμάτι της ανθρώπινης εμπειρίας. Επομένως, αυτή η Θεογονία είναι επίσης και Κοσμογονία. Αυτές οι θεότητες παλεύουν βίαια μεταξύ τους και τελικά θριαμβεύει ο Δίας, ο οποίος και κατοχυρώνει την έννομη τάξη του κόσμου. Ο κόσμος του Ησίοδου είναι ένας κόσμος, όπου οι θεότητες είναι όντα που συμπεριφέρονται όπως οι άνθρωποι. Κάποιες άλλες θεότητες είναι προσωποποιημένα χαρακτηριστικά των ανθρώπων, όπως η Δυσνομία (e.g., Momus, blame; and DUSNOMIA, lawlessness). Για τους Έλληνες, οι βασικές ιδιότητες μιας θεότητας είναι η αθανασία και η κατοχή δύναμης. Έτσι, κάθε χαρακτήρας του Ησίοδου, έχει συγκεκριμένες ιδιότητες. Είναι σαν ένα οικογενειακό, χολιγουντιανό δράμα, με ζήλια, θυμό, αγάπη, πόθο, όλα να παίζουν σημαντικό ρόλο στο να διαμορφωθεί ο κόσμος, έτσι όπως τον ξέρουμε (*Theogony* 886–900).

Σε ένα άλλο έργο του Ησίοδου, “Έργα και Ημέραι”, ο Ησίοδος δίνει περισσότερη σημασία στον άνθρωπο, λέγοντας την ιστορία των πρώτων πλασμάτων που πέθαναν ή καταστράφηκαν, είτε από τους εαυτούς τους, είτε από το Δία. Οι άνθρωποι δημιουργήθηκαν από το Δία και υπόκεινται στην εξουσία του. Ο κόσμος του Ησίοδου, όπως και ο κόσμος του Ομήρου, είναι γεμάτος από θεότητες που ανακατεύονται σε όλους τους τομείς, από τον καιρό, μέχρι και πιο σημαντικά γεγονότα της ανθρώπινης ζωής, δρώντας σε έναν κανονικό κόσμο θα έλεγε κανείς. Οι Προσωκρατικοί απέρριπταν αυτή τη διήγηση. Αντιθέτως, έβλεπαν τον κόσμο ως ένα φυσικά έννομο κατασκεύασμα το οποίο είναι εγγενώς απτό και δεν υπόκειται σε υπερφυσικές παρεμβάσεις. Ακόμα και η Ίριδα είναι απλά ένα χρωματιστό σύννεφο.

Το να ονομάζουμε φιλοσόφους τους Προσωκρατικούς προϋποθέτει, επίσης, πως μοιράζονται μια συγκεκριμένη οπτική. Οι ακαδημαϊκοί διαφωνούν πάνω στη

διαφοροποίηση μεταξύ των πρώτων Ελλήνων φιλοσόφων και των προκατόχων τους (δες Moore 2020). Οι Προσωκρατικοί καταλάβαιναν διαφορετικά τον κόσμο και αυτό είναι ξεκάθαρο στον Ηράκλειτο (LM D9). Παραπάνω αναφέρθηκε πως ο Ηράκλειτος πίστευε στην αναζήτηση, μα η αναζήτηση αυτή καθαυτή δεν είναι αρκετή. Για τον Ηράκλειτο υπάρχει μια αρχή που ενώνει και εξηγεί τα πάντα. Και για αυτό ξεχωρίζει τον εαυτό του από τον Ησίοδο, που αναφέρεται στους θεούς, τον Πυθαγόρα και τον Ξενοφάνη. Οι παραπάνω απέτυχαν να βάλουν σε μια λογική σειρά τη γνώση που προσπαθούσαν να αποκτήσουν και τα γεγονότα που προσπαθούσαν να κατανοήσουν. Αλλά, έτσι, όπως ο κόσμος βρίσκεται σε μια έννομη τάξη, έτσι και η γνώση πρέπει να βρίσκεται σε μια σειρά.

2. Οι Μιλήσιοι

Ο Αριστοτέλης αναφέρεται στο Θαλή το Μιλήσιο, όταν αναφέρεται στις αιτίες. Ήταν ο πρώτος που αφιερώθηκε πάνω σε αυτή την έρευνα. Ο Θαλής φαίνεται να έζησε κατά τον 6^ο αιώνα στη Μίλητο, μια πόλη της Ιωνίας, στη δυτική ακτή της σημερινής Τουρκίας. Ο Αριστοτέλης αναφέρει ότι, πριν το Θαλή, κάποιοι ανέφεραν το νερό ως σημαντικό κομμάτι του Κόσμου, αλλά ο Θαλής είναι ο πρώτος που δηλώνει πως το νερό είναι η Πρώτη Αιτία (*Metaphysics* 983b27–33). Δυο προγενέστεροι του Θαλή, ο Αναξίμανδρος και ο Αναξίμενης, ήταν επίσης από τη Μίλητο και φαίνεται να μοιράζονταν κοινές απόψεις. Η παράδοση λέει ότι ο Θαλής προέβλεψε μια ηλιακή έκλειψη το 585 π.Χ. (LM 5P9) και ασχολήθηκε με τη μηχανική. Παρόμοια επιτεύγματα αποδίδονται και στον Αναξίμανδρο και τον Αναξίμενη.

Οι Μιλήσιοι, λοιπόν, ενδιαφέρονταν και για τα συμπαντικά και για τα γήινα φαινόμενα. Ναι μεν ο Αριστοτέλης δεν είχε άμεση επαφή με τα γραπτά του Θαλή, καθώς ο Θαλής δεν άφησε κάποιο βιβλίο. Παρόλα αυτά, ο Αριστοτέλης έχει την πεποίθηση πως ο Θαλής ανήκει στους στοχαστές, κι όχι στους μυθοπλάστες. Ο Αριστοτέλης συνδέει το Θαλή με το νερό με τη λογική ότι το νερό είναι η Αρχή. Αναφέρει ότι ο Θαλής επέλεξε το νερό, διότι παίζει σημαντικό ρόλο στη διατροφή και στην ανάπτυξη. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, οι Προσωκρατικοί ισχυρίζονταν ότι υπάρχει μια συγκεκριμένη Ύλη που είναι και η καταγωγή και η συνεχής φύση των πραγμάτων και

των όντων. Το Νερό είναι η Αρχή και δίνεται ιδιαίτερη βάση στο γεγονός ότι το νερό ενέχει τη συνεχή κίνηση. Ο Αριστοτέλης αναφέρει επίσης ότι ο Θαλής ταυτοποίησε την Ψυχή. Η ανάλυση της αλλαγής δεν είναι ξεκάθαρη στους Μιλήσιους, οπότε, δεν διαφοροποιείται η έννοια της αρχικής ύλης με μια υπάρχουσα βασική ύλη που παραμένει αναλλοίωτη, ανεξαρτήτως συνθηκών (Graham 2006).

Ο Θαλής εισάγει μια ριζική αλλαγή σε σχέση με τους προηγούμενους στοχαστές, Έλληνες και μη-Έλληνες. Όπως και άλλοι Προσωκρατικοί, έτσι και ο Θαλής βλέπει τη Φύση ως ένα ολοκληρωμένο και ατομικώς οργανωμένο σύστημα, και δε βλέπει το λόγο ύπαρξης θεϊκής παρέμβασης. Από την άλλη, ο Αναξίμανδρος, μαθητής και συνεχιστής του Θαλή, είπε ότι το “άπειρο” αποτελεί και την αρχή και το στοιχείο της φύσης των πραγμάτων. Βάσει αυτού, υπάρχει και η Δίκη και η Αδικία. Είναι ξεκάθαρο πως, έχοντας δει τις αλλαγές και των τεσσάρων στοιχείων, δε του έμοιαζε ταιριαστό να αναφέρει ένα από αυτά ως υπέρτατο. Έτσι, ανέφερε κάτι άλλο, εκτός αυτών. Αναφέρεται: Κάτι παραγωγικό, μεταξύ ζεστής και κρύας ύλης, διαχωρίστηκε από το αιώνιο, κατά τη γένεση του Κόσμου, και από αυτό μια σφαίρα φωτιάς δημιουργήθηκε, γύρω από τον αέρα, γύρω από τη Γη”. Ούτε η αιτία, ούτε η ακριβής διαδικασία διαχωρισμού εξηγείται. Ο Αναξίμανδρος ισχυρίζεται ότι το Άπειρο, με κάποιο τρόπο, γεννά τα αντίθετα (το ζεστό και το κρύο). Υπάρχει, λοιπόν, ένα σύστημα που έρχεται σε αντίθεση με τον χαοτικό κόσμο των Ελλήνων θεών που παρέμβαιναν σε υποθέσεις των ουρανών και των ανθρώπων.

Παρόμοια οπτική βλέπουμε και στον Αναξιμένη. Ο Αναξιμένης αντικαθιστά το άπειρο του Αναξίμανδρου με τον αέρα. Η επιλογή του βασίστηκε στο ότι θεώρησε ότι η πρώτη ύλη πρέπει να είναι ουδέτερη, αλλά όχι χωρίς ιδιότητες. Ο αέρας μπορεί να πάρει πολλαπλές ιδιότητες χρώματος, θερμοκρασίας, υγρασίας, κίνησης, γεύσης και οσμής. Ο Πλούταρχος αναφέρει πως η σύμπτυξη είναι συνδεδεμένη με το κρύο και τη ζέστη και δίνει το παράδειγμα της αναπνοής. Με κλειστά χείλη η αναπνοή βγαίνει κρύα, ενώ με χαλαρά χείλη βγαίνει πιο θερμή. Άραγε η αρχική ύλη επιμένει στις αλλαγές που υφίσταται; Ο Αριστοτέλης αναφέρει πως ναι. Βάσει αυτού, οι Μιλήσιοι θεωρούνται Υλικοί Μονιστές σε ότι αφορά την πραγματικότητα μιας μοναδικής ύλης που υφίσταται αλλαγές, αλλά παραμένει η ίδια εν μέσω αυτών (Guthrie 1962).

Υπάρχουν, όμως, λόγοι να αμφιβάλουμε αν αυτή ήταν πράγματι η άποψη των Μιλήσιων. Οι πρώτοι Έλληνες στοχαστές σκέφτονταν περισσότερο βάση Δυνάμεων, και το μεταφυσικό πρόβλημα του τι θεωρείται ουσία δεν είχε διαμορφωθεί ακόμη.

Προφανώς και οι Μιλήσιοι ενδιαφέρονταν για την αρχική ύλη, αλλά η άποψη ότι ήταν ανεκτική(η ύλη) μπορεί να μην ήταν δική τους. Αντιθέτως, αναφέρεται ότι οι Μιλήσιοι δεν ήτανε, κατά τον Αριστοτέλη, μονιστές υπό αυτή την άποψη. Η αρχική ύλη μεταμορφώνεται σε άλλες ουσίες. Ο Αναξιμένης, για παράδειγμα, μπορεί να σκέφτηκε ότι η αλλαγή του αέρα σε νερό δεν περιλαμβάνει κάποιου είδους υπεδάφους (Graham 2006, κεφ. 4). Ο κόσμος του Αριστοτέλη, λοιπόν, διαφέρει αρκετά από τον κόσμο των Μιλήσιων.

3. Ο Ξενοφάνης και ο Ηράκλειτος από την Έφεσο.

Ο Ξενοφάνης και ο Ηράκλειτος ζήσανε τα τελευταία χρόνια του έκτου αιώνα και την αρχή του 5ου αιώνα προ Χριστού. Αυτοί συνέχισαν το ενδιαφέρον των Μιλήσιων για τη φύση των πραγμάτων και των λογικών γεγονότων. Και όμως πάνε παραπέρα από ότι πήγανε οι Μιλήσιοι, όχι μόνο σε ότι αφορά την οπτική τους στο ανθρώπινο κομμάτι, αλλά και τις φυσικές τους εξηγήσεις. Ερευνούν την φύση σαν ερώτημα, διερευνούν την πιθανότητα της ανθρώπινης κατανόησης και ερωτήσεων με περιορισμούς. Πρόσφατη έρευνα πάνω στην επιστημολογία του Ξενοφάνη και την κοσμολογία του, κατέστησε αυτή την επιστημονική εργασία πιο ξεκάθαρη και ακόμη πιο εντυπωσιακή (Mourelatos 2008). Έχει διασωθεί από τη φήμη του ως ταξιδευτής και Ποιητής-Σοφός. Αντιθέτως, τον βλέπουμε πλέον ως έναν αυθεντικό στοχαστή, που επηρέασε μεταγενέστερους φιλοσόφους να προσπαθήσουν να χαρακτηρίσουν τον κόσμο του υπαρκτού και του θεϊκού και να εξερευνήσουν την πιθανότητα ότι τα ανθρώπινα όντα μπορούν να δεχτούν αυθεντική γνώση και Σοφία. Με άλλα λόγια, είναι ικανά να έχουνε το μάτι του θεού, την άποψη του Θεού για τα πράγματα και να τα καταλάβουν (Curd 2013). Ο Ξενοφάνης υποστηρίζει ότι όλα τα μετεωρολογικά φαινόμενα, ο ήλιος, το φεγγάρι, η φωτιά είναι όψεις της γης και του νερού. Επομένως, η εξήγησή του, των μετεωρολογικών φαινομένων και των φαινομένων του ουρανού, παραπέμπουν σε μία νατουραλιστική επιστήμη.

Το 1980, ο Αλέξανδρος Μουρελάτος υποστήριξε ότι ο Ξενοφάνης χρησιμοποιεί ένα σημαντικό νέο δεδομένο στην εξήγησή του, το X και το Ψ, όπου το Ψ αποκαλύπτει τον πραγματικό χαρακτήρα του X. Επομένως, ο Ξενοφάνης μας δίνει μία εξήγησή του

φαινομένου, που συχνά έπαιρνε το σημάδι του θεϊκού, η Ίριδα ως αγγελιοφόρος, η φωτιά του Είμο ως ηρεμία για τους ταξιδευτές και τους ναύτες. Το γεγονός ότι τα μετεωρολογικά φαινόμενα δεν είναι θεϊκά, δεν είναι το μοναδικό πράγμα που μας λέει ο Ξενοφάνης για τους θεούς. Αναφέρει ότι τα ανθρωπόμορφα χαρακτηριστικά των θεών είναι οι επιπτώσεις τους. Επίσης, αναφέρει ότι τα άλογα, τα λιοντάρια έχουν χαρακτηριστικά από τους θεούς. Κι όμως ο Ξενοφάνης κάνει και θετικά σχόλια, θετικούς ισχυρισμούς πάνω στη φύση του θεϊκού, συμπεριλαμβάνοντας τον ισχυρισμό ότι υπάρχει μία μοναδική θεότητα, ένας μοναδικός Θεός, ανάμεσα σε θεούς και ανθρώπους, που δεν παρομοιάζεται με τους θνητούς, ούτε στο σώμα, ούτε στην σκέψη. Τα βλέπει όλα, τα σκέφτεται όλα, τα ακούει όλα και παραμένει στην ίδια φυσική κατάσταση, χωρίς να διαταραχθεί και είναι πανταχού παρών.

Παρότι είναι αδιάφορο προς τις υποθέσεις των ανθρώπινων όντων, το θεϊκό του Ξενοφάνη καταλαβαίνει και ελέγχει τον κόσμο με τη νόηση. Είναι κατανοητά οργανωμένο και διαχειρίζεται μία θεϊκή Σοφία, έχοντας απομακρύνει τους θεούς από γνωστές σε αντίθεση με τους ανθρώπους και μην δέχονται τας ότι το θεϊκό ενδιαφέρεται έντονα για το τι κάνουν οι θνητοί. Ο Ξενοφάνης καταλήγει στο συμπέρασμα που πρέπει να λάβουμε. Από τη νατουραλιστική έννοια των φαινομένων, οι θεοί δεν πρόκειται να μας αποκαλύψουν τίποτα. Είμαστε επιστημολογικά αυτόνομοι και οφείλουμε να στηριχτούμε στη δικιά μας δυνατότητα για αναζήτηση. Υπό αυτή τη λογική, εμείς ανακαλύπτουμε καλύτερα όπως λέει και στο εδάφιο, στο οποίο είναι αρκετά αισιόδοξος σχετικά με τις ικανότητες της ανθρώπινης Σοφίας (βλ. Leshner 1991). Αυτό υπονοεί ότι οι άνθρωποι θεωρούσαν ότι μπορούσαν να μιμηθούν την θεϊκή κατανόηση, τουλάχιστον μέχρι κάποιο βαθμό.

Η πρακτική του Ξενοφάνη φαίνεται να είναι ανάλογη αυτών που υποστηρίζει στο εδάφιο. Οι δικές του αναζητήσεις και εξηγήσεις τον οδήγησαν σε εξηγήσεις και των γήινων φαινομένων και των ουράνιων. Ο Ξενοφάνης μιλάει έντονα για τη δυσκολία του να έλθουμε σε μία σιγουριά, ειδικά για τα πράγματα που είναι εκτός της δικής μας εμπειρίας και νόησης. Σε ένα άλλο εδάφιο του, ο ίδιος υποστηρίζει ότι πρέπει να αφήσουμε τα πράγματα να αποδειχτούν σαν να ήταν αλήθεια (δες Bryan 2012).

Έντονα σκοτεινός, κατηγορήθηκε από τον Πλάτωνα για ασυνέπεια, και από τον Αριστοτέλη για άρνηση του νόμου της μη αντίθεσης. Ο Ηράκλειτος γράφει σε ένα αφοριστικό στυλ. Οι προφανώς παράδοξες απόψεις του παρουσιάζουν δυσκολίες σε κάθε μελετητή του. Παρόλα αυτά, εγείρει σημαντικές ερωτήσεις σχετικά με τη γνώση

και τη φύση του κόσμου. Η αρχή του βιβλίου του Ηράκλειτου αναφέρεται σε έναν λόγο που κρατά για πάντα. Υπάρχει μία διαφωνία πάνω σε τι ακριβώς ο Ηράκλειτος εννοούσε χρησιμοποιώντας τον όρο λόγος, αλλά είναι ξεκάθαρο και από το εδάφιο και και άλλα εδάφια, ότι αναφέρεται σε μία έννομη αρχή που κυβερνά τον κόσμο, και που είναι πιθανό, αλλά δύσκολο για τους ανθρώπους να κατανοήσουν. Υπάρχει μία οντότητα, μία σειρά που τακτοποιεί και, κατά κάποιο τρόπο, διευθύνει τα πράγματα. Αυτή η οντότητα μερικές φορές είναι συνδεδεμένη από τους ανθρώπους με τους παραδοσιακούς θεούς. Όπως ακριβώς και ο Δίας, στην παραδοσιακή του έννοια και μορφή, ελέγχει τα πάντα από τον Όλυμπο με έναν κεραυνό, έτσι και αυτή η έννομη θεότητα ελέγχει ολόκληρο τον κόσμο. Αλλά, εσωτερικά, το σημάδι αυτής της οντότητας είναι η φωτιά. Έτσι όπως η φωτιά συνεχώς αλλάζει και είναι πάντα η ίδια, έτσι και ο λόγος ο ίδιος εμπεριέχει τον μη αλλαγμένο τρόπο, που εξηγεί τα πάντα, όλες τις αλλαγές και τις μεταμορφώσεις του κόσμου. Είναι η σειρά που κρατά τον κόσμο στην έννομη τάξη του είναι μία λογική σειρά, είναι ένα έλλογον. Αυτό σημαίνει ότι, όχι μόνο δεν έχει καπρίτσια, αλλά είναι επίσης και ένα ευφύες σύστημα, το οποίο εργάζεται σε αντιστοιχία με λογικές αρχές (LMD105).

Ο Ηράκλειτος, όχι μόνο ισχυρίζεται ότι οι νόμοι των ανθρώπων πρέπει να έρχονται σε πλήρη Αρμονία με το θεϊκό νόμο, αλλά επίσης ότι ο θεϊκός νόμος εμπεριέχει και τους παγκόσμιους νόμους του κόσμου, αλλά και συγκεκριμένους νόμους για τους ανθρώπους. Ο κόσμος αυτός καθαυτός είναι ένα αιώνιο, επομένως και θεϊκό σύστημα που δίνει οδηγίες και αυτοτακτοποιείται με έναν έξυπνο τρόπο. Ο Ηράκλειτος βλέπει τον κόσμο σαν ένα οργανωμένο σύστημα, όπως η γλώσσα που μπορεί να διαβαστεί ή να ακουστεί και να κατανοηθεί από αυτούς που έχουν τον τονισμό της. Τα μάτια και τα αυτιά είναι κακοί μάρτυρες των βαρβάρων ψυχών. Παρόλο που τα στοιχεία από τις αισθήσεις μας είναι σημαντικά, απαραίτητη είναι και η προσεκτική και έλλογη μελέτη και αναζήτηση. Εκείνοι που είναι λάτρεις της σοφίας, πρέπει να είναι καλοί αναζητητές πολλών πραγμάτων και πρέπει να καταλαβαίνουν πως τα φαινόμενα είναι σημάδια ή στοιχεία μιας μεγαλύτερης σειράς. Όπως αναφέρει ο Ηράκλειτος στο εδάφιο: Η φύση είναι μαθημένη να κρύβει τον εαυτό της και τα στοιχεία πρέπει να τα μεταφράζουμε προσεκτικά. Ο Ηράκλειτος έχει και το δικό του μήνυμα στο εδάφιο: η οντότητα του μαντείου που βρίσκεται στους Δελφούς, ούτε μιλάει, ούτε κρύβει αλλά δίνει ένα σήμα ένα σημάδι. Ένας από τους πρώτους Έλληνες φιλοσόφους που μιλά για την ανθρώπινη ψυχή, ο Ηράκλειτος λέει για αυτήν ότι εκφράζεται αινιγματικά. Παρόλα αυτά φαίνεται

να είναι ξεκάθαρο ότι συμπεριφέρεται στην ψυχή σαν το ‘‘κάθισμα’’(εφαλτήριο ίσως) των συναισθημάτων, της κίνησης και της ευφυΐας. Παρόλο που ο Ηράκλειτος λέει ότι μόνο η θεϊκή φύση έχει απόλυτη κατανόηση στο (Η ένωση της Φωτιάς με το λόγο και το θεϊκό, παράλληλα με την άποψή του ότι η κάλλιστη και φωτισμένη ψυχή είναι ζεστή και ξερή, μας κάνει να ερχόμαστε στο συμπέρασμα ότι τα ανθρώπινα όντα, τα οποία ενδιαφέρονται για τις ψυχές τους, και ψάχνουνε για την αλήθεια, η οποία εμπεριέχεται στο λόγο, μπορούνε να κατανικήσουν την ανθρώπινη άγνοια, και να φτάσουν σε μία κατανόηση που ο Ηράκλειτος ο ίδιος έχει φτάσει. (Ο Betegh 2007, 2009, 2013b).

Θα μπορούσαμε, αν και είναι πολύ νωρίς για κάτι τέτοιο, να εκφράσουμε και τη σύνδεση αυτών των εδαφίων του Ηράκλειτου με την Πολιτεία του Πλάτωνα. Εφόσον ο Ηράκλειτος αναφέρει ότι υπάρχουν όντα ανθρώπινα, τα οποία έχουνε φτάσει σε μία άλλη πραγματικότητα κατανόησης, έτσι και η Πολιτεία αργότερα αναφέρεται σε ανθρώπινα όντα που ανήκουν σε μία διαφορετική ομάδα υψηλών στελεχών για αυτήν - κάτι σαν κάστα - και είναι υπεύθυνοι για την σοφία, τη γνώση και την διοργάνωση της Πολιτείας. Άρα, μπορούμε να έρθουμε στο συμπέρασμα ότι ο Ηράκλειτος είχε εδάφια και υλικό για να μελετήσουν οι επόμενοι Έλληνες φιλόσοφοι και στοχαστές.

4. Ο Παρμενίδης

Ο Παρμενίδης, ο οποίος γεννήθηκε το 510 π.χ. στην Ελληνική αποικία της Ελαίας στη νότια Ιταλία, νότια της Νάπολης, εξερευνά τη φύση της φιλοσοφικής έρευνας, όντας συγκεντρωμένος λιγότερο στη γνώση ή στην κατανόηση. Έχει, βέβαια, απόψεις και για αυτά, αλλά κυρίως σε αυτό που πρέπει να κατανοηθεί ο Ξενοφάνης. Σε κάποια σημεία της ο Ηράκλειτος είχε σιγουρευτεί ότι η θεϊκή φύση, όχι η ανθρώπινη, έχει το δικαίωμα κατανόησης. Παρόλο που υπαινίσσεται ότι ορισμένοι άνθρωποι μπορούν να αποκτήσουν θεϊκή κατανόηση LM9D74, ο Παρμενίδης ισχυρίζεται ότι ο άνθρωπος μπορεί να φτάσει στη γνήσια γνώση και κατανόηση. Μάλιστα, υπάρχουν μερικά συγκεκριμένα στοιχεία που δρουν ως εγγυήσεις ότι ο στόχος της γνώσης έχει επιτευχθεί.

Ο Παρμενίδης μας δίνει ένα ποίημα σε Ομηρικό εξάμετρο, στο οποίο μας αφηγείται το ταξίδι ενός νεαρού άνδρα, ενός Κούρου, ο οποίος γνωρίζει μία θεότητα που του υπόσχεται ότι θα τον διδάξει όλα τα πράγματα και το περιεχόμενο της ιστορίας. Η θεά

αναφέρει ότι δεν είναι η γνώση, η οποία θα επιτρέψει στους ανθρώπους να γνωρίζουν το πότε θα είναι ικανοί να την κατέχουνε. Αντιθέτως, η θεότητα δίνει στον Κούρο τα εργαλεία να κατανοήσει και να φτάσει στη γνώση ο ίδιος. LMD8 Η θεά δεν παρέχει στον Κούρο μία λίστα με αντικείμενα, ως ένα σώμα γνώσης για αυτόν, για να την κατακτήσει, και ως ψεύτικη γνώση για να την αποφύγει. Αντίθετα, διδάσκοντάς του πώς να κρίνει ισχυρισμούς σχετικά με το τι είναι τι, η θεότητα ελευθερώνει τις γνώσεις του ίδιου, της δύναμης που έχει ο νους του. Αυτό συμβαίνει με το να τον τεστάρει και να τον βαθμολογεί, αποδεχόμενος ή μη δεχόμενος ισχυρισμούς σχετικά με την φύση των πραγμάτων. Για τον Παρμενίδη, το σημάδι αυτού που είναι γνωστό, είναι ότι είναι κάτι το οποίον υπάρχει εγγενώς, είναι αυθεντικό, χωρίς τη σφραγίδα του τι δεν είναι.

Οι διαδρομές είναι μέθοδοι έρευνας. Μένοντας και παραμένοντας στη σωστή διαδρομή, ο άνθρωπος έρχεται στο συμπέρασμα τι είναι το πραγματικό αντικείμενο της σκέψης και της κατανόησης. Μάλιστα, η αλήθεια ελευθερώνει ένα σημάδι για τη δική της αλήθεια, μπορεί να ελεγχθεί από τη λογική ή την ίδια τη σκέψη. Η θεά προειδοποιεί ότι όλοι εμείς πρέπει να ελέγξουμε τη σκέψη μας στο πρόσωπο των απανταχού παρόντων επιθυμιών και αισθήσεων. Στον Παρμενίδη, ο λόγος σημαίνει Νόηση, η κατανόηση, ο έλεγχος του τι είναι ή τι δεν είναι. Αυτή δεν είναι απλά μία ερώτηση, αλλά μία αναζήτηση. Για τον Παρμενίδη, ο νους δεν είναι μία δυνατότητα, η οποία δεν κάνει λάθη. Κάποιος μπορεί να σκέφτεται σωστά ή λάθος. Η σωστή σκέψη είναι αυτή που μας βάζει στη σωστή διαδρομή μέσω της οποίας φτάνουμε στην κατανόηση του τι είναι. Άτομα που ακολουθούν ίχνη της μη σωστής διαδρομής, της λάθος δηλαδή διαδρομής, σκέφτονται επίσης, αλλά οι σκέψεις τους δεν έχουν κανένα πραγματικό αντικείμενο, τουλάχιστον κανένα πραγματικό αντικείμενο που να είναι πραγματικώς το σωστό. Επομένως, δεν μπορεί να ολοκληρωθεί η σκέψη τους ή να τελειοποιηθεί, φτάνοντας την αλήθεια.

Ο Παρμενίδης μας αναφέρει τα κριτήρια, και τους ισχυρισμούς για αυτά τα κριτήρια, ώστε να καταλήξουμε στο τι είναι. Κάθε αντικείμενο, το οποίο εγγενώς υπάρχει, δεν μπορεί να υπόκειται σε μεταμορφώσεις ή περάσματα. Πρέπει να είναι μιας μοναδικής φύσεως, πρέπει να είναι ολόκληρο με την έννοια ότι δεν μπορεί να εναλλάσσεται με κανέναν τρόπο η ουσία του. Αυτά τα σημάδια φαίνεται να υποστηρίζουν τη θεωρία του περί αρχών (Mourelatos 2008). Μόνο μία οντότητα, η οποία είναι ολοκληρωμένη με κάποιο τρόπο, μπορεί να κατανοηθεί σε όλη της την ουσία από τη σκέψη. Έχοντας παραθέσει τα επιχειρήματα σχετικά με το τι είναι, η θεότητα στρέφεται στη διαδρομή

των θνητών με μία λογική που η ίδια ονομάζει παραπλανητική. Ο Παρμενίδης, μάλιστα, φαίνεται να είναι ο πρώτος Προσωκρατικός, που ισχυρίζεται ότι το φεγγάρι παίρνει το φως του από τον ήλιο και πως η γη είναι σφαιρική.

Νεότεροι μελετητές και ακαδημαϊκοί έχουν εκφράσει το ενδιαφέρον τους κι έχουν εστιάσει πάνω σε αυτούς τους ισχυρισμούς σχετικά με το Φυσικό κόσμο. Ισχυρίζονται ότι ο Παρμενίδης πρέπει να κατανοηθεί ως ο άνθρωπος που μας προσέφερε μία λίστα με τα φαινόμενα που μπορούμε να κρίνουμε αποδεκτά (Graham 2013). Επομένως, ο Παρμενίδης αποτελεί το κομβικό σημείο μιας έντονης διαφοροποίησης μεταξύ της κατάστασής του να είσαι και του να γίνεσαι, και μεταξύ της γνώσης και της υποτιθέμενα άποψης ή ισχυρισμού, όταν η τελευταία επηρεάζεται από την αντίληψή μας.

5. Η πυθαγόρεια παράδοση

Στο τελευταίο τέταρτο του 6ου αιώνα, πριν τη γέννηση του Παρμενίδη, ο Πυθαγόρας ο Σάμιος έφτασε στη νότια Ιταλία. Εκεί δημιούργησε μία κοινότητα από ακόλουθους, οι οποίοι υιοθέτησαν τις πολιτικές του απόψεις. Αυτή η κοινότητα υποστήριζε την κυριαρχία των καλύτερων ανθρώπων και έναν τρόπο ζωής που είχε κάποιες φιλοσοφικές βάσεις. Γενικότερα η παραδοσιακή άποψη ήταν ότι αριστοκρατία θεωρούνταν γενικότερα οι πλούσιοι, αλλά, σύμφωνα με τις σημειώσεις του Burkert, τόσο νωρίς όσο τον 4^ο π.Χ. αιώνα, υπήρχαν δύο παραδόσεις σχετικά με τους Πυθαγόρειους. Μία που εμπλέκει τον Πυθαγόρα και τους πολιτικούς τυράννους, και μία άλλη που του παρέχει τη δυνατότητα αντίδρασης στις τυραννίες της αριστοκρατίας. Σύμφωνα με τον Πλούτο (1972 - απόσπασμα 119), ο Πυθαγόρειος Αρχύτας, ο οποίος γεννήθηκε αργά τον 5ο αιώνα, έζησε σε μία Δημοκρατία στη νότια Ιταλία και φαίνεται να υποστηρίζει τις δίκαιες συναλλαγές μεταξύ πλουσίων και φτωχών (Huffman 2005).

Ο Πυθαγόρειος τρόπος ζωής συμπεριελάμβανε και συγκεκριμένες επιταγές, όπως θρησκευτικές τελετές και διατροφικούς περιορισμούς. Αναλυτικότερες απόψεις για τον Πυθαγόρα μπορούν να βρεθούν και στον και μία καταπληκτική συλλογή από άρθρα πάνω στον Πυθαγόρα έχει και ο Huffman (2014). Όπως και ο Σωκράτης, έτσι και ο Πυθαγόρας έγραψε τα πάντα ο ίδιος, αλλά είχε γενικά τεράστια επιρροή σε αυτούς που τον ακολούθησαν. Είχε τη φήμη πως κατέχει μεγάλη μάθηση και σοφία, παρά το

γεγονός πως έτυχε θύμα σάτιρας και από τον Ξενοφάνη και από τον Ηράκλειτο. Δεν γνωρίζουμε μέχρι ποιο σημείο έφτανε η γνώση του πάνω στα μαθηματικά, όπως θα υπέθετε η άποψη ότι σε αυτόν οφείλουμε το διάσημο Πυθαγόρειο Θεώρημα της γεωμετρίας (Rowett, 2013). Οι λεπτομέρειες πάνω στις απόψεις του Πυθαγόρα δεν είναι ξεκάθαρες, αλλά φαίνεται ότι έχει βοηθήσει στην επανασύσταση του όρου “ψυχή”, μία καινοτόμα ιδέα ανάμεσα στους Έλληνες. Η έννοια της “ψυχής” αναπτύχθηκε επίσης και στην ορφική θρησκεία και την πιθανότητα της μεταβίβασης της ανθρώπινης ψυχής -μετά θάνατον- σε μορφές ζώων.

Οι Πυθαγόρειοι συγγραφείς μετά την εποχή του, δίνουν βάση στην μαθηματική δομή και σειρά του σύμπαντος. Αυτό συχνά αποδίδεται απευθείας στον Πυθαγόρα, κυρίως επειδή το γεωμετρικό του θεώρημα φέρει και το όνομα του. Ωστόσο, πρόσφατη έρευνα από ακαδημαϊκούς έχει δείξει ότι τα στοιχεία της απόδοσης της κοσμολογίας, βάσει των μαθηματικών στον ίδιο τον Πυθαγόρα είναι αμφίβολα (Zhmud, 1997). Αυτό που φαίνεται σίγουρα ξεκάθαρο είναι ότι οι πρώτοι Πυθαγόρειοι κατανοούσαν τη φύση ως ένα αυστηρά δομημένο σύστημα, αυστηρά δομημένο πάνω σε αριθμούς, και αυτή την άποψη είχαν και οι Πυθαγόρειοι μετά τον Παρμενίδη, όπως ο Φιλόλαος και ο Αρχύτας. Ο τελευταίος είχε πιο περίπλοκες απόψεις σχετικά με τη σχέση μεταξύ των μαθηματικών και της κοσμολογίας, από ότι είναι λογικό να υποθέσουμε ότι ο ίδιος ο Πυθαγόρας θα μπορούσε να έχει.

Υπάρχουν αναφορές μιας διχοτόμησης στην περίοδο μετά το θάνατο του Πυθαγόρα ανάμεσα θα λέγαμε στην περισσότερο φιλοσοφική Πυθαγόρεια φιλοσοφία, και άλλους, οι οποίοι υιοθέτησαν κυρίως την Πυθαγόρεια ηθική, τις θρησκευτικές και τις πολιτικές απόψεις. Οι τελευταίοι, οι οποίοι υιοθέτησαν κυρίως τις ηθικές και τις πολιτικές απόψεις, ονομάστηκαν “ακούσματα”, λέξη η οποία σημαίνει πράγματα που ακούμε. Η πρώτη ομάδα, δηλαδή οι φιλοσοφικοί Πυθαγόρειοι, συμπεριλαμβανομένου και του Φιλόλαου και του Αρχύτα, ήταν οι μαθηματικοί. Τα μέλη αυτής της ομάδας, τα οποία, παρόλο που αναγνώριζαν το γεγονός ότι τα “ακούσματα” ήταν πράγματι Πυθαγόρειοι, σε σχέση με την αποδοχή των αρχών του Πυθαγόρα, υποστήριζαν ότι εκείνοι, δηλαδή οι μαθηματικοί, ήταν οι πραγματικοί ακόλουθοι του Πυθαγόρα. Ο Φιλόλαος φαίνεται να είχε μπλέξει την Πυθαγόρεια ζωή μαζί με μία επίγνωση και εκτίμηση για τα επιχειρήματα του Παρμενίδη (Huffman-1993).

Σύμφωνα με το Φιλόλαο, η Φύση και ο Κόσμος είναι μεταξύ τους συνδεδεμένα νοήματα, λόγω των περιορισμών και των μη περιορισμών. Αυτοί οι περιορισμοί και οι

μη-περιορισμοί παίζουν το ρόλο των βασικών αρχών και πραγματικοτήτων του Παρμενίδη. Είναι αυτές οι οντότητες που πρέπει να είναι, χωρίς αλλαγές, έτσι ώστε να τις αναγνωρίζουμε και να δένονται μεταξύ τους σε μία αρμονία. Οι μη περιορισμοί είναι μη δομημένα υλικά και continua (αλληλουχίες-λογικές συνέχειες). Οι περιορισμοί θέτουν μία δομή, ένα σχήμα, μια φόρμα, μια μαθηματική δομή. Στους μη περιορισμούς τα πράγματα γίνονται γνωστά επειδή είναι δομημένα με αυτόν τον τρόπο. Η δομή μπορεί προφανώς να εκφραστεί με αριθμούς, που μας επιτρέπουν την κατανόηση της. Όλα τα πράγματα που γνωρίζουμε έχουν αριθμό, καθώς, χωρίς αυτό τον αριθμό, οτιδήποτε θα μπορούσε πιθανώς να νοηθεί και να γίνει γνωστό. Ο Φιλόλαος, επίσης, ανέπτυξε μία θεωρία του κόσμου που έβγαλε τη Γη από το κέντρο του(η Γη αντικαταστάθηκε από αυτό που καλείται ευθεία ή Κεντρική Φωτιά) (Graham 2013, 2014) και προσέφερε καινούργιες αναφορές σχετικά με τις εκλείψεις.

6. Ζήνωνας και Μέλισσος

Ο Παρμενίδης είχε εκφράσει την άποψη ότι υπήρχαν αυστηρά μεταφυσικές προϋποθέσεις σε κάθε αντικείμενο για τη γνώση. Οι μετέπειτα Ελεατικοί, ονομάστηκαν έτσι, επειδή ακολούθησαν τα δόγματα του Παρμενίδη περισσότερο, παρά για αυστηρώς γεωγραφικούς λόγους. Ήταν ο Ζήνωνας από την Ελαία, και ο Μέλισσος ο Σάμιος, ο οποίος επέκτεινε περισσότερο τη θεωρία πάνω στις συνέπειες των επιχειρημάτων του.

Ο Ζήνωνας είχε δείξει ιδιαίτερη προσοχή στην αντίθεση μεταξύ των προϋποθέσεων των λογικών επιχειρημάτων και των στοιχείων των αισθήσεων (Βλέπε McKirahan 2005). Τα τέσσερα διάσημα παράδοξα της κίνησης, για τα οποία είναι και τώρα και ήταν και στην αρχαιότητα γνωστός ο Ζήνων, δείχνουν ότι, παρά τα στοιχεία που μας περιβάλλουν είναι η συνηθισμένη κίνηση της Καθημερινής εμπειρίας είναι δυνατή είναι αδύνατη. Τα παράδοξα υποστηρίζουν τις κινήσεις που δεν μπορούν ποτέ να ξεκινήσουν ή να ολοκληρωθούν, όπως η διχοτομία. Εμπεριέχουν αντιφάσεις, όπως τα Moving Blocks, ή είναι τελείως αδύνατα, όπως το Βέλος(Arrow). Αναλογιστείτε τη διχοτομία: ένας δρομέας δεν μπορεί ποτέ να ολοκληρώσει το τρέξιμο του από το σημείο A στο σημείο B. Πρώτα ο δρομέας πρέπει να μετακινηθεί από το σημείο A στο σημείο B. Κάπου, όμως μεταξύ του σημείου A και του σημείου B, υπάρχει το σημείο C. Έτσι, πρέπει να πάει μέχρι το σημείο C. Υπάρχει ακόμη ένα σημείο στη μέση αυτών, που είναι

το σημείο D, και ο δρομέας πρέπει πρώτα να φτάσει το σημείο D. Υπάρχει, όμως, ακόμη ένα μέσο σημείο, κ.ο.κ, επ' αόριστον δηλαδή. Επομένως, ο δρομέας, ξεκινώντας από το σημείο A, δεν μπορεί ποτέ να φτάσει στο σημείο B. Το επιχείρημα, λοιπόν, καταλήγει στο ότι είναι απίθανο να περάσει κανείς έναν άπειρο αριθμό σημείων σε έναν πεπερασμένο χρόνο. Παρομοίως, ο Ζήνων παρήγαγε παράδοξα που δείχνουν ότι ο πλουραλισμός είναι απίθανος. Αν τα πράγματα είναι πολλά, τότε ακολουθούν αντιφάσεις. Στον Παρμενίδη του Πλάτωνα υπάρχουν επίσης αποδείξεις που ισχυρίζονται ότι ο τόπος είναι απίθανος και ότι τα πράγματα δεν μπορούν να έχουν κομμάτια (The Millet Seed, LM20D13a).

Ο Μέλισσος, ο οποίος απορρίφθηκε ως ένα ένας πολύ απλοϊκός στοχαστής από τον Αριστοτέλη, καθώς επίσης και από μερικούς σύγχρονους ακαδημαϊκούς (όπως και στον Makin 2005), προχώρα και αναλύει περισσότερο τα επιχειρήματα του Παρμενίδη. Είναι ο Μέλισσος, ο οποίος ισχυρίζεται έντονα ότι μόνο ένα πράγμα μπορεί να υπάρξει. Αν το τι εστί είναι απεριόριστο, πρέπει να είναι το ένα και το αυτό για όλα τα πράγματα (εάν υπήρχαν δύο σε αριθμό ή σε χαρακτήρα τότε θα έπρεπε να περιοριστούν το ένα από το άλλο). Ο Μέλισσος υποστηρίζει ειδικότερα τα επιχειρήματα του όσον αφορά στο κενό (The Void). Όλα αυτά τα χαρακτηριστικά είναι ασύμβατα με την ενότητα του τι εστί. Επομένως, ο Μέλισσος υποστηρίζει ότι αυτό που είναι πραγματικό, είναι εντελώς διαφορετικό από τον κόσμο που εμείς αισθανόμαστε. Ο διαχωρισμός μεταξύ εμφάνισης και πραγματικότητας είναι ολοκληρωμένος και αγεφύρωτος.

7. Οι πλουραλιστές Αναξαγόρας και Εμπεδοκλής

Καθώς ο Ζήνωνας και ο Μέλισσος ενίσχυσαν τη διάκριση του Παρμενίδη σχετικά με το τι εστί, δηλαδή τι πρέπει να είναι και τι φαίνεται, άλλοι, μετά τον Παρμενίδη στοχαστές, αποδέχθηκαν τα επιχειρήματά του σχετικά με το τι εστί, την πορεία και την έλλειψη ως χαρακτηριστικά του τι εστί, και σχετικά με την σταθερή φύση του είναι πραγματικώς και τελικώς πραγματικό, και υποστήριξαν ότι αυτά τα επιχειρήματα δεν απέρριπταν την πιθανότητα μιας βασισμένης στα μεταφυσικά ή έλλογης κοσμολογίας. Μιας κοσμολογίας, δηλαδή, με βάση τη νόηση, τη λογική.

Και ο Αναξαγόρας και ο Εμπεδοκλής εργάστηκαν εντός των ορίων του μοτίβου του Παρμενίδη, καθώς ανέπτυξαν διαφορετικά κοσμολογικά συστήματα που έρχονταν σε συμφωνία με τις δικές τους ιδιαίτερες ανησυχίες, ειδικά στην περίπτωση του Εμπεδοκλή, ο οποίος ανησυχεί ιδιαίτερος για το σωστό τρόπο ζωής.

Ο Αναξαγόρας υποστηρίζει ότι οι Έλληνες, δηλαδή οι καθημερινοί άνθρωποι, δεν σκέφτονται σωστά σχετικά με το τι εστί, γιατί όλα τα όντα είναι μεταξύ τους μπερδεμένα και έχουν απομονωθεί από την ύλη από την οποία προέρχονται. Επομένως, τα αντικείμενα, δηλαδή τα ανθρώπινα πλάσματα, τα φυτά, τα ζώα, το φεγγάρι, τα αστέρια, είναι προσωρινές προσμίξεις από υλικά όπως η γη(το χώμα), ο αέρας, η φωτιά, το νερό, τα μαλλιά, η σάρκα, το αίμα, η πυκνότητα, η φωτεινότητα. Πρόσφατες μελέτες πάνω στον Αναξαγόρα (Marimodoro 2015, 2017) έχουν φέρει στο προσκήνιο ότι τα υλικά, τα συστατικά είναι αρχικώς δυνάμεις που καθιστούν ορατή την ύπαρξή τους μέσα στα μείγματα που παράγουν. Η αρχική κατάσταση ήτανε μία συμπαντική ολική μείξη, όλα τα όντα ήτανε μαζί, χωρίς όρια και στην ποσότητα και στην ποιότητά τους. Επίσης, ακριβώς επειδή όλα τα όντα ήταν μαζί, τίποτα δεν ήταν ξεκάθαρο.

Αυτό το μείγμα έπειτα έκανε μία περιστροφή, με τη χρήση του Νου (Leshner 1995). Ο Νους αποτελεί μία ξεχωριστή οντότητα που δεν μοιράζεται σε ένα τέτοιο μείγμα, είναι εκτός της. Καθώς αυτή η περιστροφή προχωρά μέσα σε αυτή την απεριόριστη μάζα από μπλεγμένα μεταξύ του συστατικά, επιφέρει ένα αποτέλεσμα διαχωρισμού και ο κόσμος όπως εμείς τον ξέρουμε, αναδύεται από αυτό το μείγμα. Επιπλέον, όχι μόνο βρίσκονταν όλα τα όντα μαζί, αλλά, ακόμη και τώρα είναι όλα μαζί με ένα διαφορετικό, όμως, τρόπο. Παρά τις διαφοροποιήσεις που έχουν επιτευχθεί μέχρι στιγμής, τα πάντα είναι στα πάντα.

Ο Αναξαγόρας έρχεται με ένα σημαντικό θεώρημα, που δίνει στην κίνηση τα χαρακτηριστικά μιας ανεξάρτητης, ευφυούς δύναμης. Βέβαια, και ο Πλάτωνας και Αριστοτέλης απογοητεύτηκαν από αυτή τη θεωρία, γιατί, κατά την άποψή τους, δεν ήταν καθαρώς τελεολογική. Η Περιστροφή ξεκίνησε από το Νου, που είναι και υπεύθυνος για το σχηματισμό των ουρανών και των δραστηριοτήτων από τις τεράστιες μάζες γης και νερού πάνω στη γη, και για τα μετεωρολογικά φαινόμενα.

Ένας νεότερος σύγχρονος του Αναξαγόρα, ο Εμπεδοκλής, που ζούσε στη Σικελία, αν'αγνωρίζει, επίσης, τη δύναμη και ενισχύει τα επιχειρήματα του Παρμενίδη. Επίσης, υιοθετεί το ποιητικό μέτρο του Παρμενίδη, με σκοπό να μας πει την ιστορία του. Ο Εμπεδοκλής προτείνει έναν κόσμο με τη φόρμα των τεσσάρων ριζών, όπως τις

αποκαλεί, δηλαδή τη γη, το νερό, τον αέρα και τη φωτιά, μαζί με τις κινητήριες δυνάμεις ‘Φιλότης’ και ‘Νείκος’.

Συχνά αναφέρεται ότι, για τον Εμπεδοκλή, η Φιλότης απλά παράγει Ένωση και το Νείκος παράγει Διαχωρισμό. Η άποψη του Εμπεδοκλή είναι πιο περίπλοκη και για τις δυνάμεις της ένωσης και για τις δυνάμεις της καταστολής και του διαχωρισμού. Η Φιλότης ενώνει τα αντίθετα Όντα, το Νείκος φέρνει τα αντίθετα σε κόντρα και τα διαχωρίζει. Επομένως, το Νείκος αναμειγνύει τα παρόμοια. Όπως ακριβώς και οι ζωγράφοι μπορούν να παράγουν φανταστικά ζωντανές σκηνές απλά αναμειγνύοντας τα χρώματα, έτσι και οι δυνάμεις Φιλότης και Νείκος, χρησιμοποιώντας μόνο τις τέσσερις ρίζες (τα τέσσερα στοιχεία), μπορούν να παράγουν και δέντρα, και άνδρες και γυναίκες, και θηρία και πουλιά και ψάρια, ακόμη και θεότητες (31B17). Ο Εμπεδοκλής δίνει ακόμη και συνταγές θα λέγαμε. Στο απόσπασμα (LM22D73), μας διηγείται πώς η θεά Αφροδίτη, θεότητα της αγάπης, δίνει μορφή με το να υγραίνει τη γη με τη βροχή και έπειτα γρήγορα να δίνει φωτιά σε αυτό το υλικό, ώστε να το κάνει σκληρό.

Όπως και σε άλλους Προσωκρατικούς, έτσι και εδώ, υπάρχει κοσμολογική θεωρία. Στην περίπτωση αυτή είναι ένας ατέρμονος κύκλος που συμπεριλαμβάνει τη διαμάχη μεταξύ της Φιλότης και του Νείκου. Η Φιλότης υπερνικά τη διαχωριστική φύση και επιρροή, το Νείκος, φέρνοντας μαζί τα ανόμοια κι επομένως, μην επιτρέποντας στα όμοια να κλίνουνε μαζί με τα άλλα παρόμοια τους. Ο Θρίαμβος της Φιλότης έχει ως αποτέλεσμα ένα μείγμα των τεσσάρων στοιχείων-ριζών που δεν έχουν καμία σχέση το ένα με το άλλο, είναι ανόμοια. Τότε σπάζει τη σφαίρα ξεκινώντας να μαζεύει το όμοιο με το όμοιο και έτσι η μίξη αρχίζει, μέχρις ότου θριαμβεύει το Νείκος και υπάρχει απόλυτος διαχωρισμός των ριζών, των στοιχείων. Η Φιλότης αντιστέκεται στο διαχωρισμό των ανόμοιων, και στο να κλίνουνε μαζί τα όμοια, προσπαθώντας να διατηρήσει τα ανόμοια όντα στο ίδιο μείγμα. Ο κόσμος, όπως τον ξέρουμε, είναι αποτέλεσμα από φάσεις μεταξύ των δύο άκρων.

Παρόλο που ο Εμπεδοκλής μας δίνει μία αναφορά για τον κόσμο, η Κοσμολογία δεν είναι το μοναδικό ενδιαφέρον του. Σύμφωνα με εδάφια και μαρτυρίες, ασχολήθηκε έντονα με την κατανόηση και το ρόλο της πάνω στη γνώση της κίνησης του σώματος, και την ψυχολογία. Όπως και οι Πυθαγόρειοι, ο Εμπεδοκλής σκέφτηκε πως η ζωή κάποιου είναι τόσο σημαντική όσο και τα θεωρητικά του ενδιαφέροντα.

Στοιχεία δείχνουν ότι ο Εμπεδοκλής ήταν ο συγγραφέας δύο έργων, γνωστών στην σύγχρονη ακαδημαϊκή κοινότητα ως τα ‘Περί Φύσεως’ και ‘Καθαρμοί’. Το ένα

κοσμολογικό και το άλλο ηθικό-θρησκευτικό. Η σχέση μεταξύ των δύο έργων έχει υπάρξει ένα επίμαχο ζήτημα και αίτιο αντιπαράθεσης. Κατά τη δεκαετία του 1990, νέα στοιχεία από τον Πάπυρο του Στρασβούργου, έδειξαν πως ο κοσμολογικός και ο ηθικός-θρησκευτικός κόσμος ήταν εντελώς αναμειγμένα στη σκέψη του Εμπεδοκλή. Ενώ κάποιοι ακόμη διαφωνούν σχετικά με τα καινούρια στοιχεία, υποστηρίζουν το συμπέρασμα ότι ήταν ένα μοναδικό ποίημα που τα συνδυάζει και τα δύο (Kingsley 1995).

Η σωστή φιλοσοφική κατανόηση του φυσικού κόσμου, και ο σωστός τρόπος να ζεις τη ζωή σου, δεν μπορούν να διαχωριστούν το ένα από το άλλο στη σκέψη του Εμπεδοκλή. Μία παρόμοια οπτική εμφανίζεται και στον Ηράκλειτο. Κάποιος δεν μπορεί να καταλάβει εντελώς τον κόσμο, αν δεν δει ορθώς, σωστά. Όπως και ο Πυθαγόρειος, έτσι και ο τρόπος ζωής του Εμπεδοκλή, συμπεριελάμβανε διατροφικούς περιορισμούς και μία ιστορία από μετενσαρκωμένα δαιμόνια που φαίνεται να κατείχαν κάποιου είδους προσωπικής ταυτότητας (Το Marmodoro 2016 είναι μια συλλογή πρόσφατων εργασιών για τον Εμπεδοκλή).

8. Ο Προσωκρατικός Ατομισμός

Ο Πλουραλισμός του Αναξαγόρα και του Εμπεδοκλή διατηρήθηκε από την Ελληνική κουλτούρα όσον αφορά τις μεταφυσικά αποδεκτές του βασικές οντότητες, πράγματα, δηλαδή, τα οποία είναι και πρέπει να είναι όπως ακριβώς υπάρχουνε.

Ο αρχαίος ατομισμός απάντησε πολύ πιο δραστικά. Αυτό που είναι πραγματικό είναι ένας άπειρος αριθμός από σταθερά άτομα, ενότητες της ύλης. Όλα τα άτομα φτιάχνονται από το ίδιο υλικό, στερεά ύλη και διαφέρουν το ένα από το άλλο (σύμφωνα με τον Αριστοτέλη στα Μεταφυσικά του LM27D31) μόνο σε σχήμα, θέση και διάταξη. Μετέπειτα πηγές αναφέρουν ότι τα άτομα διαφέρουν ως προς το βάρος, το οποίο είναι πράγματι αλήθεια για τον ατομισμό μετά τον Αριστοτέλη, αλλά λιγότερο πιθανό για τον Προσωκρατικό ατομισμό (Augustin 2015).

Επιπρόσθετα, οι Προσωκρατικοί ατομιστές, ο Λεύκιππος και ο Δημόκριτος . Ο Δημόκριτος γεννήθηκε το 460 π.Χ. στα Άβδηρα -έπειτα από τη γέννηση του Σωκράτη

στην Αθήνα. Ο Δημόκριτος, λοιπόν, υποστήριξε με ενθουσιασμό την πραγματικότητα ενός κενού, μιας κενής οντότητας. Το κενό είναι αυτό που διαχωρίζει τα άτομα και μας επιτρέπει να κατανοήσουμε τις διαφορές στις οποίες αναφερθήκαμε παραπάνω. Εκτός από το βάρος, που δεν θα μπορούσε να κατανοηθεί μέσω του κενού, καθώς το κενό σε ένα άτομο θα μπορούσε να είναι μη ορατό (Sedley 1982).

Όπως και ο Αναξαγόρας, οι Ατομιστές θεωρούν πως, όλα τα φαινομενικά αντικείμενα και χαρακτηριστικά επέρχονται από μία μίξη. Στην περίπτωση του ατομισμού τη μείξη των ατόμων και του κενού (Wardy 1988). Τα πάντα είναι δημιουργημένα από άτομα και κενό. Τα σχήματα των ατόμων και η διάταξή τους το ένα σε σχέση με το άλλο, και το ενδιαμέσο κενό τους δίνουν στα φυσικά αντικείμενα τα χαρακτηριστικά που διαχωρίζουν το ένα από το άλλο. Όπως λέει ο Δημόκριτος, κατά συνθήκη γλυκό και κατά συνθήκη πικρό, κατά συνθήκη ζεστό και κατά συνθήκη κρύο, κατά συνθήκη χρώμα. Για παράδειγμα, ο Θεόφραστος αναφέρει ότι οι γεύσεις δεν διαφέρουν ανάλογα με τα σχήματα από τα άτομα που σχηματίζουν τα διάφορα αντικείμενα. Επιπρόσθετα, ο Θεόφραστος αναφέρει ότι Ατομιστές εξηγούν γιατί ο σίδηρος είναι πιο σκληρός, αλλά και ελαφρύτερος από το μόλυβδο. Είναι πιο σκληρός, επειδή έχει συγκεκριμένη διαρρύθμιση/διάταξη των ατόμων που το απαρτίζουν, και ελαφρύτες επειδή περιέχει περισσότερο Κενό από τον μόλυβδο. Ο μόλυβδος, από την άλλη πλευρά, έχει λιγότερο Κενό από ότι ο σίδηρος, αλλά τα άτομα του είναι σε τέτοια διάταξη που το καθιστούν ευκολότερο να κοπεί ή να λυγιστεί.

Υιοθετώντας μία ισχυρή διαφοροποίηση μεταξύ της εμφάνισης και της πραγματικότητας, και αρνούμενος την ακρίβεια της εμφάνισης, όπως το βλέπουμε στο παραπάνω απόσπασμα, ο Δημόκριτος όπως βλέπουμε από μερικές αρχαίες πηγές ιδιαίτερος στο Σέξτο Εμπειρικό.

Ο Δημόκριτος αναφέρει ότι υπάρχουν δύο τύποι γνώσεων, δύο τρόποι να γνωρίζει κάποιος, ένας αυθεντικός και ένας άλλος κίβδηλος. Ο πρώτος τύπος είναι μέσω των αισθήσεων, και ο άλλος είναι μέσω της κατανόησης. Τον πρώτο, μέσω των αισθήσεων, τον ονομάζει και κίβδηλο, αρνούμενος τη σταθερότητα του σε ότι αφορά την ικανότητα διάκρισης της αλήθειας. Στον κίβδηλο τρόπο υπάρχουν τα εξής: η όραση, η ακοή, η μυρωδιά, η γεύση και η αφή. Ο άλλος, ο αυθεντικός, έχει διαχωριστεί από αυτά. Έπειτα, προτιμώντας τον αυθεντικό από τον κίβδηλο, συνεχίζει, λέγοντας: “Όταν μέσω του κίβδηλου τρόπου, δεν είναι πλέον δυνατόν να δούμε πιο διεξοδικά, ούτε να ακούσουμε,

ούτε να μυρίσουμε, ούτε να γευτούμε, ούτε να καταλάβουμε με την επαφή αυτό το κάτι άλλο, το πιο εκλεπτυσμένο”.

Επομένως, ο Σέξτος Εμπειρικός προτείνει ότι, τα στοιχεία των αισθήσεων, όταν τα μεταφράζουμε ορθά, με τη λογική, μπορούν να παρθούν ως ένας οδηγός για την πραγματικότητα. Οφείλουμε μονάχα να γνωρίζουμε πώς να ακολουθήσουμε αυτόν τον οδηγό, μέσω ξεκάθολου λογισμού, έτσι ώστε να φτάσουμε στην αλήθεια. Για παράδειγμα, στη θεωρία των ατόμων και του κενού (Βλέπε Lee 2005). Επιπρόσθετα, με τα εδάφια που προχωράνε πάνω στην έρευνα σχετικά με τα μεταφυσικά και τα Φυσικά δόγματα, υπάρχει και ένας αριθμός εδαφίων που ασχολούνται με την ηθική τα οποία φυσικά είναι του Δημόκριτου. Η τουλάχιστον αποδίδονται στον ίδιο (βέβαια υπάρχει εδώ το ερώτημα της αυθεντικότητας αυτών των εδαφίων) (Vlastos 1945 and 1946).

Ο Δημόκριτος έγινε συνώνυμο, στην αρχαιότητα, με την ιδέα της ευθυμίας, τον ξεκάθαρο οδηγό που μας οδηγεί στην καλή ζωή. Σε αυτό, όπως και σε κάποιους άλλους τομείς της φιλοσοφίας του, μπορεί να είχε κάποια επιρροή στην διαμόρφωση της φιλοσοφίας του Επίκουρου έναν αιώνα αργότερα.

9. Ο Διογένης ο Απολλώνιος και οι Σοφιστές

Στο τελευταίο κομμάτι του 5^{ου} προ Χριστού αιώνα, ο Διογένης από την Απολλωνία, ο οποίος είναι ενεργός μετά το 440 προ Χριστού, φρόντισε για την αναβίωση του Μιλήσιου συστήματος της Κοσμολογίας. Ο Διογένης υποστήριζε ότι όλα τα πράγματα που υπάρχουν, είτε είναι εναλλαγές του ίδιου πράγματος, είτε είναι ακριβώς το ίδιο πράγμα. Ως βασική ουσία ξεχώρισε τον αέρα, όπως ο Αναξιμένης περισσότερο από έναν αιώνα πριν (Graham 2006). Ο Διογένης δίνει επιχειρήματα για την πραγματικότητα και τα χαρακτηριστικά της βασικής του Αρχής στο LM28D3. Αναφέρει ότι μόνο τα πράγματα που μοιάζουν, μπορούν να επηρεάσουν το ένα το άλλο. Αν υπήρχε ένας πλουραλισμός από βασικές ουσίες, η καθεμία να διαφοροποιείται σε αυτό που ο Διογένης αποκαλεί την δικιά της καθαρή φύση, δεν θα υπήρχε καμία αλληλεπίδραση μεταξύ τους. Κι όμως, οι αποδείξεις των αισθήσεων είναι ξεκάθαρες. Τα όντα αναμειγνύονται και διαχωρίζονται, αν έρχονται σε επαφή το ένα με το άλλο. Επομένως, όλα τα όντα πρέπει να είναι μορφές κάποιας μοναδικής ύλης. Όπως και ο Αναξαγόρας,

έτσι και ο Διογένης αναφέρει ότι το κοσμικό σύστημα είναι οργανωμένο από την Αρχή, και υποστηρίζει ότι το ον που κατέχει ευφυΐα, δηλαδή νόηση είναι αυτό που οι άνθρωποι αποκαλούν αέρα. Και οι άνθρωποι και τα ζώα ζούνε αναπνέοντας αέρα. Σε αυτά ο αέρας είναι και η ψυχή και η ευφυΐα, ή αλλιώς ο νους. Επιπρόσθετα, ο Διογένης υποστηρίζει ότι ο αέρας κυβερνά και οργανώνει όλες τις οντότητες, και ότι ο αέρας είναι κάποιου είδους θεότητα. Επομένως, όπως και ο Αναξαγόρας, ο Διογένης έχει μία θεωρία που βασίζεται στην ευφυΐα, στην εξυπνάδα, παρόλο που ο Διογένης είναι περισσότερο προσανατολισμένος σε λογικές εξηγήσεις.

Ο Διογένης, μάλιστα είναι τόσο πεπεισμένος για τις θεολογικές του εξηγήσεις, που αναφέρει ξεκάθαρα και αναλυτικά ότι η ευφυΐα, η νόηση, διατάζει τα όντα με καλό τρόπο. Σε απόσπασμα αναφέρεται: κατά την άποψή μου ο καθένας που ξεκινάει να ασχολείται με το Λόγο, πρέπει να παρουσιάζει μία αρχική συνθήκη, μία Αρχή που να είναι αδιαμφισβήτητη. Τονίζει τη θεωρία του, πως ο αέρας είναι ψυχή και θεότητα συνάμα.

Ο Θεόφραστος Αναφέρει ότι ο Διογένης ήταν ο τελευταίος από τους φυσικούς φιλοσόφους, ή αναζητητές της φύσης, όπως τους αποκαλούσε ο Αριστοτέλης. Βασικά ο Διογένης ο Λαέρτιος δίνει τον τίτλο στον Αρχέλαο, λέγοντάς του ότι ήταν ο δάσκαλος του Σωκράτη.

Υπήρχε ακόμη μία ομάδα στοχαστών που ήταν ενεργή εκείνη την περίοδο. Αυτή η ομάδα ήταν οι Σοφιστές. Πολλές από τις απόψεις σχετικά με αυτή την ομάδα έχουν διαμορφωθεί από τα έργα του Πλάτωνα, στα οποία ήταν έντονα εχθρικός προς αυτούς. Ο Πλάτωνας στους Διαλόγους του εκφράζει την αντίθεση μεταξύ των γνήσιων φιλοσόφων (όπως ο Σωκράτης), με τους Σοφιστές, ειδικά ως προς το ρόλο τους ως δάσκαλοι νέων ανθρώπων, νέων ανδρών που θα έφταναν στην ωριμότητά τους.

Στους σύγχρονους μελετητές (Guthrie 1969) διακρίνουμε μια διαφοροποίηση στις απόψεις τους. Δεν ήταν εντελώς αδιάφοροι στα θεωρητικά προβλήματα που ενδιέφεραν άλλους από τους Προσωκρατικούς. Ο Γοργίας ο Λεοντίνος, έφερε στο προσκήνιο ως ερώτημα την πιθανότητα μιας βεβαιότητας που είχε αναζητήσει ο Παρμενίδης στο έργο του Φυσικά. Ο Γοργίας αναφέρει ότι τίποτα δεν ικανοποιεί τις προϋποθέσεις του Παρμενίδη για το τι εστί (δες Palmer 1999). Ο Πρωταγόρας, επίσης, αμφισβήτησε την πιθανότητα της ισχυρής θεωρητικής γνώσης όπου οι προσωκρατικοί ήταν πρωταθλητές.

Οι Σοφιστές έθεσαν ηθικές και πολιτικές ερωτήσεις όπως εάν ο νόμος μπορεί να υποστηρίξει αυτό που είναι σωστό και δίκαιο ή μήπως είναι ένα ζήτημα φύσης.

Ταξίδεψαν εκτενώς, μερικές φορές κιόλας, είχαν το ρόλο των διπλωμάτων και ήτανε και διασκεδαστές και δάσκαλοι. Υπάρχουν και δείγματα της ρητορικής τους, κάτι το οποίο βέβαια έρχεται σε αντίθεση με τα σχόλια του Διογένη στο βιβλίο του που δείχνουν ότι ήταν περισσότερο ιδιωτική η παρουσία τους. Επίσης, αναλάμβαναν μαθητές, διδάσκοντας τους και την τέχνη της ρητορικής και τις κατάλληλες δεξιότητες για να επιτύχουν στην Ελληνική πολιτική ζωή. Με τους σοφιστές, όπως και με το Σωκράτη, το ενδιαφέρον στην Ηθική και Πολιτική σκέψη γίνεται ένας βασικός πυλώνας της Ελληνικής φιλοσοφίας.

10. Η προσωκρατική κληρονομιά

Το εύρος της Προσωκρατικής σκέψης δείχνει ότι οι πρώτοι φιλόσοφοι δεν ήταν απλά φυσικοί. Παρόλο που ήταν και αυτό, τα ενδιαφέροντά τους εκτείνονταν στην θρησκευτική και ηθική σκέψη, τη φύση, και θέματα κατανόησης και αντιληπτικής ικανότητας τους απασχολούσαν. Ανέπτυξαν ενδιαφέρον στα μαθηματικά, στη μετεωρολογία, στη φύση, στις εξηγήσεις και τους ρόλους της ύλης, των μηχανισμών και της δομής του κόσμου. Σχεδόν όλοι οι Προσωκρατικοί φαίνεται να είχαν απόψεις πάνω στο θέμα της εμβρυολογίας, και εδάφια από τον Διογένη και τον Εμπεδοκλή δείχνουν ένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον στις δομές του σώματος.

Με τις ιδέες τους να κινούνται μεταξύ της αρχαίας Φιλοσοφίας και της αρχαίας Ιατρικής, οι Προσωκρατικοί αποτελούν αντικείμενο ιδιαίτερα αυξανόμενης σημασίας για τους μελετητές της πρώιμης Ελληνικής σκέψης (Longrigg 1963). Πρόσφατες ανακαλύψεις όπως ο Πάπυρος του Δερβενίου, δείχνουν ότι το ενδιαφέρον στη γνώση των πρώιμων φιλοσόφων δεν ήταν απαραίτητως περιορισμένο σε μικρά κοινά μελετητών και φιλοσόφων της σκέψης και της λογικής.

Αυτοί οι στοχαστές πέρασαν στη σκέψη μας πολλά δόγματα και πολλές ιδέες που αργότερα θα γινόντουσαν τα βασικά θέματα της φιλοσοφίας του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη, και τελικώς, τα βασικά αντικείμενα ολόκληρης της παράδοσης της Δυτικής Φιλοσοφικής Σκέψης.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Ο ΦΙΛΟΛΑΟΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Ο ΒΙΟΣ ΚΑΙ ΤΑ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ

Οι εκτιμήσεις των ιστορικών για την πιθανή ημερομηνία γέννησης του Φιλόλαου

Ἐν τοῖς Ἑλλησι τοῖς πάλαι μακρᾷ τῇ δόξῃ διέπρεπε Γοργίας ὁ Λεοντῖνος Φιλολάου καὶ Πρωταγόρας Δημοκρίτου, τῇ δὲ σοφία τοσοῦτον ἐλείποντο ὅσον ἀνδρῶν παῖδες.

Το σύνολο των διανοούμενων που ασχολείται με τους Προσωκρατικούς φιλοσόφους έχει αποκαταστήσει τα τελευταία χρόνια τη φήμη του Δημόκριτου που ίδιος στερούνταν κατά την αρχαιότητα, εντούτοις ο Φιλόλαος τελεί ακόμη υπό αβεβαιότητα. Ένας από τους στόχους αυτού του βιβλίου είναι να αποσαφηνίσει τη φήμη που θα έπρεπε να κατέχει ο Φιλόλαος, καθώς δεν υπάρχει αμφιβολία ότι αξίζει τουλάχιστον ανάλογη φήμη όπως αυτής που έχαιρε ο Γοργίας. Ωστόσο, η επισήμανση του Αιλιανού για τη στέρηση φήμης του Φιλόλαου κατά την αρχαιότητα επιβεβαιώνεται από την έλλειψη στοιχείων για το βίος του. Όπως συμβαίνει με τους περισσότερους Προσωκρατικούς, οποιαδήποτε χρονολόγηση του βίου τους μοιάζει με αγανό ύφασμα. Πάρα ταύτα, είναι σημαντικό να αποκτήσουμε μια εικόνα για την εν δυνάμει χρονολόγηση του βίου του προκειμένου να εντοπίσουμε τη σχέση του με τους άλλους Προσωκρατικούς και τη θέση του στην πνευματική ιστορία κατά τον πέμπτο και τις αρχές του 4ου αιώνα π.Χ.

Το πολύ σημαντικό κείμενο για την ανασύνθεση της ζωής του Φιλόλαου είναι η αναφορά του Πλάτωνα σε αυτόν στο. Ο Κέβης εκφράζει την έκπληξή του στα λόγια του Σωκράτη, ότι δηλαδή από τη μια πλευρά δεν είναι θεμιτό για κάποιον να αυτοκτονήσει, αλλά από την άλλη ένας φιλόσοφος θα ήταν πρόθυμος να ακολουθήσει αυτούς που έχουν πεθάνει. Η συνομιλία έχει ως εξής:

Τί δέ, ὦ Κέβης; οὐκ ἀκηκόατε σύ τε καὶ Σιμμίας περὶ τῶν τοιούτων Φιλόλαου συγγεγονότες; Οὐδέν γε σαφές, ὦ Σώκρατες... Κατὰ τί δὴ οὖν ποτε οὗ φασι θεμιτὸν εἶναι αὐτὸν ἑαυτὸν ἀποκτείνουσαι, ὦ Σώκρατες; ἤδη γὰρ ἔγωγε, ὅπερ νυνδὴ σὺ ἤρου, καὶ Φιλόλαου ἤκουσα, ὅτε παρ' ἡμῖν διητᾶτο, ἤδη δὲ καὶ ἄλλων τινῶν, ὡς οὐ δέοι τοῦτο ποιεῖν· σαφές δὲ περὶ αὐτῶν οὐδενὸς πώποτε οὐδὲν ἀκήκοα.

Τούτο το απόσπασμα καθιστά σαφές ότι ο Φιλόλαος είχε μείνει για κάποιο καιρό στη Θήβα, όπου τον άκουσε ο Σιμμίας και ο Κέβης (ότε παρ' ἡμῖν διητᾶτο) λίγο πριν από τη δραματική ημερομηνία του 399 στο. Τεκμαίρεται ότι ο Φιλόλαος δεν είναι πλέον στη Θήβα, αλλά δεν υπάρχει καμία ένδειξη ότι είναι νεκρός. Εάν ο Φιλόλαος διέθετε το εκτόπισμα να γίνει ο δάσκαλος του Σιμμία και του Κέβη λίγο πριν από το 399, συνάγεται εύλογα το συμπέρασμα ότι ήταν τουλάχιστον στην ηλικία των σαράντα και ως εκ τούτου το έτος 440 αποτελεί *terminus ante quem* (το υστερότερο εξακριβωμένο χρονικό όριο) για τη γέννησή του, αν και θα μπορούσε να είχε γεννηθεί πολύ νωρίτερα βάσει αυτών των στοιχείων. Ομοίως, το έτος 399 αποτελεί το *terminus post quem* (πρωιμότερο εξακριβωμένο χρονικό όριο) για το θάνατό του.

Άλλες μαρτυρίες αυξάνουν την πιθανότητα να γεννήθηκε πολύ νωρίτερα από το 440. Στα Σχόλια του αποσπάσματος από το *Φαίδων* (DK A1a), Ο Ολυμπιόδωρος αναφέρει ότι ο Φιλόλαος εγκατέλειψε την Ιταλία λόγω της πυρπόλησης (του Πυθαγόρειου εντευκτηρίου) που υποκινήθηκε από τον Κύλωνα. Το γεγονός αυτό πρέπει να αναφέρεται στη δεύτερη από τις δύο σημαντικές επιθέσεις έναντι των Πυθαγορείων, και χρονολογείται από τον *Minar* περί το 454 . Ο Κύλωνας ήταν άμεσα εμπλεκόμενος στην πρώτη επίθεση (509), η οποία συνέβη κατά τη διάρκεια του βίου του ίδιου του Πυθαγόρα, αλλά η δεύτερη επίθεση, η οποία συνεπάγεται την πυρπόληση της οικίας του Μίλωνος, συγχέεται συχνά με την προηγούμενη. Ο Ολυμπιόδωρος επισημαίνει επίσης ότι ο Φιλόλαος και ο Ίππαρχος (Άρχιππος;) ήταν οι μόνοι Πυθαγόρειοι που διέφυγαν της πυρπόλησης. Ο Πλούταρχος μας παρέχει μια παρόμοια αναφορά, και με εξαίρεση

ότι ο Λύσις αποκαλείται φίλος του Φιλόλαου, η ιστορία διαδραματίζεται ξεκάθαρα στο Μεταπόντιο, και μάλιστα οι ίδιοι λέγεται πως δραπετεύσαν λόγω της νεανικής τους δύναμης και ταχύτητας. Ο Φιλόλαος αναφέρεται πως διέφυγε στη Λουκανία και συναντήθηκε με άλλους Πυθαγόρειους οι οποίοι είχαν ήδη αρχίσει να επικρατούν έναντι των Κυλώνειων. Εάν αυτές οι αναφορές γίνονταν αποδεκτές, θα σήμαινε ότι ο Φιλόλαος το 454 ήταν στη νιότη του, γεγονός που θα παρέπεμπε στο 475 ως την ημερομηνία γέννησής του. Ωστόσο, εγείρονται προβλήματα.

Η παλαιότερη έγκυρη πηγή για τις επιθέσεις κατά των Πυθαγορείων είναι ο Αριστόξενος, ο μαθητής του Αριστοτέλη, όπως διασώθηκε στο έργο του Ιάμβλιχου. Αφού περιέγραψε την αιτία της εχθρότητας του Κύλωνα προς τον Πυθαγόρα και την επακόλουθη αποχώρηση του Πυθαγόρα από τον Κρότωνα για το Μεταπόντιο, συνέχισε τη λεπτομερή του αφήγηση με τη αδιάλειπτη εχθρότητα των Κυλώνειων προς τους Πυθαγορείους.

τέλος δὲ εἰς τοσοῦτον ἐπεβούλευσαν τοῖς ἀνδράσιν, ὥστε ἐν τῇ Μίλωνος οἰκίᾳ ἐν Κρότωνι συνεδρευόντων τῶν Πυθαγορείων καὶ βουλευομένων περὶ πολιτικῶν πραγμάτων ὑφάψαντες τὴν οἰκίαν κατέκαυσαν τοὺς ἄνδρας πλὴν δυεῖν, Ἀρχίππου τε καὶ Λύσιδος· οὗτοι δὲ νεώτατοι ὄντες καὶ εὐρωστότατοι διεξεπαίσαντο ἔξω πως.
(249-50)

Δεν υπάρχει απολύτως καμία αναφορά εδώ για τον Φιλόλαο και το “σκηνικό” είναι ο Κρότωνα, ωστόσο κατά τα λοιπά η ιστορία είναι σχεδόν η ίδια. Είναι πιθανό ο Φιλόλαος να έχει εμπλακεί σε μια ξεχωριστή απόδραση από επίθεση στο Μεταπόντιο, αφού εκεί διαδραματίζεται η ιστορία σύμφωνα με τον Πλούταρχο, ωστόσο ο τελευταίος μας παρουσιάζει μια ρομαντική ιστορία και είναι πολύ λιγότερο πιθανό να παρέχει πιο ακριβείς πληροφορίες από τον Αριστόξενο. Ίσως απλώς αντικατέστησε τον “Φιλόλαο” για τον πιο αινιγματικό “Αρχίππο” που βρήκε στον Αριστόξενο. Έτσι, η αναφορά του Ολυμπιόδωρου φαίνεται να αποτελεί μια συγκεκριμένη συλλογή εκπορευόμενη από τον

Πλούταρχο και τον Αριστόξενο². Είναι λοιπόν αμφίβολο να σχετίζεται πράγματι ο Φιλόλαος με την ιστορία της πυρπόλησης της οικίας του Μίλωνος.

Ωστόσο, υπάρχουν αρκετές άλλες αναφορές που καταδεικνύουν ότι ο Φιλόλαος γεννήθηκε λίγο πριν το 440. Αρχικά, ο Αριστόξενος φέρεται να είδε τους τελευταίους από τους Πυθαγόρειους που λέγεται ότι ήταν μαθητές του Φιλόλαου και του Ευρύτου των Ταραντίνων. Είναι δύσκολο να χρονολογηθούν οι βίοι αυτών των προσώπων, ωστόσο χρησιμοποιείται ο Εχεκράτης της Φλειούντος από τον Πλάτωνα στο *Φαίδων*. Αν ο Αριστόξενος (γεννημένος μεταξύ του 375-360) συνάντησε αυτούς τους Πυθαγόρειους, κάτι τέτοιο υποδηλώνει ότι αυτοί έζησαν στα μέσα του τέταρτου αιώνα και επομένως πρέπει να είναι κατά προσέγγιση σύγχρονοι του Πλάτωνα (428-348). Ο Φιλόλαος θα μπορούσε να είναι ο δάσκαλός τους αν γεννήθηκε το 440, αλλά φαντάζει πιο πιθανό, όπως και ο Σωκράτης, να γεννήθηκε γύρω στα 470. Αυτή η υποψία ενισχύεται από το γεγονός ότι, ενώ αυτός και ο Εύρυτος θεωρούνται ως δάσκαλοι των τελευταίων Πυθαγορείων, ο Φιλόλαος θεωρείται αντίστοιχα ο δάσκαλος του Ευρύτου (Ιάμβλιχος). Στον κατάλογο των Πυθαγορείων στον Ιάμβλιχο, VP 267, ο Φιλόλαος παρατίθεται πριν από τον Εύρυτο. Για να υπήρξε ο δάσκαλος αυτών των τελευταίων Πυθαγορείων, ο Εύρυτος πρέπει να γεννήθηκε το 440 ή πιθανότατα το 450. Εάν ο Φιλόλαος είναι ο δάσκαλός του, πρέπει να είναι τουλάχιστον είκοσι χρόνια μεγαλύτερος και συνεπώς να γεννήθηκε το 460 ή πιθανότατα το 470. Ο Φιλόλαος λέγεται επίσης ότι ήταν ο δάσκαλος του Αρχύτα, αλλά οι δύο τους δεν επικαλύπτονται ως δάσκαλοι, όπως ο Εύρυτος και ο Φιλόλαος. Κάτι τέτοιο θα είχε νόημα αν υποθέταμε ότι ο Φιλόλαος γεννήθηκε περί το 470, ο Εύρυτος περί το 450, και ο Αρχύτας περί το 430. Ο Φιλόλαος θα ήταν έτσι σύγχρονος του Σωκράτη και θα έφερε την ίδια χρονολογική σχέση με τον Αρχύτα, όπως ο Σωκράτης με τον Πλάτωνα. Μία τελευταία αναφορά φαίνεται να επιβεβαιώνει τούτο το μοτίβο. Ο Απολλόδωρος της Κυζίκου, που μάλλον χρονολογείται πριν από την εποχή του Επίκουρου, αναφέρει ότι ο Δημόκριτος μελετούσε μαζί με τον

2 Ο Minar (1942: 82 n.108) αναφέρει ότι είναι πιθανό ο Φιλόλαος να διέφυγε από μια άλλη εξέγερση στο Μεταπόντιο λίγο μετά την εξέγερση στον Κρότωνα, αλλά προτάσσει τις επιφυλάξεις του για «το σύνολο της ιστορίας του Πλούταρχου που διαπνέεται από ρομαντισμό». Ο Burkert (1972: 228 v. 48) υποστηρίζει ότι, ενόψει της αναφοράς του Αριστόξενου, «η μυθιστορηματική προσέγγιση εκ μέρους του Πλούταρχου δεν έχει καμία αξία». Ότι ο Αριστόξενος είναι η πηγή για τον Ιάμβλιχο, VP 249 διασφαλίζεται με την αναφορά σε αυτόν με το όνομά του στο VP 251.

Φιλόλαο³. Εάν ο Δημόκριτος γεννήθηκε γύρω στο 460, κάτι τέτοιο θα οριοθετούσε τη γέννηση του Φιλόλαου στη νωρίτερη δυνατή ημερομηνία, δηλαδή περίπου στο 480.

Αν στραφούμε στο θάνατο του Φιλόλαου, τα πράγματα καθίστανται ακόμα πιο αβέβαια, αλλά ωστόσο πιο ενδιαφέροντα. Συνηθίζεται να επισημαίνεται η Πυθαγόρειος επιρροή στον Πλάτωνα, αλλά ο Πυθαγόρειος που κατονομάζεται είναι συνήθως ο Αρχύτας, ο σύγχρονος του Πλάτωνα, που αναφέρεται στην έβδομη επιστολή, αλλά σε κανέναν από τους διαλόγους. Ωστόσο, υπάρχουν συνεχόμενες αναφορές που συνδέουν τον Πλάτωνα με τον Φιλόλαο. Σύμφωνα με μία αναφορά του Έρμιππου (τρίτος αιώνας π.Χ. – D.L. 8.85), ο Πλάτωνας φαίνεται να έχει αγοράσει ο ίδιος ένα βιβλίο από συγγενείς του Φιλόλαου ή να του έχει δοθεί το βιβλίο ως ανταμοιβή για τη διάσωση ενός από τους μαθητές του Φιλόλαου από τον Διονύσιο, τον τύραννο των Συρακουσών. Λέγεται ότι ο *Τίμαιος*, το έργο του Πλάτωνα, αποτελεί διασκευή αυτού του βιβλίου που πιθανότατα νοείται γραμμένο από τον Φιλόλαο. Οι στίχοι του Τίμωνα, στους οποίους κατηγορείται ο Πλάτωνας ότι αντέγραψε τον *Τίμαιο* από κάποιον άλλον, εδράζονται μάλλον στην ίδια ιστορία και καταδεικνύουν πως είναι πρόωμη. Η σύνδεση, λοιπόν, μεταξύ Πλάτωνα και Φιλόλαου θα μπορούσε να είχε επινοηθεί λόγω ομοιότητας μεταξύ του *Τίμαιος* και του βιβλίου του Φιλόλαου, και η άποψη πως ο Πλάτων πήρε το βιβλίο από συγγενείς θα ενδυνάμωνε την ιδέα ότι ο Πλάτων δεν είχε άμεση επαφή με τον Φιλόλαο. Ωστόσο, η άλλη εκδοχή της ιστορίας, ότι δηλαδή το βιβλίο αποτέλεσε ανταμοιβή για τη διάσωση ενός μαθητή του Φιλόλαου, υποδηλώνει ότι ο ίδιος ο Φιλόλαος ήταν ζωντανός όταν ο Πλάτων επισκέφθηκε για πρώτη φορά τη Σικελία γύρω στο 388. Αυτή η προσέγγιση καθίσταται πιο ελκυστική από μία επιπλέον ενδιαφέρουσα μαρτυρία. Στο έργο του Διογένη για τον βίο του Πλάτωνα, Ο Ερμόδωρος αναφέρει ότι μετά το θάνατο του Σωκράτη, όταν ο Πλάτων ήταν 28 ετών, πήγε στον Ευκλείδη στα

3 Ο Ολυμπιόδωρος στα Σχόλια στο Φαίδων 61e (= DK 44A1a) μνημονεύει τον Λύσιν ως τον δάσκαλο του Φιλόλαου, γεγονός που θα καθιστούσε δύσκολο να έχει γεννηθεί ο Φιλόλαος πριν το 460, εφόσον ο Λύσις δεν μπορεί να έχει γεννηθεί πολύ νωρίτερα από το 480 και να είναι και δάσκαλος του Επαμεινώνδα. Ωστόσο, ο σκοπός των Σχολίων είναι σαφώς να αποσαφηνιστεί η επίσκεψη του Φιλόλαου στη Θήβα που αναφέρεται στο Φαίδων και την οποία λέγεται πως πραγματοποίησε για να κάνει σπονδές στον τάφο του Λύσιν. Ωστόσο, εφόσον η αναφορά του Ολυμπιόδωρου είναι μια μεθύτερη συλλογή με επιρροή από τη μυθιστορηματική προσέγγιση του Πλούταρχου, η ιστορία δεν εμπνέει μεγάλη εμπιστοσύνη. Ο Απολλόδωρος (ή Απολλόδοτος) της Κυζίκου αποτελεί μία σκιάδη φυσιογνωμία που σχετίζεται με τον Εκαταίο τον Αβδηρίτη και τον Ναυσιφάνη και αναφέρεται ως δάσκαλος του Επίκουρου. Βλέπε DK 73, 74 και 75. Για τη χρονολόγηση βλέπε Burkert 1972: 228-g n.51.

Μέγαρα με κάποιους άλλους Σωκρατικούς. Στην ίδια αναφορά, ο ίδιος επισκέφθηκε τον Θεόδωρο στην Κυρήνη και τον Φιλόλαο και Εύρυτο στην Ιταλία. Τέλος, λέγεται ότι ο ίδιος επισκέφθηκε τους προφήτες στην Αίγυπτο μαζί με τον Ευριπίδη! Οι μελετητές αποδέχονται το ταξίδι στα Μέγαρα που βασίζεται στην αξιόπιστη πηγή του Ερμοδώρου, που ήταν μαθητής του Πλάτωνα, και δικαιολογημένα τέρπονται από την παράδοση ιστορία σύμφωνα με την οποία ο Ευριπίδης πήγε στην Αίγυπτο με τον Πλάτωνα. Αλλά, τι γίνεται με την αναφορά που θέλει τον Πλάτωνα να επισκέφτηκε τον Φιλόλαο και τον Εύρυτο στην Ιταλία; Βασίζεται και αυτή στην έγκυρη πηγή του Ερμοδώρου ή προέρχεται από τη λαϊκή παράδοση που θέλει τον Ευριπίδη να είναι σύντροφος του Πλάτωνα; Το κείμενο του Διογένη δεν μας επιτρέπει να είμαστε απόλυτα σίγουροι, αλλά εάν η αναφορά προήλθε από τον Ερμόδωρο, θα ταίριαζε πολύ καλά με την υποτιθέμενη επαφή του Πλάτωνα με τον Φιλόλαο κατά την πρώτη του επίσκεψη στη Σικελία. Θα επεξηγούσε επίσης την αναφορά στον Φιλόλαο στο *Φαίδων* που πολλοί μελετητές θεωρούν ότι γράφτηκε κατά την πρώτη επίσκεψη του Πλάτωνα στη Σικελία⁴.

Έτσι, η πιο πιθανή ημερομηνία για τη γέννηση του Φιλόλαου θεωρείται περίπου το 470, αν και θα μπορούσε να είχε γεννηθεί το νωρίτερο από το 480 ή το αργότερο έως το 440. Φαίνεται ότι πέθανε κάπου στο 380 ή το αργότερο έως το 399.

Αναφορές για τον πιθανό τόπο καταγωγής του, καθώς και λεπτομέρειες για τον βίο του και τα έργα του

Επίσης, οι πηγές ως προς την πόλη καταγωγής του είναι συγκεχυμένες. Οι δύο παλαιότερες πηγές μας διαφωνούν μεταξύ τους. Ο Μένων, μαθητής του Αριστοτέλη, στην ιστορία του περί φαρμάκων λέει ότι ο Φιλόλαος κατάγεται από τον Κρότωνα. Οι τελευταίοι Πυθαγόρειοι που είδε ο Αριστόξενος, επίσης μαθητής του Αριστοτέλη, αναφέρονται ως μαθητές του Φιλόλαου και του Ευρύτου των Ταραντίνων. Ο Αριστόξενος αποτελεί σαφώς την πηγή για αυτόν τον κατάλογο των τελευταίων Πυθαγορείων και ως εκ τούτου αποτελεί πιθανότατα την πηγή περί του ισχυρισμού ότι

4 Ο Calder (1983) πρότεινε πρόσφατα ότι η απόδοση της λέξης Ευριπίδης στο απόσπασμα D.L. 3.6 αποτελεί μια εσφαλμένη επέκταση της συντομογραφίας Ευ, και ότι η πιθανή απόδοση είναι Εύδοξος παρά Ευριπίδης. Κάτι τέτοιο ασκεί τρομερό ενδιαφέρον, και το αποδεχτούμε, θα διευκόλυνε τη θεώρηση ολόκληρης της αναφοράς, συμπεριλαμβανομένης της μνείας για την επίσκεψη του Πλάτωνα στον Φιλόλαο, ως βασισμένης στην πολύ αξιόπιστη πηγή του Ερμόδωρου. Βλέπε Guthrie για το πρώτο ταξίδι του Πλάτωνα στη Σικελία και για την χρονολόγηση του Φαίδων (1975: 17ff, 325).

ο Φιλόλαος προέρχεται από τον Τάραντα. Ωστόσο, ο Αριστόξενος ενδιαφέρεται εναργώς για την τελευταία γενιά των Πυθαγορείων και μπορεί κάλλιστα να οριοθετεί την καταγωγή του Φιλόλαου στα τελευταία χρόνια της ζωής του, ενώ ο Μένων κάνει αναφορά για την πόλη της καταγωγής του. Είναι σίγουρα σαφές ότι ο Κρότωνας ήταν το κύριο Πυθαγόρειο κέντρο μέχρι και την επίθεση κατά των Πυθαγορείων το 454, ενώ ο Τάραντας αποκτά μεγαλύτερη σημασία αργότερα και αποτελώντας την εστία του Αρχύτα αποκτά εξίσου ιδιαίτερη σημασία στον τέταρτο αιώνα του Πυθαγορισμού⁵.

Πέρα από αυτό το χρονολογικό περίγραμμα, οι λεπτομέρειες της ζωής του Φιλόλαου παραμένουν άγνωστες σ' εμάς. Ωστόσο, είναι σημαντικό να δούμε τη χρονολογική του σχέση πρώτα με άλλους Πυθαγόρειους και μετά με άλλους στοχαστές της Προσωκρατικής παράδοσης. Η πιο πιθανή χρονολόγηση για τον βίο του Πυθαγόρα (569-494) είναι να έχει πεθάνει είκοσι πέντε χρόνια πριν από τη γέννηση του Φιλόλαου. Δεν υπάρχει σαφής ένδειξη ότι έγραψε κάτι⁶. Ο Ίππασος ο Μεταποντίνος φαίνεται να έδρασε στο πρώτο μέρος του πέμπτου αιώνα, άρα ήταν μάλλον στα γεράματά του ενόσω ο Φιλόλαος *ωρίμαζε*. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη (Metaph. 1, 984a7), ο Ίππασος συνδέεται με τον Ηράκλειτο καθώς πίστευε ότι η φωτιά είναι η βασική αρχή. Σχετίζεται με πειράματα που δείχνουν τη σχέση μεταξύ του λόγου των ακέραιων αριθμών και των βασικών μουσικών διαστημάτων. Ποικιλοτρόπως, απεικονίζεται ως αντισυμβατικός. Τάσσεται υπέρ των δημοκρατικών μεταρρυθμίσεων στον Κρότωνα κατά την πρώτη εξέγερση εναντίον των Πυθαγορείων (509) και συνδέεται με τον διαχωρισμό μεταξύ των *mathematici* (μαθηματικών) και των *acusmatici* (ακουσματικών). Ανήκει στην ομάδα των *mathematici* που θεωρούνται ακόμα και από τους *acusmatici* ότι είναι οπαδοί του Ίππασου και όχι του Πυθαγόρα. Σε ορισμένες αναφορές λέγεται ότι τιμωρήθηκε για την αποκάλυψη μαθηματικών μυστικών. Ο Δημήτριος ο Μάγνης λέει ότι δεν έγραψε κάτι, αν και άλλοι δήλωσαν ότι έγραψε τον *Μυστικόν λόγον* με σκοπό να διαβάλλει τον Πυθαγόρα, αλλά ακόμη και αν αυτή η μεταγενέστερη ιστορία είναι αληθινή, καθίσταται σαφές ότι δεν συνέγραψε καμιά φιλοσοφική πραγματεία. Το όνομά

5 Για τον Τάραντα ως το κέντρο των Πυθαγορείων Φιλοσόφων στη μεταγενέστερη περίοδο βλέπε Minar 1942: 86ff. Ο Wuilleumier (1939: 567) προτείνει την άποψη που υιοθετώ στο κείμενο. Ο Burkert (1972: 228 n.48) αφήνει το θέμα ανεπίλυτο.

6 Για τη χρονολόγηση της ζωής του Πυθαγόρα βλέπε Minar 1942: 133-5 και Burkert 1972: 110ff. Σχετικά με τα στοιχεία για τα έργα του Πυθαγόρα ή την απουσία αυτών βλέπε Burkert 1972: 218-20

του συγγέεται συχνά με αυτό του Ίππαρχου. Εάν ο Ίππαρχος αποτελεί μια ιστορική προσωπικότητα, τότε φαίνεται να ανήκει στην εποχή του Λύσιδος⁷.

Ο Λύσις προκύπτει ότι είναι σύγχρονος, ίσως κατάτι μεγαλύτερος, του Φιλόλαου. Σε αντίθεση με τον Ίππασο, δεν έχουμε αποδείξεις για τις φιλοσοφικές δοξασίες του Λύσιδος. Μετά τη διαφυγή του από την πυρπόληση της οικίας του Μίλωνος στον Κρότωνα (454), κατέφυγε στη Θήβα. Σύμφωνα με την παράδοση, ήταν περισσότερο γνωστός στα γηρατεία του ως δάσκαλος του Επαμεινώνδα, του μεγάλου στρατηγού των Θηβών του τέταρτου αιώνα. Ο Επαμεινώνδας γεννήθηκε κατά πάσα πιθανότητα γύρω στο 410 και έτσι θα μπορούσε να ήταν μαθητής του Λύσιδος στα 390 και 380 όταν ο Λύσις άγγιζε την δεκαετία των 70-80. Φαίνεται να πέθανε και να ενταφιάστηκε στη Θήβα λίγο πριν από το 379. Διασώζεται μία ψευδεπίγραφη επιστολή του με παραλήπτη τον Ίππαρχο και μια αναφορά κάνει λόγο ότι ένα βιβλίο που έφερε το όνομα του Πυθαγόρα ήταν πράγματι γραμμένο από τον Λύσιν, ωστόσο δεν έχουμε σαφείς αποδείξεις για τη συγγραφή βιβλίου από τον ίδιο. Είναι αξιοσημείωτο ότι στο *Φαίδων* ο Σωκράτης αναφέρει τον Φιλόλαο ως δάσκαλο του Σιμμία και του Κέβη στη Θήβα και όχι τον Λύσιν⁸. Ίσως εξηγείται από το γεγονός ότι ο Πλάτων γνώριζε πολύ περισσότερα για τον Φιλόλαο από την επίσκεψή του στη Σικελία ή ενδεχομένως ο Λύσις να φημίζονταν περισσότερο για τον τρόπο ζωής του παρά για τις οποιεσδήποτε φιλοσοφικές του πεποιθήσεις.

Όπως προαναφέρθηκε, ο Εύρυτος φέρεται να είναι και μαθητής του Φιλόλαου και συν-διδάσκαλος και πιθανότητα γεννήθηκε περί το 450 ή 440. Ο Αρχύτας θεωρείται πως είναι η πηγή για την περίφημη ιστορία του Ευρύτου και της απεικόνισης του ανθρώπου ή του ίππου με ένα συγκεκριμένο αριθμό καθώς και της αναπαράστασής αυτών των μορφών με σχέδια από βότσαλα. Το ψευδεπίγραφο έργο

Περί Τύχας αποδίδεται στον Εύρυτο αλλά δεν υπάρχει πειστική απόδειξη ότι ο Εύρυτος έγραψε κάτι⁹.

7 Για το Ίππασο βλέπε DK 18 και Burkert 1972: 206ff. Για την ορθή αποσαφήνιση της σχέσης μεταξύ του Ίππασου και των *acusmatici* και *mathematici* βλέπε Burkert 1972: 193-4. Για τον Ίππαρχο βλέπε Burkert 1972: 459 n.63.

8 Για τον Λύσιν, βλέπε DK 46. Υπάρχει μία ψευδεπίγραφη επιστολή του Λύσιδος προς τον Ίππαρχο (Ίππασος D.L. 8.42) για την οποία βλέπε Burkert 1961.

9 Για τον Εύρυτο βλέπε DK 45. Βλέπε Thesleff 1965: 87-8 για το *Περί Τύχας* του Ευρύτου.

Ο Αρχύτας ο Ταραντίνος είναι ο τελευταίος των Πυθαγορείων φιλοσόφων και σε ορισμένες αναφορές παρουσιάζεται ως μαθητής του Φιλόλαου. Είναι περισσότερο ξακουστός ως σύγχρονος και φίλος του Πλάτωνα (428-348), γεγονός το οποίο αποδεικνύεται περίτρανα από τις Πλατωνικές επιστολές. Ο Αριστόξενος έγραψε για τη ζωή του Αρχύτα και ο Αριστοτέλης έγραψε τρία βιβλία για το φιλοσοφικό οικοδόμημα του Αρχύτα. Διετέλεσε επτά φορές στρατηγός του Τάραντα και θεωρητικά δεν ηττήθηκε ποτέ. Θεωρείται ότι είναι ο πρώτος που θεμελίωσε την επιστημονική μηχανική. Υπάρχουν πολύ γλυκές ιστορίες που περιγράφουν την αγάπη του για τα παιδιά συμπεριλαμβανομένης της εφεύρεσής της κουδουνίστρας από τον ίδιο για να διασκεδάσει τα παιδιά. Ήταν φοβερός μαθηματικός και έχουμε κάποια αποσπάσματα τόσο από τις μαθηματικές όσο και από φιλοσοφικές του πραγματείες¹⁰.

Ο Έκφαντος και ο Ικέτας των Συρακουσών αποτελούν μάλλον δύο αινιγματικές προσωπικότητες που από ορισμένους θεωρούνται ότι είναι λογοτεχνικά δημιουργήματα του Ηρακλείδη του Ποντικού. Ωστόσο, δεδομένου ότι οι απόψεις τους φαίνεται να αναφέρονται από τον Θεόφραστο, πιθανότατα πρόκειται για ιστορικά πρόσωπα. Είναι δύσκολο να χρονολογήσουμε το βίος τους, αλλά πιθανότατα είναι μεταγενέστεροι των ατομικών φιλοσόφων και του Φιλόλαου και μάλλον είναι σύγχρονοι του Αρχύτα. Ο Έκφαντος αναφέρεται ότι διατύπωσε τις αρχές περί ατόμων και κενού, παρόλο που υποστήριξε πως τα άτομα είναι περιορισμένα σε αριθμό. Και ο Έκφαντος και ο Ικέτας πίστευαν ότι η γη κινείται, και μάλιστα περιστρέφεται περί του άξονα της, ισχυριζόμενοι ότι βρίσκεται στο κέντρο του κόσμου. Ενδεχομένως να έχουν γράψει βιβλία, αλλά δεν υπάρχουν αποδείξεις¹¹.

Έτσι, μετά τον Πυθαγόρα, αναδύονται τρία εξέχοντα ονόματα στον Πυθαγορισμό: ο Ίππασος, (περ. 530-450;), ο Φιλόλαος (περ. 470-385) και ο Αρχύτας (περ. 430-350). Δεν υπάρχουν σαφείς αποδείξεις για οποιονδήποτε Πυθαγόρειο, συμπεριλαμβανομένου του ίδιου του Πυθαγόρα, ότι έγραψε κάποιο βιβλίο πριν από τον Φιλόλαο (βλ. παρακάτω) και μάλιστα μετά τον Φιλόλαο μπορούμε να είμαστε σίγουροι μόνο για ορισμένα γραπτά του Αρχύτα. Βεβαίως, υπήρχαν και πολλοί άλλοι

10 Για τον Αρχύτα βλέπε DK 47, Guthrie 1962: 333-6 και Lloyd 1990. Παρά τις αμφιβολίες του Burkert (1972: 379-80 n.46) το F1 του Αρχύτα είναι πιθανών γνήσιο. Βλέπε Huffman 1985.

11 Για τον Έκφαντο και τον Ικέτα βλέπε Burkert 1972: 341 n.17 και Guthrie 1962: 323-9

Πυθαγόρειοι εκείνα τα χρόνια, αλλά οι περισσότεροι είναι απλά ονόματα και δεν φαίνεται να έχουν συνεισφέρει ιδιαίτερα στη θεμελίωση φιλοσοφικών στοχασμών.

Στρέφοντας το βλέμμα μας από την συγκεκριμένη Πυθαγόρεια παράδοση στην ευρύτερη παράδοση της Προσωκρατικής φιλοσοφίας, καθίσταται σαφές ότι ο Φιλόλαος ανήκει σχεδόν στην τελευταία γενιά αυτής της παράδοσης, αφού είναι ο γηραιότερος σύγχρονος του Δημόκριτου (περ. 460 π.χ.). Όταν ο Φιλόλαος ήταν στην ηλικία των 30 (περ. 440), τόσο ο Αναξαγόρας (περ. 500-428) όσο και ο Εμπεδοκλής (περ. 495-435) θα πρέπει να είχαν δημοσιεύσει το έργο τους και είναι αυτές οι προσωπικότητες που θα βρίσκονταν στις επάλξεις του φιλοσοφικού κινήματος καθώς ο Φιλόλαος εξελίσσονταν σε έναν ώριμο φιλόσοφο. Μάλιστα, τα αποσπάσματα του Φιλόλαου καταδεικνύουν σαφείς δεσμούς με τον Αναξαγόρα (βλ. F3). Εάν η παράδοση θέλει των Ζήνωνα (περ. 490 π.χ.) να εκδίδει το βιβλίο του στην αρχή της σταδιοδρομίας του, τότε πρέπει να ήταν λίγο παλαιότερο από αυτά τα έργα. Ο Φιλόλαος θα ανέτρεχε στον Παρμενίδη (περ. 515 π.χ.) και στον Ηράκλειτο (περ. 540-480 π.χ.) και θα θεωρούσε ότι αυτοί ανήκαν στην προηγούμενη γενιά ενώ ο ίδιος ο Πυθαγόρας θα ήταν ακόμη γηραιότερος. Ο Αλκμαίων κατάγονταν από την ίδια πόλη με τον Φιλόλαο και μερικές φορές ταυτίζεται εσφαλμένα ως Πυθαγόρειος στη μεταγενέστερη παράδοση. Οι ημερομηνίες χρονολόγησης του Αλκμαίωνα είναι αμφιλεγόμενες, αλλά πιθανότατα ανήκει στον πέμπτο αιώνα και ήκμασε στο πρώτο παρά στο δεύτερο ήμισυ αυτού του αιώνα, έτσι θα ήταν ίσως αναμενόμενο να γνωρίσει ο Φιλόλαος τις απόψεις του ενώ ενηλικιώνονταν στον Κρότωνα. Ο Αλκμαίων είναι γνωστός για τις απόψεις του για την ιατρική και ιδίως για τις περιγραφές του για τη σύσταση του ανθρώπινου σώματος αναφορικά με την ισορροπία των αντιθέτων και για τις περιγραφές του για τις αισθήσεις, καθορίζοντας τον εγκέφαλο ως το κεντρικό όργανο των αισθήσεων¹².

Εάν στραφούμε από τους Προσωκρατικούς φιλοσόφους στα μαθηματικά και την επιστήμη, αξίζει να σημειωθεί ότι ο Φιλόλαος είναι σύγχρονος του Ιπποκράτη του Χίου και του Θεόδωρου του Κυρηναίου, δύο πρωτοπόρων στα ελληνικά μαθηματικά, εκ των οποίων ο πρώτος έγραψε τα *Στοιχεία*. Οι αστρονόμοι Οينوπίδης ο Χίος, που ήταν ο πρώτος που προσδιόρισε τη γωνία που είναι γνωστή ως λόξωση της εκλειπτικής, ο Ευκτήμων ο Αθηναίος και ο Μέτων ο Αθηναίος συγκαταλέγονται επίσης στους

12 Για τις ημερομηνίες του Αναξαγόρα, βλέπε Sider 1981: 1-11 και Mansfeld 1979-80, ο οποίος αναφέρει καθυστερημένη άφιξη στην Αθήνα και καθυστερημένη έκδοση του βιβλίου. Για τον Αλκμαίωνα βλέπε Mansfeld 1975 και Lloyd 1975.

σύγχρονους. Οι ιατρικές θεωρίες σημείωναν εξάλλου σημαντική πρόοδο ενόσω ζούσε ο Φιλόλαος. Ο Ιπποκράτης της Κω είναι επίσης σύγχρονός του και ορισμένες από τις πραγματείες στην ιπποκρατική συλλογή χρονολογούνται από τη ζωή του Φιλόλαου¹³.

Οι βαθμοί του Πυθαγορισμού και το βιβλίο του Φιλόλαου: "Περί Φύσεως"

Εντάσσοντας τον Φιλόλαο τόσο στην Πυθαγόρειο όσο και στην Προσωκρατική παράδοση, είναι σημαντικό να θέσουμε το ερώτημα του τι σημαίνει να είσαι Πυθαγόρειος και όχι απλώς Προσωκρατικός ή φυσικός φιλόσοφος. Αρκετοί είναι αυτοί που αποκαλούνται Πυθαγόρειοι στην αρχαία παράδοση, οι οποίοι θα χαρακτηρίζονταν έτσι από πολύ λίγους σύγχρονους μελετητές. Ο Εμπεδοκλής, ο Παρμενίδης και ο Αλκμαίων αποτελούν εύγλωττα παραδείγματα¹⁴. Αυτοί οι μεταγενέστεροι σχετίζονται με τους Πυθαγόρειους εν μέρει διότι προέρχονται απλούστατα από τη νότια Ιταλία. Σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως με αυτή του Εμπεδοκλή, υπάρχει αρκετή ομοιότητα στον τρόπο σκέψης τους με τις περίφημες Πυθαγόρειες απόψεις, έτσι ώστε επάξια κερδίζουν τον τίτλο. Ωστόσο, πρέπει να είμαστε επιφυλακτικοί στο να παραδεχτούμε ότι οι φιλοσοφικές πεποιθήσεις των υποτιθέμενων Πυθαγορείων ακολουθούν μια συνέπεια και κανονικότητα. Αν συγκρίνουμε πρόσωπα που είναι παγκοσμίως αναγνωρισμένα ως Πυθαγόρεια, όπως ο Ίππασος, ο Φιλόλαος και ο Αρχύτας, θα διαπιστώσουμε ότι οι φιλοσοφικές απόψεις και τα ενδιαφέροντά τους διαφέρουν σημαντικά. Όλοι επιδεικνύουν κάποιο ενδιαφέρον για τα μαθηματικά, αλλά, ενώ ο Αρχύτας ενδιαφέρεται εμφανώς για τα αληθινά μαθηματικά προβλήματα, όπως τον διπλασιασμό του κύβου και πιθανότατα ο Ίππασος να έχει εντυφλήσει στο πρόβλημα της ασυμμετρίας, δεν υπάρχει καμία απόδειξη ότι ο Φιλόλαος ήταν σπουδαίος μαθηματικός. Αντ' αυτού, ο Φιλόλαος θέλει να εφαρμόσει βασικές μαθηματικές απόψεις στη φιλοσοφία με τον ίδιο τρόπο που κάνει ο Πλάτων στον *Τίμαιο* και αλλού. Εξάλλου, ο Φιλόλαος τρέφει έντονο ενδιαφέρον για την ιατρική, το οποίο δεν διακρίνει τον Ίππασο ή τον Αρχύτα. Ενώ ο Φιλόλαος διατυπώνει τα *limiters* (περαίνοντα) και τα *unlimiteds* (άπειρα) ως το θεμέλιο

13 Για τις ημερομηνίες του Ιπποκράτη και του Θεόδωρου βλέπε Πρόκλος, στο Euc. 66.4=DK 42A1. Βλέπε επίσης Burnyeat 1978: 499 n.33.

14 Για τον Εμπεδοκλή ως Πυθαγόρειο βλέπε D.L. 8.54. Ο Αλκμαίων αποκαλείται μαθητής του Πυθαγόρα στο D.L. 8.83 και απλά Πυθαγόρειος στον Ιάμβλιχο, VP 1 04, 267 και Φιλόπνονος στο de An. 88, και παρά το γεγονός ότι ο Αριστοτέλης τον διαχωρίζει σαφώς από τους Πυθαγόρειους (Metaph. 986a27ff), ο Ιάμβλιχος συμπεριλαμβάνει τον Παρμενίδη στον κατάλογο των Πυθαγορείων (VP 267).

όλης της πραγματικότητας, ο Ίππασος θέτει τη φωτιά ως τη βασική αρχή. Δεν υπάρχει ευχέρεια χρόνου εδώ για λεπτομερή σύγκριση αυτών των τριών προσώπων, ωστόσο το θέμα είναι ότι η Πυθαγόρεια παράδοση αναγνωρίζει ένα ευρύ φάσμα φιλοσοφικών ιδεών και ενδιαφερόντων και θα πρέπει να είμαστε επιφυλακτικοί με την υπόθεση ότι ίσχυε ένα αυστηρό σύνολο φιλοσοφικών δογμάτων που ήταν αποδεκτά από όλους τους Πυθαγόρειους.

Η αναφορά του Πλάτωνα για τη συμβολή του Πυθαγόρα στην *Πολιτεία* (10, 600b) δίνει έμφαση κατά κύριο λόγο στον τρόπο ζωής που παρέδωσε στους οπαδούς του. Αυτό που υπονοείται είναι ότι πρέπει να διάγεις ένα συγκεκριμένο βίο ώστε να γίνεις Πυθαγόρειος. Η υιοθέτηση τούτου του τρόπου ζωής προϋποθέτει την αποδοχή ορισμένων πεποιθήσεων που αποκαλούνται πιο ελεύθερα φιλοσοφικές, αλλά δεν χρειάζεται να περιλαμβάνουν ιδιαίτερα εκτενή φιλοσοφική περιγραφή της φύσης της πραγματικότητας. Αυτός ο τρόπος ζωής συνίσταται σε ορισμένους κανόνες που διέπουν τη διατροφή και την ένδυση και είναι γνωστοί στην Πυθαγόρεια παράδοση, όπως η αποχή από τα κουκιά. Ωστόσο, περιελάμβανε αναμφίβολα και ορισμένες ηθικές προσταγές, όπως η προτροπή να διάγεις απλοϊκό βίο και να ασκείς εγκράτεια και μάλλον υπαγόρευε κάποιο μοντέλο κοινής συμβίωσης¹⁵. Στον σύγχρονο κόσμο μπορούμε να πούμε ότι κάποιος είναι Καθολικός χωρίς να είναι καθόλου σαφές ποια είναι τα πιστεύω του σ' ένα ευρύ φάσμα φιλοσοφικών θεμάτων. Το να είσαι Πυθαγόρειος κατά την αρχαιότητα πρέπει να συνεπάγονταν πολλά περισσότερα όσον αφορά τις φιλοσοφικές πεποιθήσεις απ' ό,τι συνεπάγεται του να είσαι Καθολικός: εντούτοις πρέπει να διατηρούμε τις επιφυλάξεις μας στο να θεωρούμε ότι προαπαιτούνταν πάρα πολλά. Ο λόγος που ο Φιλόλαος είναι Πυθαγόρειος αλλά όχι ο Αλκμαίων είναι ότι ο Φιλόλαος ακολούθησε έναν Πυθαγόρειο τρόπο ζωής, κάτι που δεν εφάρμοσε ο Αλκμαίων. Ωστόσο, στα πλαίσια του Πυθαγορείου μοτίβου, πολύ λίγοι ήταν αυτοί που ενδιαφέρονταν για την αφηρημένη φιλοσοφία όπως ενδιαφέρονταν ο Ίππασος και ο Φιλόλαος. Εξάλλου, έχουμε μια πληθώρα από ονόματα Πυθαγορείων που δεν φαίνεται να έχουν κάποια αξιόλογη συνεισφορά. Ένας Πυθαγόρειος θα μπορούσε να γίνει Προσωκρατικός (*φυσικός*) φιλόσοφος, μαθηματικός, γιατρός ή ακόμη και στρατηγός, αλλά καμία από αυτές τις ενασχολήσεις δεν του επιβάλλονταν προκειμένου να γίνει Πυθαγόρειος. Όταν ο Φιλόλαος ξεκίνησε να γράφει το βιβλίο του, πιθανότατα ανέτρεξε

15 Για τον τρόπο ζωής των Πυθαγορείων του τετάρτου αιώνα, βλέπε Burkert 1972: 204ff

τόσο στους προκατόχους, του Αναξαγόρα, Αλκμαίωνα, Εμπεδοκλή και Παρμενίδη όσο και σε άλλους Πυθαγορείους. Στο *Φαίδων* του Πλάτωνα, όπου γίνεται συζήτηση για τις διάφορες απόψεις περί ψυχής και οι οποίες διατυπώθηκαν με τρομερή ευρύτητα πνεύματος από τους φερόμενους ως Πυθαγόρειους, όπως τον Σιμμία, τον Κέβη και τον Εχεκράτη καταδεικνύεται πως δεν επιβάλλονταν σαφή φιλοσοφικά δόγματα για τη φύση της ψυχής σε όσους διήγαν Πυθαγόρειο βίο.

Στην παράδοση διακρίνονται διάφορα είδη ή βαθμοί του Πυθαγορισμού. Η πιο σημαντική διάκριση είναι αυτή μεταξύ των *μαθηματικών* (*mathematici*) και των *ακουσματικών* (*acusmatici*). Παρόλο που οι περιγραφές τούτου του διαχωρισμού είναι συγκεχυμένες στις πηγές, ο Burkert έχει εξάισια καταδείξει πως η πρωτότυπη εκδοχή είναι αυτή που βρέθηκε στον Ιάμβλιχο, στο «Περί της κοινής μαθηματικής επιστήμης» 76.19ff. και πως αυτή η περιγραφή παραπέμπει εν τέλει στην έγκυρη πηγή του Αριστοτέλη¹⁶. Οι *ακουσματικοί* λέγεται πως αναγνωρίζονται ως γνήσιοι Πυθαγόρειοι από τους *μαθηματικούς*, αλλά οι *ακουσματικοί* φέρονται να μην θεωρούν τους *μαθηματικούς* ως πραγματικούς Πυθαγόρειους, αλλά ως οπαδούς του Ίππασου. Οι *μαθηματικοί* το αρνούνται και ισχυρίζονται πως «όλα τα πράγματα πηγάζουν από αυτόν τον άνδρα [Πυθαγόρα]». Λέγεται πως όταν πρωτοήρθε στην Ιταλία ο Πυθαγόρας δεν μπόρεσε να μεταλαμπαδεύσει στους γηραιότερους τις αποδείξεις για όλα όσα διατείνονταν, επειδή οι τελευταίοι ήταν απορροφημένοι με τα κοινά και έτσι δεν είχαν τον απαιτούμενο χρόνο. Κατά συνέπεια, έμαθαν μόνο τις αρχές που διέπουν τον ενδεδειγμένο τρόπο ζωής χωρίς να μάθουν τα επιχειρήματά πίσω από αυτές. Οι νέοι, από την άλλη πλευρά, που διέθεταν το χρόνο να αφιερωθούν στα *μαθήματα* (μελέτη μαθηματικών συμπεριλαμβανομένης και της μουσικής) έμαθαν και τις αποδείξεις και τα επιχειρήματα. Αυτοί, αργότερα, έγιναν οι *μαθηματικοί* και οι πρώτοι χαρακτηρίστηκαν ως *ακουσματικοί*. Δεδομένου ότι αυτός ο διαχωρισμός σχετίζεται με το όνομα του Ίππασου, μάλλον χρονολογείται στο πρώτο μισό του πέμπτου αιώνα, αν και αυτοί οι εσωτερικοί αναβρασμοί θα μπορούσαν να συνδεθούν με τους εξωτερικούς αναβρασμούς που ελάμβαναν χώρα περίπου στο 454.

Ο Φιλόλαος θα πρέπει να ενηλικιώθηκε μετά την εμφάνιση αυτού του διαχωρισμού και τάχθηκε ξεκάθαρα στο πλευρό των *μαθηματικών*, δεδομένης της έμφασης του στα μαθηματικά (συμπεριλαμβανομένης της μουσικής), όπως

16 Burkert 1972: 192 – 208

φανερώνεται στα αποσπάσματα. Ωστόσο, δεν πρέπει να εκληφθεί ότι οι *μαθηματικοί* εγκατέλειψαν εντελώς τον τρόπο ζωής που υιοθέτησαν οι *ακουσματικοί*. Το γεγονός ότι αναγνώρισαν τους *ακουσματικούς* ως γνήσιους Πυθαγόρειους υποδηλώνει ότι υπήρχε κάτι κοινό στις δύο ομάδες και αυτό το κοινό τους σημείο περιελάμβανε πιθανότατα κοινές έννοιες ως προς την υιοθέτηση ενός ενδεδειγμένου τρόπου ζωής. Στο *Φαίδων*, ο Φιλόλαος αναφέρεται να διδάσκει πως δεν είναι σώφρων να προβεί κάποιος σε αυτοκτονία, γεγονός που καταδεικνύει το ενδιαφέρον του για ηθικά ζητήματα που συμμερίζονταν και οι *ακουσματικοί*, αλλά αυτή η αναφορά είναι πολύ πιθανό να αποτελεί προφορική διδασκαλία και να μην περιλαμβάνεται στο βιβλίο του *Περί Φύσεως*.

Υπάρχουν δύο κύριες παραδόσεις σχετικά με τη δημοσίευση βιβλίων του Φιλόλαου και είναι σημαντικό να μην συγχέονται¹⁷. Και οι δύο περιέχονται στο βιβλίο του Διογένη για τον βίο του Φιλόλαου, καθώς επίσης και σε άλλες πηγές. Στη μία παράδοση αναφέρεται ότι ο Φιλόλαος έχει γράψει μόνο ένα βιβλίο, από το οποίο υποτίθεται ότι ο Πλάτων αντέγραψε τον *Τίμαιο*. Ο Διογένης αναφέρει τον Έρμιππο (τρίτος αιώνας π.Χ.) ως την αξιόπιστη πηγή αυτής της ιστορίας:

Γέγραφε δὲ βιβλίον ἓν, ὃ φησιν Ἑρμιππος λέγειν τινὰ τῶν συγγραφέων Πλάτονα τὸν φιλόσοφον παραγενόμενον εἰς Σικελίαν πρὸς Διονύσιον ὠνήσασθαι παρὰ τῶν συγγενῶν τοῦ Φιλολάου ἀργυρίου Ἀλεξανδρινῶν μνῶν τετταράκοντα καὶ ἐντεῦθεν μεταγεγραφέναι τὸν Τίμαιον. ἕτεροι δὲ λέγουσι τὸν Πλάτονα λαβεῖν αὐτὰ παρὰ Διονυσίου παραιτησάμενον ἐκ τῆς φυλακῆς νεανίσκον ἀπηγμένον τῶν τοῦ Φιλολάου μαθητῶν. (D.L. 8.85)

Αυτή η ιστορία είναι πρωτότερη του Έρμιππου, όπως φανερώνεται από τους ακόλουθους στίχους του Τίμωνα, του σιλλογράφου, (320-230) που αναφέρουν σχετικά με τον Πλάτονα:

*πολλῶν δ' ἀργυρίων ὀλίγην ἠλλάζασθαι βίβλον,
ἐνθεν ἀπαρχόμενος τιμαιογραφεῖν ἐδιδάχθης.*

17 Ο Burkert (1972: 223ff n.27) επισημαίνει πως ο Wiersma (1942) ανέλυσε σε πρώτη φάση ορθά την παράδοση.

Για άλλη μια φορά δίνεται έμφαση σε ένα βιβλίο και στη σύνδεση με τον *Τίμαιο*. Παρόλο που η ιστορία της λογοκλοπής είναι φυσικά παράδοξη, δεν αποτελεί λόγο για να απορρίψουμε την ύπαρξη του βιβλίου του Φιλόλαου. Τα αποσπάσματα που έχουμε από αυτό το βιβλίο καταδεικνύουν πράγματι μια εν γένει ομοιότητα στο περιεχόμενο με τον *Τίμαιο*. Αυτό μπορεί να ήταν αρκετό για να πυροδοτήσει τη συκοφαντία του Πλάτωνα που πιθανότατα χρονολογείται στον τέταρτο αιώνα μαζί με άλλα τέτοιες κατηγορίες¹⁸.

Η δεύτερη παράδοση κάνει διαρκώς αναφορές σε *τρία* βιβλία παρά σ' ένα και εμφανίζει τον Πλάτωνα να ζητάει από τον Δίωνα σε μια επιστολή να του αγοράσει αυτά τα βιβλία για 100 μνες. Δεν υπάρχει καμία αναφορά για τον *Τίμαιο* σ' αυτήν την παράδοση και η φρασεολογία υποδηλώνει ότι αυτά τα βιβλία δεν γράφτηκαν από τον ίδιο τον Φιλόλαο, αλλά βρίσκονταν απλούστατα στην κατοχή του. Αυτή η ιστορία περιέχεται στο βιβλίο του Διογένη για τον βίο του Φιλόλαου καθώς και σε πολυάριθμες άλλες πηγές, αλλά διατυπώνεται πληρέστερα στο βιβλίο του Διογένη για τον βίο του Πλάτωνα¹⁹.

λέγουσι δέ τινες, ὧν ἔστι καὶ Σάτυρος, ὅτι Δίωني ἐπέστειλεν εἰς Σικελίαν ὠνήσασθαι τρία βιβλία Πυθαγορικὰ παρὰ Φιλολάου μνῶν ἑκατόν.

Το ότι αυτά τα τρία βιβλία δεν προέρχονται από τον Φιλόλαο καθίσταται σαφές και στο απόσπασμα:

Μέχρι δὲ Φιλολάου οὐκ ἦν τι γινῶναι Πυθαγόρειον δόγμα· οὗτος δὲ μόνος ἐξήνεγκε τὰ διαβόητα τρία βιβλία, ἃ Πλάτων ἐπέστειλεν ἑκατόν μνῶν ὠνηθῆναι.

Εδώ ο Φιλόλαος λέγεται ότι «έδωσε πνοή» (εξήνεγκε) στα τρία βιβλία, γεγονός το οποίο καταδεικνύει ξεκάθαρα ότι τα δημοσίευσε και δεν τα έγραψε απλώς. Είναι πλέον βέβαιο ότι τα εν λόγω τρία Πυθαγόρεια βιβλία πρέπει να αποτελούν το τριμερές έργο

18 Περί των κατηγοριών για λογοκλοπή κατά του Πλάτωνα, βλέπε Burkert 1972: 7 n.40 και 41.

19 Βλέπε επίσης D.L. 8.84, Gellius 3.17, Ιάμβλιχος VP 199 και Cic. Resp. 1.16.

που αναφέρεται στο απόσπασμα D.L. 8.6 και περιλαμβάνουν το *Περί Εκπαίδευσης*, *Περί Πολιτείας* και *Περί Φύσεως* που θεωρητικά γράφτηκαν από τον ίδιο τον Πυθαγόρα, αλλά πρόκειται πράγματι για πλαστογραφίες του τρίτου αιώνα. Η επιστολή του Πλάτωνα προς τον Δίωνα σύμφωνα με την οποία του ζήτησε να αγοράσει τα βιβλία από τον Φιλόλαο επρόκειτο πιθανώς για πλαστογραφία που χρησιμοποιήθηκε ακριβώς για να στηρίξει την αυθεντικότητα του τριμερούς έργου²⁰.

Έτσι, αυτή η δεύτερη παράδοση πολύ πιθανό να αποτελεί ένα κατασκευάσμα του τρίτου αιώνα. Ωστόσο, η πρώτη παράδοση, σύμφωνα με την οποία ο Φιλόλαος έγραψε ένα βιβλίο που έφερε κάποια ομοιότητα με τον *Τίμαιο*, θα μπορούσε να γίνει παραδεκτή. Ο Μένων, μαθητής του Αριστοτέλη, χρησιμοποιεί σίγουρα μια γραπτή πηγή για την ιδιαίτερα λεπτομερή περιγραφή των ιατρικών απόψεων του Φιλόλαου που περιέχονται στις εξιστορήσεις του περί ιατρικής, έτσι ώστε το βιβλίο πρέπει να ήταν ακόμη διαθέσιμο στο τέλος του τέταρτου αιώνα²¹. Όπως επισημαίνεται και από τον Burkert, ο Αριστοτέλης κατείχε και ο ίδιος το βιβλίο και δεν βασιζόνταν μόνο σε προφορικές πηγές, όπως καθίσταται σαφές από τη γλώσσα που χρησιμοποιεί μιλώντας για την Πυθαγόρεια κοσμογονία:

*οί μὲν οὖν Πυθαγόρειοι πότερον οὐ ποιοῦσιν ἢ ποιοῦσι γένεσιν οὐδὲν δεῖ διστάζειν.
φανερῶς γὰρ λέγουσιν ὡς... (Metaph. 1091A13ff)*

Η επισήμανση του Αριστοτέλη έχει ισχύ μόνο αν παραπέμπει ο ίδιος σ' ένα κείμενο προς επίρρωση της άποψης του. (Πράγματι, το κείμενο διασώζεται ως F7 περί Φιλόλαου.)

Το εν λόγω βιβλίο του Φιλόλαου είναι πιθανότατα το πρώτο βιβλίο που γράφτηκε από έναν Πυθαγόρειο. Η άποψη ότι ο Φιλόλαος ήταν ο πρώτος που δημοσιοποίησε τις Πυθαγόρειες δοξασίες συναντάται σε μία αναφορά στο απόσπασμα που παρατέθηκε παραπάνω και επαναλαμβάνεται σε πολλές άλλες πηγές, οι οποίες συνδέονται με την

20 Για το τριμερές έργο βλέπε Burkert 1972: 225, Diels 1890 και Thesleff 1965: 170-2. Για την επιστολή του Πλάτωνα προς τον Δίωνα ως πλαστογραφημένη εισαγωγή του τριμερούς έργου, βλέπε Burkert 1972: 224 n.30.

21 DK 44A27.

αμφίβολη ιστορία του Πλάτωνα περί αγοράς των τριών βιβλίων²². Εξάλλου, η άποψη που θέλει τον Φιλόλαο να είναι ο πρώτος Πυθαγόρειος που δημοσίευσε ένα βιβλίο υποστηρίζεται από μαρτυρίες που δεν κάνουν αναφορά στα τρία βιβλία. Έτσι στο D.L. 8.55, ο Εμπεδοκλής και ο Φιλόλαος συγκαταλέγονται ως οι πρώτοι που δημοσιοποίησαν τις Πυθαγόρειες αντιλήψεις. Αλλά η πιο σημαντική δήλωση είναι αυτή στο βιβλίο του Διογένη για τον βίο του Φιλόλαου, βάσει της αξιόπιστης πηγής του Δημητρίου του Μάγνη:

Τοῦτόν φησι Δημήτριος ἐν Ὁμωνύμοις πρῶτον ἐκδοῦναι τῶν Πυθαγορικῶν Περὶ φύσεως, ὧν ἀρχὴ ἦδε... [F1]

Αυτή η δήλωση, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι έχουμε στα χέρια μας γερές αρχαίες αποδείξεις ότι ούτε ο ίδιος ο Πυθαγόρας ούτε ο πλέον εξάιρετος Πυθαγόρειος στοχαστής των αρχών του πέμπτου αιώνα, ο Ίππασος, δεν έγραψαν κάτι, καθιστά πιθανό το βιβλίο του Φιλόλαου, τιτλοφορούμενο ίσως *Περὶ Φύσεως* και εμφανιζόμενο κάπου στα τέλη του πέμπτου αιώνα, να ήταν στην πραγματικότητα το πρώτο βιβλίο που γράφτηκε από έναν Πυθαγόρειο²³.

Με την πάροδο του χρόνου πολλά βιβλία πλαστογραφήθηκαν στο όνομα του Φιλόλαου, με εκκίνηση τα τέλη του 4ου αιώνα π.Χ. Ο Δημήτριος ο Μάγνης κατά τον

22 Ιάμβλιχος, VP 199 και Ευσέβιος, adv. Hierocl. 64 = DK 44A8.

23 Ο Zhmud, σ' ένα ενδιαφέρον άρθρο το οποίο με βρίσκει σύμφωνο από πολλές απόψεις, δημιουργεί αμφιβολίες γύρω από τον ισχυρισμό ότι ο Φιλόλαος ήταν ο πρώτος που έγραψε ένα βιβλίο (1989: 272). Ο ίδιος αναφέρεται στα «αποδεικτικά στοιχεία για την ύπαρξη γραπτών κειμένων από τον Ίππασο, τον Αλκμαίωνα, τον Μενέστωρ, τον Ίππων, και κάποιους άλλους Πυθαγόρειους ...» Αλλά, με όλα τα πρόσωπα εγείρονται προβλήματα. Ο Αλκμαίων πιθανότατα να έγραψε ένα βιβλίο, αλλά είναι σχεδόν σίγουρο πως δεν ανήκει στους Πυθαγόρειους. Υπάρχουν αρκετές αναφορές που θέλουν τον Ίππασο να έχει γράψει ένα βιβλίο, αλλά τι θα κάνουμε με τον ισχυρισμό στο D.L. 8.85 που θέλει τον Φιλόλαο να είναι ο πρώτος Πυθαγόρειος που έγραψε ένα βιβλίο και την αντίστοιχη δήλωση στο D.L. 8.84 με την οποία διατυπώνεται ρητά ότι ο Ίππασος δεν έγραψε τίποτα; Ο Μενέστωρ αποτελεί ένα πολύ αινιγματικό πρόσωπο. Πιθανότατα να έγραψε ένα βιβλίο, αλλά απ' όσα ξέρουμε το βιβλίο του περιορίστηκε σε θέματα περί βοτανολογίας. Το ότι αναγνωρίζεται ως Πυθαγόρειος στηρίζεται μόνο στον κατάλογο των Πυθαγορείων του Ιάμβλιχου (ο οποίος περιλαμβάνει τον Παρμενίδη και τον Μέλισσο ως Πυθαγορείους). Επιπλέον, τα αποδεικτικά στοιχεία για την χρονολόγησή του είναι τόσο επισφαλής που κάλλιστα θα μπορούσε να έχει γράψει και μετά αλλά και πριν τον Φιλόλαο. Θα παραδεχόμουν από τους πρώτους ότι δεν μπορούμε να είμαστε απόλυτα σίγουροι ότι ο Φιλόλαος ήταν ο πρώτος Πυθαγόρειος που έγραψε βιβλίο, αλλά τούτη η υπόθεση αποτελεί την καλύτερη ερμηνεία των αποδεικτικών στοιχείων που έχουμε.

πρώτο αιώνα π.Χ. γνωρίζει ότι ο Φιλόλαος έγραψε μόνο ένα βιβλίο, το *Περί Φύσεως*, αλλά ο Κλαύδιος Μαμέρτους τον πέμπτο αιώνα μ.Χ. αναφέρεται σε "πολλούς τόμους", οι οποίοι γράφτηκαν από τον Φιλόλαο (2.3=F22). Τα βασικά πρωτότυπα αποσπάσματα που κάνουν λόγο για τα *limiters* (περαίνοντα) και τα *unlimiteds* (άπειρα), και τα οποία συμφωνούν με την μαρτυρία του Αριστοτέλη αναφέρονται από τον Δημήτριο και τον Νικόμαχο ως προερχόμενα από το βιβλίο *Περί Φύσεως*. Ο Στοβαίος παρουσιάζει τα F2 και 4-7 ως φέροντα τον τίτλο *Περί κόσμου*, αλλά κάτι τέτοιο πρόκειται μάλλον για παραλλαγή που εισήχθη επειδή η επικεφαλίδα του κεφαλαίου του Στοβαίου είναι η *Περί κόσμου*. Παρομοίως, το πρωτότυπο F13 αναφέρεται ως προερχόμενο από το *Περί Φύσεως* στο *Θεολογούμενα περί Αριθμητικής*. Ο Θέων ο Σμυρναίος αναφέρεται επίσης στον τίτλο *Περί φύσεως*.

Από την άλλη, μεταγενέστερες πηγές μας δίνουν τίτλους από κατά πάσα πιθανότητα πλαστογραφημένα βιβλία. Ο Στοβαίος παρουσιάζει το νόθο εδάφιο F21 ως προερχόμενο από ένα έργο με τίτλο *Περί ψυχής*. Ο Κλαύδιος Μαμέρτους παραθέτει ένα νόθο απόσπασμα από το τρίτο βιβλίο με τίτλο *Περί ρυθμών και μέτρων – ή Περί αριθμών και μέτρων*). Αλλά ο τίτλος *Βάκχαι* είναι αυτός που κεντρίζει περισσότερο το ενδιαφέρον και αναφέρεται και από τον Πρόκλο και από τον Στοβαίο. Ο Πρόκλος θεωρεί ότι το *Βάκχαι* κάνει λόγο για μια μυστική διδασκαλία περί θεών και κάτι τέτοιο θα ταίριαζε πολύ καλά με την πλαστή ύλη που συνδέει τους θεούς με τα γεωμετρικά σχήματα και την οποία αποδίδει ο ίδιος στον Φιλόλαο. Το πρόβλημα είναι ότι ο Στοβαίος τοποθετεί το F17, που φαίνεται να είναι γνήσιο, στο *Βάκχαι*. Εύλογα κάποιος θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει το γεγονός αυτό για να αμφισβητήσει την αυθεντικότητα του F17, αλλά δεν έχουν έρθει πολλά στο φως σχετικά με την μετέπειτα εξωτερική παράδοση να χρησιμοποιείται αυτή η τοποθέτηση για να αποκλειστεί ένα απόσπασμα που φαίνεται να είναι γνήσιο για εσωτερικούς λόγους. Ίσως το *Βάκχαι* να αποτελεί έναν μεταγενέστερο τίτλο που δόθηκε στο *Περί Φύσεως* (και η ύλη του Πρόκλου για τους θεούς δεν προέρχεται από αυτό), ή πιθανότατα ο Στοβαίος (ή κάποιος συλλέκτης αποσπασμάτων) που μελετούσε πολλά βιβλία του Φιλόλαου απλά έκανε λάθος κατά την εκχώρηση του εδαφίου F17 (και του F8 που έλειπε) στο *Βάκχαι*.

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΦΙΛΟΛΑΟΥ

1. ΠΕΡΑΙΝΟΝΤΑ ΚΑΙ ΑΠΕΙΡΑ

Τα πέντε βασικά στοιχεία για την φύση των απείρων και των περαινόντων που διατυπώνονται στο σύγγραμμα του Φιλόλαου υπάρχουν στο βιβλίο του Φιλόλαου που αρχίζει με μία διατύπωση της κεντρικής του θέσης:

Ἄ φύσις δ' ἐν τῷ κόσμῳ ἀρμόχθη ἐξ ἀπείρων τε καὶ περαινόντων, καὶ ὅλος <ὁ> κόσμος καὶ τὰ ἐν αὐτῷ πάντα.

Ἡ φύση, λοιπόν, εντός της κοσμικής τάξης συγκροτήθηκε-συναρμόστηκε από πράγματα και άπειρα και περατά (περαίνοντα), και ο κόσμος ως σύνολο και όλα όσα υπάρχουν μέσα σε αυτόν.

Έτσι αμέσως στην αρχή, του βασικού προβλήματος της ερμηνείας των αποσπασμάτων του Φιλόλαου είναι εύκολο να οριστεί, αν και πολύ δύσκολα να απαντηθεί, το ερώτημα: Τι σημαίνει από “πράγματα άπειρα” και “περατά (περαίνοντα)”; Είναι δύσκολο ερώτημα διότι αν και χρησιμοποιεί τους όρους Περαινόντα και Άπειρα επαναλαμβανόμενα μέσα στα αποσπάσματα 1-3 και 6, ο Φιλόλαος απλά δεν μας λέει τι ακριβώς σημαίνει λέγοντας Περαινόντα και Άπειρα, ούτε μας δίνει κάπου ένα απλό σαφές παράδειγμα από οποιονδήποτε από τους δύο όρους μέσα στα αποσπάσματα που μας σώζονται. Ακόμη, εάν δεν μπορούμε να απαντήσουμε αυτό το θεμελιώδες ερώτημα, έχουμε πολλές λίγες ελπίδες να κατανοήσουμε πραγματικά το φιλοσοφικό σύστημα του Φιλόλαου.

Υπάρχουν αρκετές πρόσφατες υποθέσεις σχετικά με την φύση των Απείρων και Περαινόντων. Ωστόσο δεδομένης της έλλειψης σαφήνειας στα αποσπάσματα, οι ερευνητές έχουν την τάση να παρουσιάζουν μόνο συνοπτικές εικασίες για το θέμα αυτό, χωρίς να έχουν στερεά επιχειρήματα για να τις υποστηρίξουν. Όπως ήταν αναμενόμενο υπάρχει μεγάλη ποικιλία στις προτεινόμενες απαντήσεις. Έτσι, ο Burkert πρότεινε ότι αυτά τα Περαινόντα και Άπειρα ανταποκρίνονται στα ‘άτομα’ της ύλης και στο ‘κενό’

που βρίσκεται ενδιάμεσά τους (1972: 258-9). Ο Schofield στο KRS²⁴ (υποστήριξε ότι ο Φιλόλαος πήρε τις γνώσεις του από τα αναγνώσματά του σχετικά με το δόγμα των Πυθαγόρειων αριθμών και κατά συνέπεια, κατανοεί τα Περαιίνοντα σαν τους “περιττούς” αριθμούς και τα Άπειρα σαν τους “άρτιους” (1983: 326). Τέλος ο Jonathan Barnes προβάλλει την υπόθεση ότι τα Περαιίνοντα είναι τα “σχήματα” και τα Άπειρα είναι τα “πράγματα”, αλλά εκτός από το γεγονός ότι δίνει στον Φιλόλαο μια ενδιαφέρουσα θεωρία χωρίς να αντικρούει αυτά που αναγράφονται στα αποσπάσματα (1982:387ff), δεν έχει κανένα επιχειρήμα γι’ αυτήν την εικασία.

Όλες αυτές οι ερμηνείες έχουν το καλό ότι τουλάχιστον βασίζονται σε πραγματικά αποσπάσματα του Φιλόλαου. Υπάρχει κι άλλη μία διαδεδομένη ερμηνεία των Περαιίνοντων και των Απειρών η οποία βασίζεται πρωτίστως σε αναφορές του Αριστοτέλη για τους Πυθαγόρειους και ως εκ τούτου είναι πολύ επηρεασμένη από τις Πλατωνικές και Αριστοτελικές ιδέες. Η εκδοχή αυτής της ερμηνείας απεικονίζεται πολύ καλά στον Gunthrie (1962: 24off), ο οποίος είναι επηρεασμένος από τον Raven (1948). Δεδομένου ότι αυτή η ερμηνεία βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στον Αριστοτέλη, τα Περαιίνοντα και τα Άπειρα αποκτούν δευτερεύουσα σημασία σε σχέση με την Πυθαγόρεια μεταφυσική των αριθμών, η οποία είναι πιο σημαντική για τον Αριστοτέλη. Το πρώτο πολύ σημαντικό πράγμα που γίνεται στα Περαιίνοντα και Άπειρα είναι ότι γίνονται μονάδες αντί για πλήθος και κατά συνέπεια γίνονται κάτι σαν “η αρχή του πεπερασμένου” και “η αρχή του άπειρου”. Αυτή είναι η άμεση επίδραση του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη, οι οποίοι πάντα χρησιμοποιούσαν ενικό αριθμό στους διαλόγους τους για αυτούς τους όρους. Έκτοτε η αρχή του Πεπερασμένου και η αρχή του Απείρου γίνονται ξεχωριστά πράγματα από τον φαινομενικό κόσμο μας. Εκλαμβάνουν ότι είναι αληθινό γεγονός οι στοιχειώδεις αρχές των αριθμών, στον οποίων λίγη σημασία έχει δοθεί, αφού η χρησιμοποίηση των αριθμών εξηγεί την πραγματικότητα. Το Πεπερασμένο και το Άπειρο κατά παράξενο τρόπο λειτουργεί ως γεννήτορας, ή στην καλύτερη περίπτωση ισοδυναμεί με το *περιττόν* και το *άρτιον*, τα οποία με την σειρά τους παράγουν *αριθμούς*, οι οποίοι και αυτοί με την σειρά τους παράγουν *όντα*. Ως αρχές το Πεπερασμένο και το Άπειρο δεν εξηγούν τίποτα, και φαίνεται σε μεγάλο βαθμό να είναι πλεονάζοντα, ενώ το *περιττόν* και το *άρτιον* εξηγούν.

24 Kirk, G.S. – Raven, J.E. – Schofield, M: *The Presocratic Philosophers. A Critical History with a Selection of Texts*.

Το ριζικό πρόβλημα αυτής της ερμηνείας είναι ότι δεν βασίζεται πάνω σε έναν πραγματικό λόγο οποιουδήποτε Πυθαγορείου, και είναι σε μεγάλο βαθμό διαστρεβλωμένη από την Πλατωνική και Αριστοτελική αντίληψη των πρώτων αρχών. Παρά την παρατήρηση του Guthrie ότι τα αποσπάσματα του Φιλόλαου περί των Περαιόντων και των Άπειρων σε κάθε περίπτωση πρόσθεσαν λίγα στην εικόνα μας για τους πυθαγόρειους τον 5ο αιώνα π.Χ. (I g62: 333 - Ο Guthrie δεν είναι βέβαιος ως προς την γνησιότητα τους), στην πραγματικότητα παίρνοντας την αυθεντικότητά τους σαν δεδομένη, μας δίνουν μια ριζικά διαφορετική εικόνα των Πυθαγορείων από αυτή που αντλούμε από τον Αριστοτέλη. Παρακάτω θα αναπτύξω μία ερμηνεία των Περαιόντων και των Απειρών η οποία θα βασίζεται όσο το δυνατόν στα καθαυτά αποσπάσματα του Φιλόλαου. Ενώ η ερμηνεία των Burkert, Barnes και Schofield εν μέρει είναι βασισμένη σε αυτά τα αποσπάσματα, δεν νομίζω ότι είχαν εξ ολοκλήρου ερευνήσει για πληροφορίες οι οποίες θα βοηθούσαν να λυθεί το πρόβλημα της ερμηνείας των Περαιόντων και Απειρών. Παρατήρησα ότι η επιφυλακτικότητα του Φιλόλαου να δώσει παραδείγματα για τα Περαιόντα και τα Άπειρα στην αρχή του βιβλίου του είναι στην πραγματικότητα σκόπιμη. Αυτό το βλέπουμε από το γεγονός ότι άμα κοιτάξουμε πέρα από τα αποσπάσματα 1-6 (όπου οι έννοιες των Περαιόντων και των Απειρών έχουν εισαχθεί) για παραδείγματα πραγμάτων που εφαρμόζονται στην κοσμογονία του Φιλόλαου, όπως στην μουσική και την ιατρική του θεωρία, θα δούμε ότι κάποια πιθανά παραδείγματα των Περαιόντων και των Απειρών εμφανίζονται. Θα αποδειχτεί ότι η χρήση των όρων Περαιόντα και Άπειρα από τον Φιλόλαο δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι προκύπτει από το εσωτερικό Πυθαγόρειο δόγμα, αλλά ως κάτι σε απάντηση σε μορφές όπως ο Παρμενίδης και ο Αναξαγόρας από την κατανόηση της Προσωκρατικής φιλοσοφίας. Όταν εμφανίζονται τα Περαιόντα και τα Άπειρα του Φιλόλαου μέσα σε Προσωκρατικά πλαίσια, βλέπουμε πραγματικά την αυθεντική συνεισφορά του στην Ελληνική θεώρηση της φύσης της πραγματικότητας.

Υπάρχουν πέντε κρίσιμα σημεία που παρατηρούμε σχετικά με τη χρήση των Περαιόντων και των Απειρών από τον Φιλόλαο μέσα στα αποσπάσματα. Το πρώτο είναι ότι τα Περαιόντα και Άπειρα, τα οποία είναι πρωταρχικά, δεν είναι αριθμός όπως στις αναφορές του Αριστοτέλη σχετικά με τους Πυθαγόρειους. Όταν ο Φιλόλαος κάνει την δήλωση της κεντρικής του θέσης σχετικά με τον κόσμο στο απόσπασμα 1 (F1), δεν λέει ότι “όλα τα πράγματα είναι αριθμοί”, αλλά ότι τόσο ο κόσμος ως σύνολό, όσο και όλα όσα υπάρχουν μέσα σε αυτόν, ήταν συγκροτημένος από πράγματα και Περαιόντα

και Άπειρα. Πράγματι, και στα τρία αποσπάσματα στα οποία ο Φιλόλαος στοχάζεται την θεμελιώδη φύση της πραγματικότητας (1, 2, 6) τα ⁱⁱⁱΠεραίνοντα και τα Άπειρα αναφέρονται επανειλημμένα, ενώ η λέξη “αριθμός” δεν εμφανίζεται καθόλου. Ο αριθμός παίζει ένα σημαντικό ρόλο για τον Φιλόλαο, είναι αυτός που μας επιτρέπει να προσπελάσουμε γνωστικά τα πράγματα (F4 και F5), αλλά μέσα στα αποσπάσματα τουλάχιστον αναφέρεται μόνο σε επιστημολογικό πλαίσιο. Φυσικά αυτός ο επιστημολογικός ρόλος δεν σχετίζεται με τις θεωρήσεις της φύσης των απόλυτων αρχών της πραγματικότητας. Ο Φιλόλαος μέσα από τα αποσπάσματα που μας σώζονται δηλώνει πάντα την κεντρική του θέση με τους όρους των Περαινότων και των Απείρων για την φύση της πραγματικότητας.

Το δεύτερο σημείο που παρατηρούμε είναι ότι ο Φιλόλαος πάντα αναφέρει τα Περαίνοντα και τα Άπειρα σε πληθυντικό αριθμό. Χρησιμοποιεί τον πληθυντικό ουδέτερου γένους του επιθέτου “άπειρος” για τα Άπειρα, και τον πληθυντικό ουδέτερου γένους της ενεργητικής μετοχής του ρήματος “περαίνω” για τα Περαίνοντα. Αυτό είναι σε αντιδιαστολή με τον Πλάτων στον *Φίληβο* ή τον Αριστοτέλη στα *Μεταφυσικά*, οι οποίοι χρησιμοποιούν τον ενικό αριθμό. Με το αφηρημένο ουσιαστικό Πέρας ή την παθητική παρελθοντική μετοχή του ρήματος ‘περαίνω’ εκφράζεται το “Πεπερασμένον”, και με το επίθετο ενικού ουδέτερου γένους συν το στερητικό ‘α’ το *άπειρον*. Ακόμη και σε μερικές περιπτώσεις αφηρημένων περιφράσεων με την λέξη ‘φύση’, χρησιμοποιείται και πάλι ο ενικός (*η περαίνουσα φύσις*, Αριστ. F47: *η του απείρου φύσις*, *Φίληβος* 24e4). Αυτό μας υπογραμμίζει ότι οποιαδήποτε αναφορά του Φιλόλαου στα Περαίνοντα και στα Άπειρα πρέπει να είναι σε θέση να εξηγήσει αυτήν την επιμονή του στην χρήση του πληθυντικού.

Το τρίτο χαρακτηριστικό των Περαινότων και των Απείρων του Φιλόλαου είναι ότι δεν χαρακτηρίζονται ως αφηρημένες αρχές χωρισμένες από τον κόσμο, αλλά ως εμφανή χαρακτηριστικά του κόσμου. Στο απόσπασμα 2 (F2) ο Φιλόλαος κάνει ξεκάθαρη επίκληση την κοινή μας εμπειρία του κόσμου όταν μας λέει ότι τα όντα είναι εμφανές (φαίνεται...έόντα) ότι δεν προέρχονται ούτε εξ ολοκλήρου από Περαίνοντα και ούτε εξ ολοκλήρου από Άπειρα πράγματα, και επομένως είναι φανερό (δηλον) ότι και ο κόσμος και όσα υπάρχουν μέσα σε αυτόν συγκροτήθηκαν από στοιχεία και Περαίνοντα και Άπειρα. Στην επόμενη πρόταση κάνει επίκληση ξανά στα φαινόμενα εφόσον μας παραθέτει ότι αυτό το φανερώνουν και οι συνέπειες της δράσης των όντων (Δηλοῖ δὲ καὶ τὰ ἐν τοῖς ἔργοις). Κάποια όντα από Περαίνοντα στοιχεία περαίνονται, άλλα από

Περαίνοντα και από Άπειρα στοιχεία και περαίνονται και δεν περαίνονται, ενώ άλλα από άπειρα στοιχεία είναι εμφανώς άπειρα (άπειρα φανέονται). Είναι αδύνατο να είμαστε σίγουροι εάν αυτά τα εμφανή χαρακτηριστικά του κόσμου είναι επινοημένα διαισθητικά ή εάν είναι απλά προφανή από την στιγμή που ερμηνεύουμε σωστά τον Φιλόλαο, αλλά τα Περαίνοντα και τα Άπειρα παρουσιάζονται ως “σαφείς” πτυχές του κόσμου.

Το τέταρτο σημείο σχετικά με την χρησιμοποίηση των Περαιόντων και των Απειρών από τον Φιλόλαο μέσα στα αποσπάσματα είναι η αποτυχία του να είναι πιο ακριβής ως προς τι συγκεκριμένα λογίζεται ως Πεπερασμένο και Άπειρο. Είναι σε κάποιο βαθμό μία αξία, αποτέλεσμα πραγματικού φιλοσοφικού στοχασμού αντί για ένα ελάττωμα που κατανοήθηκε σωστά μέσα στο σύστημά του. Αυτό γίνεται ξεκάθαρο από την ερμηνεία του αποσπάσματος 6 (F6). Σε αυτό το απόσπασμα ο Φιλόλαος αποφεύγει θεωρήσεις της “καθεαυτής φύσης” και του “αιώνιου Είναι” σαν κάτι πέρα από την ανθρώπινη κατανόηση. Το μόνο που προσθέτει ο Φιλόλαος είναι η προϋπόθεση ότι κανένα από τα πράγματα τα οποία υπάρχουν και από αυτά που αντιλαμβανόμαστε δεν μπορεί να γεννηθεί έξω από την προϋπαρξη των Περαιόντων και των Απειρών. Ο Φιλόλαος φαίνεται να λέει ότι η γνώση μας για την απόλυτη πραγματικότητα την οποία έχει προκύψει ο κόσμος είναι πολύ περιορισμένη, και πηγαίνει πέρα από το τι μπορούμε να γνωρίζουμε, και προσπαθεί να την ορίσει ως φωτιά ή αέρα, κτλ. Αυτό που εύλογα μπορούμε να πούμε σχετικά με την απόλυτη πραγματικότητα είναι ότι πρέπει να ενσωματώνει τις ελάχιστες απαραίτητες συνθήκες στον αντιληπτό κόσμο που γνωρίζουμε. Σύμφωνα με τον Φιλόλαο, λοιπόν, καθορίζοντας ένα σύνολο στοιχείων όπως η γη, ο αέρας, η φωτιά, και το νερό πηγαίνει πέρα (και προφανώς δεν ανταποκρίνεται) από αυτό που δικαιολογημένα υποθέτουμε για την απόλυτη φύση της πραγματικότητας. Όλες οι διαισθήσεις του Φιλόλαου αιτιολογούνται από τα λεγόμενά του σχετικά με το ότι ο κόσμος που μας περικλείει δεν θα μπορούσε να προκύψει χωρίς κάποια Περαίνοντα και Άπειρα. Η γνώση μας δεν μας αφήνει να προσδιορίσουμε με περισσότερη λεπτομέρεια ποια Περαίνοντα και Άπειρα προϋπήρχαν.

Το τελευταίο σημείο σχετικά με τα Περαίνοντα και Άπειρα του Φιλόλαου είναι ότι στην πραγματικότητα δεν είναι επαρκή για να εξηγήσουμε την κοσμική τάξη. Στο απόσπασμα 6 υποστηρίζει ότι δεδομένου ότι τα Περαίνοντα και Άπειρα έχουν αντίθετες μεταξύ τους ιδιότητες δεν θα μπορούσαν να συνυπάρξουν για να συστήσουν την κοσμική τάξη εκτός αν προέκυπτε κάποια τρίτη αρχή που θα τα συνένωνε με τάξη.

Αυτή η τρίτη αρχή είναι η Αρμονία και υπάρχει στην πρωταρχική διατύπωση του Φιλόλαου στο απόσπασμα 1 (F1) όταν μας λέει ότι κόσμος συγκροτήθηκε-συναρμόστηκε (άρμόχθη) από πράγματα και Άπειρα και Περαιίνοντα. Κατά αυτόν τον τρόπο όταν κοιτάμε τον κόσμο που μας περικλείει θα μπορούσαμε να δούμε και τα Περαιίνοντα και τα Άπειρα, αλλά και την Αρμονία, την κολλητική ουσία που τα κρατά μαζί όταν συνδυάζονται. Επίσης ο ρόλος της Αρμονίας μας υποδεικνύει μια περαιτέρω στρατηγική ως προς τι ορίζει Περαιίνοντα Άπειρα ο Φιλόλαος. Εάν μπορούσαμε να βρούμε παραδείγματα πραγμάτων τα οποία είναι ρητά ειπωμένα από τον Φιλόλαο σαν “συγκροτημένα” ή “αρμονισμένα”, θα μπορούσαμε να προσδιορίσουμε τι είναι πεπερασμένο και τι είναι άπειρο με κάποιο συνδυασμό, από την στιγμή που η ξεκάθαρη λειτουργία της Αρμονίας είναι να συνενώνει πράγματα.

Το ιδανικό μέρος για να βρούμε τέτοιους συνδυασμούς των Περαιίνοντων και των Απειρών είναι να ψάξουμε σε αναφορές του Φιλόλαου σχετικά με την δημιουργία της κοσμικής τάξης. Πράγματι, το απόσπασμα 7 αρχίζει με την αναφορά του πράγματος που πρώτο συγκροτήθηκε:

Τὸ πρῶτον ἄρμοσθέν, τὸ ἐν ἐν τῷ μέσῳ τῆς σφαίρας, ἐστία καλεῖται.

Αυτό που πρώτο συγκροτήθηκε, το ένα στη μέση της σφαίρας, ονομάζεται ἐστία.

Αυτό το πρώτο πράγμα που συγκροτήθηκε, και είναι τοποθετημένο στην μέση της σφαίρας και που ονομάζεται ἐστία, είναι ξεκάθαρο ότι είναι το κεντρικό *Πυρ* στο αστρονομικό μοντέλο του Φιλόλαου όπου η γη είναι σε τροχιά γύρω του. Τι είναι τότε τα Περαιίνοντα και τα Άπειρα απ’ όπου είναι συγκροτημένο; Τα δύο στοιχεία που εμπλέκονται είναι το Πυρ και το κέντρο της σφαίρας. Κατά αυτόν τον τρόπο, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι το όνομα “Κεντρικό Πυρ” (*πυρ εν μέσω, A16. Το πυρ μέσον, A17*) φαντάζει στο μυαλό του Φιλόλαου σαν ένα πράγμα στην κοσμική τάξη που εμπεριέχει και Περαιίνοντα Άπειρα στοιχεία. Το Πυρ, το οποίο μπορεί να θεωρηθεί από μόνο του μια ουσία απροσδιόριστη από ποσοτικές ή χωρικές έννοιες. Αφενός μπορεί να χαρακτηριστεί ως άπειρο, αφετέρου η έννοια του μέσου της σφαίρας καθορίζει τη θέση του Πυρ χωρικά και ως εκ τούτου μπορεί λογικά να χαρακτηριστεί πεπερασμένο. Τοποθετώντας κάτι στην μέση της σφαίρας οριοθετείς με σαφήνεια την σχέση του με τα άλλα μέρη της. Επιπλέον, το γεγονός ότι είναι κάτι στο κέντρο (μέση) μιας σφαίρας σε αντίθεση με το κέντρο ενός κύβου, οριοθετεί ένα σύνολο σχέσεων που

μπορεί να έχουν άλλα μέρη του Κόσμου αναμεταξύ τους, σχέσεις που διέπονται από τις γεωμετρικές ιδιότητες της σφαίρας. Το Πυρ και το κέντρο φαίνεται να είναι χαρακτηριστικά του Κόσμου με μία ριζικά διαφορετική αντίληψη, αλλά είναι καλό να θυμόμαστε ότι ο Φιλόλαος είναι Προσωκρατικός φιλόσοφος, που ήταν πριν το Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη και λίγο μετά τον Αναξαγόρα και τον Εμπεδοκλή, οι οποίοι είδαν αντίστοιχα σαν στοιχεία του Κόσμου τον Νου (Μήτις), την Φιλία (Φιλότης) και την Διαμάχη (Νείκος).

Κοσμογονία και Άπειρα-Περαίνοντα

Το μόνο σωζόμενο απόσπασμα από το βιβλίο του Φιλόλαου το οποίο έχει να κάνει με κοσμογονία είναι το F17. Αυτό το απόσπασμα δεν αναφέρεται σε κάτι που συγκροτήθηκε (αρμόχθη), ούτε υπάρχει κάποια άμεση αναφορά σε Περαίνοντα και Άπειρα. Ωστόσο, μπορεί να μας δώσει περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τον ρόλο του πεπερασμένου. Το πρώτο τμήμα του αποσπάσματος έχει ως εξής:

ὁ κόσμος εἶξ ἔστιν, ἤρξατο δὲ γίνεσθαι ἀχριτοῦ μέσου καὶ ἀπὸ τοῦ μέσου εἰς τὸ ἄνω διὰ τῶν αὐτῶν τοῖς κάτω.

Ο κόσμος είναι ένας, και άρχισε να γίνεται εξολοκλήρου από την μέση, και από την μέση προς τα πάνω και με τον ίδιο τρόπο προς τα κάτω.

Όπως μας το λέει ο Burkert, στην ουσία “ο κόσμος αναπτύσσεται από το κέντρο προς τα έξω και προς κάθε κατεύθυνση εξίσου” (1972: 268). Αυτή η αρχική πρόταση υποστηρίζεται στο τελευταίο μέρος του αποσπάσματος από μία λεπτομερή διατύπωση της παρατήρησης, ότι δεν υπάρχει απόλυτη κορυφή ή κάτω μέρος της σφαίρας, αλλά αυτό που είναι πάνω ή κάτω εξαρτάται από την συγκεκριμένη θέση του παρατηρητή στον Κόσμο. Συνεπώς, από μία αρχή επαρκούς αιτίας υποστηρίζεται ότι δεν υπάρχει λόγος για την κοσμική τάξη να αναπτυχθεί προς μία κατεύθυνση διαφορετικά από μία άλλη. Στην πραγματικότητα αυτό το απόσπασμα φαίνεται να είχε προηγηθεί του αποσπάσματος 7 (F7), διότι δεν έχει καμία αναφορά σε κάτι που μπορεί να θεωρηθεί

άπειρο, αλλά φαίνεται να παρέχει ένα σύνολο πεπερασμένων εννοιών που θα διέπουν την δημιουργία του Κόσμου. Αυτό που εξετάζεται δεν είναι η συγκρότηση κάποιου συγκεκριμένου τμήματος μέσα στον κόσμο, το οποίο θα ξεκινάει με το F7, αλλά μάλλον το γενικό σχέδιο ανάπτυξης. Η πεπερασμένη αντίληψη της ανάπτυξης από το κέντρο ισοδύναμα προς όλες τις κατευθύνσεις, η οποία είναι εγγενής σε ένα σφαιρικό σχήμα, είναι ένα από τα σημαντικά Περαιόντα το οποίο είναι συνδυασμένο με ένα είδος Απείρων προκειμένου να δημιουργηθεί η πραγματική κοσμική τάξη.

Υπάρχει ακόμη ένα σημαντικό στοιχείο σχετικά με την κοσμογονία του Φιλόλαου το οποίο μπορεί να δια φωτίσει περισσότερο στο τι εννοούσε με τα Άπειρα. Αυτό είναι ένα απόσπασμα από την ειδική μελέτη του Αριστοτέλη για τους Πυθαγόρειους. Φαίνεται να βασίζεται στην κοσμογονία του Φιλόλαου διότι περιγράφει τον Κόσμο ως ένα (πρβλ. Φιλόλαος F17). Το απόσπασμα περιγράφει τον Κόσμο ως αντλώντας πράγματα από έξω, το οποίο είναι μία σαφής πρωτοεμφανιζόμενη αναφορά στην αντίληψη του Φιλόλαου για τον κόσμο. Ο Αριστοτέλης λέει:

τὸν μὲν οὐρανὸν εἶναι ἕνα, ἐπεισάγεσθαι δ' ἐκ τοῦ ἀπείρου χρόνον τε καὶ πνοὴν καὶ τὸ κενὸν ὃ διορίζει ἐκάστων τὰς χώρας αἰεὶ. ..

Το σύμπαν είναι ένα, και εκπορεύεται από τον άπειρο χρόνο, την πνοή, και το κενό το οποίο για κάθε περίπτωση διακρίνει τον χώρο του κάθε πράγματος.

Το κρίσιμο ερώτημα που μπορούμε να ρωτήσουμε εδώ πέρα είναι τι σημαίνει να λες ότι αυτός ο Χρόνος, η Πνοή και το Κενό έρχονται από το Άπειρο. Θα μπορούσε απλώς να σημαίνει ότι ήρθαν από μία χωρίς όρια περιοχή έξωθεν του Κόσμου; Ωστόσο, είναι εξίσου πιθανό ότι ο Χρόνος, η Πνοή και το Κενό προέρχονται από το άπειρο ακριβώς επειδή είναι άπειρα. Μου φαίνεται ότι αυτό το εδάφιο του Αριστοτέλη είναι το πλησιέστερο από μία σειρά παραδειγμάτων, σχετικά με το τι εννοούσε λέγοντας Άπειρα ο Φιλόλαος. Ασφαλώς η Πνοή (= αέρας;), ταιριάζει εύκολα μαζί με το Πυρ ως υλικό το οποίο από τη φύση του δεν καθορίζεται από ποσοτικές ή χωρικές έννοιες. Ωστόσο το Κενό και ειδικότερα ο Χρόνος δείχνουν ότι τα Άπειρα του Φιλόλαου δεν μπορούν να ταυτιστούν με πράγματα όπως αυτά που πρότεινε ο Barnes. Ωστόσο υπάρχει ακόμα κοινό έδαφος μεταξύ του Πυρ και της Πνοής αφενός, και του Χρόνου και του Κενού αφετέρου, το οποίο επιτρέπει σε αυτές τις έννοιες να συμπεριληφθούν στην κατηγορία

των Απειρών. Καθένα από μόνο του ορίζει ένα συνεχές, αλλά κανένα από αυτά δεν καθορίζεται από κάποια ποσότητα ή όρια εντός αυτού του συνεχές. Αν και η περιγραφή της ουσίας τους δεν δείχνει κάποια συγκεκριμένη ποσότητα, ίσως θα μπορούσαν να θεωρηθούν μετρήσιμα μέσα σε αυτό το συνεχές, καθώς καθένα από αυτά επιδέχεται μία έξωθεν οριοθέτηση ή ποσοτικοποίηση. Μέρη του Κενού μπορούν να μπου σε όρια από την εισαγωγή πραγμάτων μέσα σε αυτό, και ο Χρόνος μπορεί να διαιρεθεί σε τμήματα, όπως η φωτιά (Πυρ) μπορεί να εγκλειστεί μέσα σε ένα συγκεκριμένο σχήμα και να πάρει έτσι θέση στον χώρο. Ο Αριστοτέλης βγαίνει σε αυτό το συμπέρασμα όταν λέει ότι το Κενό είναι αυτό που διαχωρίζει (διορίζει) τα μέρη των πραγμάτων. Το συμπέρασμα αυτό πιθανόν πηγάζει από το ότι παρεμβαίνοντας μεταξύ των πραγμάτων, το Κενό διαχωρίζει το ένα από το άλλο. Ωστόσο, από την στιγμή που ταιριάζει τόσο καλά σαν μετρήσιμο, -όπως γίνεται με τον Χρόνο, την Πνοή, και το Πυρ- το Κενό με την έννοια του “διαχωρίζειν” ή “οριοθετείν” και ως πηγάζων από το άπειρο, είναι κατά πάσα πιθανότητα μία ανακριβής διατύπωση του Αριστοτέλη. Ο Φιλόλαος θα είχε δει το Κενό, σαν αυτό στο οποίο μέσα θέτονται τα όρια. Έτσι έχουμε τώρα μια λίστα τεσσάρων Απειρών (Πυρ, Πνοή, Χρόνος και Κενό) που ο Φιλόλαος θεωρεί ότι διαδραματίζουν ένα ρόλο στην κοσμογονία, όπως επίσης και κάποια Περαιόντα που τα συγκροτούν (οι ιδιότητες της σφαίρας συμπεριλαμβανόμενης της έννοιας του κέντρου).

Το απόσπασμα F6a μας δίνει ένα άλλο χρήσιμο παράδειγμα για το τι μπορεί να εννοεί ο Φιλόλαος σχετικά με την συγκρότηση-συναρμογή των Περαιόντων και Απειρών. Μετά την επιχειρηματολογία για την αναγκαιότητα μιας αρμονίας για να κρατηθούν τα Περαιόντα και τα Άπειρα μαζί, ο Φιλόλαος το συνεχίζει καθορίζοντας το μέγεθος της (αρμονίας δε μέγεθος). Αυτό που ακολουθεί είναι μια περιγραφή της δομής της Πυθαγόρειας διατονικής κλίμακας ή η εναρμόνιση που είναι πανομοιότυπη με την κλίμακα που είναι ειπωμένη στον *Τιμαίο*. Τι είναι τα Περαιόντα και τα Άπειρα εδώ; Σύμφωνα με τα όσο έχουμε δει μέχρι τώρα θα ήταν αρκετά εύλογο να δούμε το απροσδιόριστο συνεχές του ήχου σαν το Άπειρο. Από την άλλη πλευρά, τα Περαιόντα θα μπορούσαν να είναι τα όρια που θέτουμε σε αυτό το συνεχές επιλέγοντας συγκεκριμένα διαστήματα-νότες. Εάν σκεφτούμε με όρους μονόχορδου (θεωρούμε δεδομένο ότι αυτό το όργανο υπήρχε το 5ο π.Χ. αι.), η χορδή και ο αόριστος αριθμός των νότων που μπορεί να παράγει μπορεί να αντιστοιχηθεί με το Άπειρο, ενώ τα σημεία που τοποθετούνται κατά μήκος αυτής για να προσδιορίσουν τις νότες είναι τα Περαιόντα. Μπορούμε να έχουμε ένα απεριόριστο ηχητικό συνεχές και να θέσουμε

διάφορα όρια σε αυτό επιλέγοντας ένα σύνολο από νότες, αλλά δεν παράγεται από οποιοδήποτε σύνολο ένα μουσικά ταξινομημένο αποτέλεσμα. Ένα σύνολο με τέτοιο αποτέλεσμα προκύπτει μόνο όταν το απεριόριστο συνεχές είναι καθορισμένο σύμφωνα με μία αρμονία από ένα ευχάριστο σύνολο ορίων εντός του απείρου.

Κανένα άλλο από τα γνήσια αποσπάσματα του Φιλόλαου δεν αναφέρεται ρητά σε Περαιόντα και Άπειρα ή σε κάτι που “συγκροτήθηκε-συναρμώστηκε”. Ωστόσο, σε αναφορές του για την δομή του ανθρώπινου σώματος στο απόσπασμα 13 (F13) όσο και οι ιατρικές του θεωρίες στο A27 είναι ερμηνεύσιμες με όρους Περαιόντων και Απειρών. Στο F13 χωρίζει το ανθρώπινο σώμα σε τέσσερις περιοχές που με την σειρά τους σχετίζονται με ένα σύνολο διακριτών λειτουργιών. Το κεφάλι είναι η έδρα της διάνοιας, η καρδιά της ζωής και της συναίσθησης, ο ομφαλός της ρίζας και της πρώτης ανάπτυξης και τα γεννητικά όργανα της σποράς και της γέννας. Σε αυτές τις τέσσερις περιοχές, τα όργανα συσχετίζονται με μία ιεραρχία ζωντανών πραγμάτων. Ο εγκέφαλος έχει πηγή(αρχή) τους ανθρώπους, η καρδιά τα ζώα, ο ομφαλός τα φυτά και τα γεννητικά όργανα και τα τρία μαζί. Η μεγάλη έμφαση που δίνεται εδώ είναι η δομή. Το F13 λειτουργεί για τα ανθρώπινα όντα όπως στο F17 ο Κόσμος σαν Όλον. Δίνει το δομικό πλαίσιο μέσα στο οποίο τα Άπειρα θα αποκτήσουν όρια. Οι πεπερασμένες έννοιες φαίνονται πιο καθαρά στην δομή των τεσσάρων μερών του ανθρώπινου σώματος. Εδώ είναι πράγματι που ο Φιλόλαος δείχνει την πιο μεγάλη του πρωτοτυπία σε σχέση με τους άλλους Προσωκρατικούς φιλόσοφους. Έχουμε αποδεικτικά στοιχεία ότι οι άλλοι Προσωκρατικοί ενδιαφερόταν να καθορίζουν την έδρα της διάνοιας, όπως επίσης ότι μερικοί από αυτούς πήγαν πολύ πιο μακριά από τον Φιλόλαο προσπαθώντας να εξηγήσουν τον μηχανισμό της συναίσθησης. (π.χ. ο Εμπεδοκλής με τους Πόρους του). Ωστόσο ο Φιλόλαος έχει ένα μοναδικό τρόπο να παρέχει τέτοια λεπτομερή δομική περιγραφή του ανθρώπινου σώματος και των λειτουργιών του και στην πραγματικότητα κατά κάποιον τρόπο προλαμβάνει τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη, έτσι ώστε να μας είναι εύκολο να υποθέσουμε ότι αυτό προκύπτει από το ενδιαφέρον του για τα Περαιόντα.

Η μαρτυρία για τις ιατρικές απόψεις του Φιλόλαου που μας παρέχονται από τον μαθητή του Αριστοτέλη Μένων, (A27) μας δείχνουν σαφώς τον αντίστοιχο ρόλο των Απειρών στην περιγραφή των ανθρώπινων όντων. Ο Μένων μας τονίζει την επιμονή του Φιλόλαου ότι τα ανθρώπινα όντα συνίστανται θερμά (εκ θερμού). Αυτό φαίνεται να σημαίνει ότι το ανθρώπινο έμβρυο είναι μόνο θερμό, και στην συνέχεια κατά την

γέννηση μετριάζεται από το κρύο από την διαδικασία της αναπνοής. Είναι το ανάλογο με τον Κόσμο που ξεκινά με την θερμότητα του κεντρικού Πυρ και στην συνέχεια παίρνοντας μια ανάσα αναδεικνύεται. Μπορούμε ακόμα μια φορά να παραλληλίσουμε το Θερμό ως Άπειρο, χάρη στο ότι από την φύση του ορίζεται από ένα συνεχές, χωρίς να καθορίζεται από κάποια ποσότητα. Ωστόσο μας υπονοεί σαφώς ο Φιλόλαος ότι εκείνο το μέρος της διαδικασίας που οδηγεί στην ανάπτυξη ενός ώριμου ανθρώπου είναι η μετρίαση αυτής της θερμότητας από την αναπνοή που ξεκινά εκ γενετής. Ως εκ τούτου, μπορούμε να δούμε την ανάπτυξη ενός ανθρώπου ως την συναρμογή-ανάμιξη της αρχικής ανθρώπινης θερμότητας με την δροσιστική αναπνοή. Σε αυτήν την περίπτωση το πεπερασμένο φαίνεται να είναι ακριβώς η διαδικασία της αναπνοής ή η επιθυμία για αναπνοή (ὄρεξις τοῦ ἐκτὸς πνεύματος – A27), και η ισορροπία ζεστού και κρύου που προκύπτει είναι η Αρμονία (ο Φιλόλαος αναφέρεται σε αυτήν την ισορροπία περιγράφοντας την εκπνοή ως εκπλήρωση χρέους - καθαπερεί χρέος). Ο Μένων συνεχίζει στο A27 να μιλάει για την θεωρία περί της νόσου του Φιλόλαου, και με την πρώτη ματιά παρουσιάζεται ότι τα Άπειρα κυριαρχούν στις ουσίες της χολής, του αίματος και του φλέγματος, οι οποίες λέει, ότι είναι και οι αιτίες της ασθένειας. Ωστόσο, για άλλη μια φορά στο τέλος της παράθεσης των πεπερασμένων εννοιών, θα παρουσιαστεί ότι όταν τα Περαιόντα και τα Άπειρα στο σώμα δεν διέπονται από αρμονία, αυτή η υπερβολή και έλλειψη, εξηγείται με όρους επιβλαβών ουσιών που εμφανίζονται στο σώμα (χολή, φλέγμα, μη υγιές αίμα), και είναι ο λόγος της πρόκλησης της ασθένειας.

Η πρόταση ότι μία ενέργεια όπως η αναπνοή μπορεί να συμπεριληφθεί ως πεπερασμένη μας οδηγεί στο γεγονός να επανεξετάσουμε το F13 και να αναρωτηθούμε αν καθεμιά από τις λειτουργίες μπορεί να θεωρηθεί πεπερασμένη. Σίγουρα η νοημοσύνη, η αντίληψη, η ριζοβολία και η σπορά θα μπορούσαν να εννοηθούν ως δραστηριότητες που κατά κάποιον τρόπο καθορίζουν όρια. Η ριζοβολία καθορίζει τη θέση και τη δομή ενός φυτού και η φύτευση των σπόρων καθορίζει την ανάπτυξη μιας δομής στη μήτρα. Αυτή η πνευματική δραστηριότητα που θεωρήθηκε από τον Φιλόλαο ως διαδικασία καθορισμού ορίων, υποστηρίζεται έντονα στο F3. Σε αυτό το απόσπασμα υποστηρίζεται ότι αν όλα τα πράγματα ήταν Άπειρα “δεν θα υπήρχε τίποτα που να ξέρουμε”. Η πιο πιθανή ερμηνεία σε αυτό (βλέπε F3) είναι ότι στην πραγματικότητα η διαδικασία της γνώσης είναι πεπερασμένη, και ως εκ τούτου δεν θα μπορούσε να υπάρχει εάν επικαλούμασταν μόνο Άπειρα στις αναφορές μας για τον Κόσμο. Κατά

αυτόν τον τρόπο φαίνεται εύλογο ότι ορισμένες δραστηριότητες όπως η γνώση, η αντίληψη, η αναπνοή και η φύτευση ριζών και σπόρων θα θεωρούνταν από τον Φιλόλαο Περαιόντα.

Συμπεράσματα

Τώρα που μέσω των αποσπασμάτων και μαρτυριών έχουν εξεταστεί τα κύρια στοιχεία για την φύση των Περαιόντων και των Απειρών, θα ήταν ίσως κατάλληλο να εξαχθούν κάποια συμπεράσματα²⁵. Φαίνεται ότι τα Περαιόντα και τα Άπειρα δεν πρέπει να ταυτίζονται με σχήματα και πράγματα όπως προτείνει ο Barnes, αν και τα σχήματα και τα πράγματα είναι σίγουρα καλά παραδείγματα Περαιόντων και Απειρών. Το σφαιρικό σχήμα του Κόσμου και οι ιδιότητες της σφαίρας είναι για τον Φιλόλαο Περαιόντα, όπως και τα όρια που τοποθετούνται σε ένα μουσικό συνεχές καθορίζοντας μία αρμονία, και οι διαδικασίες της αναπνοής ή γνωστικής λειτουργίας που κανένα από αυτά δεν είναι σχήμα. Αυτό που έχουν κοινό είναι ότι βάζουν κάποιου είδους όρια μέσα στο συνεχές. Άπειρα, όπως η φωτιά ή ο αέρας, περιλαμβάνονται ως εξέχοντα πράγματα. Ωστόσο, εκτός από τα αντίθετα θερμό και κρύο, φως και σκοτάδι, τα οποία είναι για μας άυλα, για πολλούς Προσωκρατικούς φαινόταν ως πράγματα, ως Άπειρα για τον Φιλόλαο περιλαμβάνονται και άλλες συνεχές οντότητες όπως το κενό, ο χρόνος και ο ήχος. Επίσης φαίνεται ότι ορισμένα χαρακτηριστικά του Κόσμου μπορούν να θεωρηθούν είτε ως Περαιόντα, είτε ως Άπειρα, ανάλογα με την οπτική γωνία από την οποία προβάλλονται. Κατά αυτόν τον τρόπο η αναπνοή (αέρας) μπορεί να περιγράφεται τόσο ως Άπειρη όσο και ως Πεπερασμένη (ως ψυκτικό μέσο για το σώμα).

25 Στο *Ηθικά Νικομάχεια I I 06b* ο Αριστοτέλης λέει ότι οι πυθαγόρειοι συνέδεσαν το τι είναι κακό με το Άπειρο και το τι είναι καλό (αγαθό) με το Πεπερασμένο. Είναι σαφές ότι ένα τέτοιο δόγμα υποστηρίχτηκε από τους Πυθαγόρειους οι οποίοι -όπως το περιγράφει ο Αριστοτέλης στα *Μεταφυσικά* [986b] (g86a22ff)- έθεσαν ένα πίνακα αντιθέτων στον οποίο το αγαθό είναι στην ίδια στήλη με το πέρας και το κακό είναι στην ίδια στήλη με το άπειρο. Ο Αριστοτέλης, ωστόσο, κάνει διάκριση αυτών των Πυθαγορείων με τους Πυθαγόρειους που είχε μελετήσει προηγουμένως, στους οποίους σίγουρα συμπεριλαμβανόταν και ο Φιλόλαος από το γεγονός της αναφοράς του στον Αντίχων. Πράγματι σε όλα τα αποσπάσματα του Φιλόλαου παρουσιάζονται τα Περαιόντα και τα Άπειρα με απόλυτα ισότιμους όρους και φαίνεται ότι τουλάχιστον αυτός θεωρούσε και τα δύο απαραίτητα για την ανάδειξη της κοσμικής τάξης, και δεν θεωρούσε κανένα από τα δύο αγαθό ή κακό.

Είναι σημαντικό να σημειώσουμε ότι τα Περαιίνοντα και Άπειρα αναδεικνύονται ένα φυσικό ζεύγος, όπως το υποδηλώνει η γλώσσα του Φιλόλαου. Τα Άπειρα καθορίζουν ένα συνεχές χωρίς όρια ενώ τα Περαιίνοντα καθιερώνουν όρια σε αυτά τα συνεχές. Αυτή η εξήγηση ταιριάζει με τους περιορισμούς που αναπτύχθηκαν παραπάνω εξετάζοντας τη χρήση των όρων στα αποσπάσματα 1,2,3 και 6. Υπάρχει σαφώς μία πληθώρα τέτοιων Περαιίνοντων και Απειρών και όπως μας δείχνει το F2 είναι εύκολα παρατηρήσιμα χαρακτηριστικά του κόσμου μας. Μπορούμε να διακρίνουμε Άπειρα όπως η φωτιά, η αναπνοή και ο χρόνος, και Περαιίνοντα όπως τα σχήματα, και δραστηριότητες όπως η γνωστική λειτουργία. Επιπλέον μπορούμε να δούμε γιατί δεν θέλει να προσδιορίσει κάποιο σύνολο από τέτοια Περαιίνοντα και Άπειρα. Η ποικιλία τους είναι τέτοια που δεν θα είχε λογική να προσδιορίσει το ένα πριν από το άλλο, επειδή είναι ακριβώς στην φύση τους που τα κάνει να έχουν οτιδήποτε κοινό.

Τη ίδια στιγμή, ενώ ο Κόσμος μπορεί να κατανοηθεί ως συνδυασμός τέτοιων Περαιίνοντων και Απειρών, δεν φαίνεται στην πραγματικότητα να είναι επαρκή για να εξηγήσουν την τάξη του Κόσμου που βλέπουμε. Ο Κόσμος δεν είναι ένα χαώδης συνονθύλευμα Περαιίνοντων και Απειρών. Τα Περαιίνοντα και τα Άπειρα είναι αναμιγμένα μεταξύ τους με έναν όμορφο τρόπο. Είναι συναρμονισμένα. Αυτό θέτει προς παρατήρηση ένα σημαντικό σημείο. Μερικές φορές είναι δύσκολο να γίνει διάκριση μεταξύ των Περαιίνοντων και Απειρών που στις ξεκάθαρες προβολές τους στον Κόσμο φέρονται μέσω της Αρμονίας. Συγκεκριμένα μπορούμε να υποπέσουμε στον πειρασμό να εξισώσουμε το όριο σύμφωνα με τον αριθμό που ο Φιλόλαος αποκαλεί Αρμονία. Ωστόσο, οι δύο έννοιες μπορούν να διακριθούν λογικά, και ο Φιλόλαος τις κρατά πάντα ευδιάκριτες, μη εξισώνοντας τον αριθμό ή την αρμονία με το όριο. Συνεπώς, ένα τυχαίο σύνολο θέσεων μέσα σε ένα ηχητικό συνεχές αποτελεί ένα σύνολο ορίων, αλλά για να είναι αρμονία πρέπει να είναι ένα μουσικά ευχάριστο σύνολο από νέτες καθορισμένες από τον αριθμό. Τα περαιίνοντα είναι απλά πράγματα, τα οποία θέτουν όρια μέσα σε ένα συνεχές, αλλά από την φύση τους δεν παράγουν απαραίτητα μία τάξη. Αυτός που το κάνει στο σύστημα του Φιλόλαου είναι η Αρμονία.

Αυτή η θεωρία για το τι είναι Περαιίνοντα και Άπειρα για τον Φιλόλαο μπορεί να υποστηριχτεί και με ένα άλλο επιχείρημα. Ένας άλλος τρόπος να λύσουμε το πρόβλημα της ερμηνείας των Περαιίνοντων και Απειρών είναι να υποθέσουμε ότι ο Φιλόλαος χρησιμοποιεί αυτούς τους όρους σύμφωνα με την φιλοσοφική παράδοση για την οποία γράφει. Ο Schofield ακολουθεί αυτή την προσέγγιση, όταν υποθέτει ότι ο Φιλόλαος

γράφει σε μία εσωτερική Πυθαγόρεια παράδοση και ως εκ τούτου τα Περαιόντα και τα Άπειρα δεν σημαίνουν τίποτα περισσότερο απ' ό,τι περιττοί και άρτιοι αριθμοί. Ωστόσο, αυτή η υπόθεση δεν λειτουργεί πολύ καλά με δύο χαρακτηριστικά στα αποσπάσματα. Πρώτον, πέρα από την απλή ταυτοποίηση των Περαιόντων και των Απειρών με αριθμούς, αυτό που βρίσκουμε στα αποσπάσματα είναι ένας σαφής διαχωρισμός μεταξύ των δύο. Είναι τόσο σαφής που τα Περαιόντα και Άπειρα δεν αναφέρονται ποτέ με αριθμό στα αποσπάσματα. Δεύτερον είναι δύσκολο να καταλάβουμε γιατί τα Περαιόντα και Άπειρα εισάγονται τόσο καθολικά, εάν είναι απλώς ισοδύναμα των άρτιων και περιττών. Υπάρχει ένα καλύτερο πλαίσιο από ότι ένα στενό Πυθαγόρειο, για να διαβάσουμε τις παρατηρήσεις του Φιλόλαου για τα Περαιόντα και Άπειρα. Η γλώσσα του στα υπόλοιπα γνήσια αποσπάσματα δεν είναι μία γλώσσα μιας εσωτερικής σχολής, αλλά είναι διευρυμένη, με όρους ότι έχει μία μακρά ιστορία στην Προσωκρατική σκέψη. Η φύση (φύσις), η κοσμική τάξη (κόσμος), και η Αρμονία είναι σημαντικές έννοιες για τους προγενέστερους Προσωκρατικούς. Ομοίως, το αστρονομικό του σύστημα και η ιατρική του σκέψη, αν και περιείχε πολλά που είναι πρωτότυπα, λειτουργεί ξεκάθαρα με κοινές έννοιες από την γενική Προσωκρατική και Ιπποκρατική παράδοση. Επομένως έχει νόημα να δούμε αν η χρήση των Περαιόντων και των Απειρών από τον Φιλόλαο, μπορεί να διευκρινιστεί από την μελέτη αυτών των όρων από τους προγενέστερους Προσωκρατικούς. Σίγουρα ακόμη και μια επιφανειακή έρευνα της Προσωκρατικής σκέψης δείχνει ότι η έννοια του Άπειρου παίζει ένα σημαντικό ρόλο, και ο Παρμενίδης έχει κάτι σημαντικό να μας πει σχετικά με το όριο.

Πράγματι θα επιχειρηματολογήσω ότι μία προσεκτική ανάγνωση των F2 και F3 αποκαλύπτει ότι στην πραγματικότητα υποστηρίζει μία συγκεκριμένη θέση σχετικά με τα Περαιόντα και Άπειρα της προγενέστερης Προσωκρατικής παράδοσης. Στο F2 ο Φιλόλαος απορρίπτει κατηγορηματικά την άποψη ότι ο κόσμος μπορεί να εξηγηθεί αποκλειστικά με όρους Άπειρων. (“[Τα πράγματα που είναι, είναι] όχι σε κάθε περίπτωση Άπειρα από μόνα τους” - άπειρα δὲ μόνον οὐκ ἀεί). Αυτό το τμήμα τονίζει ότι τόσο τα Περαιόντα όσο και τα Άπειρα είναι εμφανή χαρακτηριστικά του Κόσμου και επομένως και τα δύο πρέπει να λαμβάνονται ως βασικά συστατικά του, αφού το ένα δεν μπορεί να προκύψει από το άλλο. Στο F3 φαίνεται να επιτίθεται περαιτέρω στην άποψη ότι όλα τα πράγματα είναι Άπειρα. Υποστηρίζει ότι εάν όλα τα πράγματα είναι Άπειρα τότε καμία γνώση δεν θα μπορούσε να προκύψει. Αυτό μπορεί να εκληφθεί

εύλογα ως επίθεση εναντίον του Αναξαγόρα που πιστεύει ότι ο Κόσμος αποτελείται από πράγματα που είναι όλα Άπειρα (F1) και ότι υπάρχει κάποιος που γνωρίζει τον Κόσμο, ο περίφημος *Νούς* του Αναξαγόρα (νοημοσύνη).

Είναι λογικό λοιπόν να επιστρέψουμε σε αυτή την Προσωκρατική παράδοση για να δούμε αν μπορούν να βρεθούν εκεί οι καταβολές της αντίληψης του Φιλόλαου για τα Άπειρα. Σίγουρα δεν υπάρχει έλλειψη από αναφορές στο Άπειρο στην Προσωκρατική σκέψη πριν τον Φιλόλαο. Ο Αναξίμανδρος είναι διάσημος για την τοποθέτηση του Άπειρου (Άπειρον) ως αφετηρία από την οποία ο Κόσμος προέκυψε. Δεν είναι ξεκάθαρο τι ακριβώς εννοούσε ο Αναξίμανδρος από αυτό το Άπειρο, αλλά φαίνεται να είναι μία απεριόριστη έκταση μιας απροσδιόριστης φύσης (βλέπε π.χ. Furley 1987: 29), από την οποία προκύπτουν τα βασικά στοιχεία που αποτελούν τον Κόσμο μας. Φαίνεται να έχει δώσει μία ιδιαίτερη έμφαση στα αντίθετα, όπως το ζεστό με το κρύο και το ξηρό με το υγρό, ως κάτι που αναδύεται από το Άπειρο, και απεικονίζει τον Κόσμο σαν την σκηνή αυτής της ισορροπημένης σύγκρουσης των αντιθέτων, αν και είναι αμφίβολο ότι είχε ένα ξεκάθαρο καθορισμένο σύνολο στοιχείων. Η αντίθεση μεταξύ των Περαινότων και Απειρών θα μπορούσε να εκληφθεί ως αντίθεση μεταξύ του Απείρου και των διακριτών πραγμάτων που προκύπτουν από αυτό. Ωστόσο δεν φαίνεται καθόλου απίθανο να εκλάβουμε αυτά τα αντίθετα (θερμό, κρύο, κ.τ.λ.) που προκύπτουν από το Άπειρο σαν κάτι που μοιάζει με τον γονέα τους, δηλαδή ως Άπειρα και αυτά. Αν και βέβαια δεν είναι χωρίς κάποιο ποιοτικό προσδιορισμό (δηλαδή είναι θερμό ή κρύο κ.τ.λ.), όπως υποτίθεται γίνεται συχνά με το Άπειρο. Αυτά τα αντίθετα θα γινόταν τότε ποσοτικά οριοθετήσιμα από την σύγκρουση μεταξύ τους, που ο Αναξίμανδρος το περιγράφει σαν την τιμωρία που καταβάλλει το ένα στο άλλο για τις αδικίες τους (F1). Αν πάμε τώρα από τον Αναξίμανδρο στον μαθητή του Αναξίμανδη, θα βρούμε ακόμη ένα πιο ξεκάθαρο παράδειγμα ενός Απείρου, στο οποίο κατά πάσα πιθανότητα περιέγραψε σαν Άπειρο το βασικό του στοιχείο, τον αέρα (A1 και 6). Ωστόσο, είναι με τον Αναξαγόρα που έχουμε την πιο ξεκάθαρη εικόνα για ένα πλήθος Απειρών. Στο F1 ο Αναξαγόρας ισχυρίζεται ότι όλα τα πράγματα ήταν μαζί Άπειρα (άπειρα) τόσο όσο αφορά τον αριθμό όσο και τα μικρότερα. Θα βρούμε μία αξιόλογη λίστα με πράγματα που ο Αναξαγόρας θεωρεί ότι είναι Άπειρα. Η λίστα περιλαμβάνει τον αέρα, τον αιθέρα (F1), το ξηρό, το υγρό, το θερμό, το κρύο, το λαμπρό, το σκοτεινό(F4), το πυκνό και το αραιό (F12). Δεν φαίνεται λοιπόν παράλογο να υποθέσουμε ότι όταν αναφέρει ο Φιλόλαος τα Άπειρα, ένας αναγνώστης από την Προσωκρατική παράδοση θα σκεφτόταν μια λίστα από κάτι τέτοιο.

Από την άλλη πλευρά, το επίθετο άπειρος εφαρμόστηκε επίσης από τον Μέλισσο με το *Έν* του και κατά κάποιον τρόπο συμφωνεί με την Προσωκρατική παράδοση που μόλις συζητήθηκε, ότι το τι είναι, είναι το Άπειρο, αν και φυσικά υποστηρίζει ότι μπορεί να υπάρχει μόνο Ένα τόσο Άπειρο. Ο Φιλόλαος από την άλλη κάνει το ίδιο είδος της πλουραλιστικής υπόθεσης με τον Αναξαγόρα. Υποθέτει ότι το εξηγήσιμο είναι ο πλουραλιστικός Κόσμος που μας περικλείει και ως εκ τούτου αναγνωρίζει ότι θα πρέπει να προκύπτει από πολλαπλές πηγές. Ωστόσο ο Φιλόλαος επικρίνει έντονα και τον Αναξαγόρα και τον Μέλισσο για την επιλογή του να εξηγήσει τον Κόσμο σε σχέση με το τι είναι το Άπειρο. Ο Παρμενίδης υποστήριξε ότι πρέπει να κρατηθεί δέσμο μέσα στα όρια που το περικλείουν για να είναι κατανοητό (F8). Επιπλέον όταν πάει να μας δώσει μία εικόνα για αυτά τα όρια δεν αναφέρει παρά ένα γεωμετρικό σχήμα, την σφαίρα. Οπότε ακόμη μια φορά, σε Προσωκρατικό πλαίσιο, όταν ο Φιλόλαος αναφέρεται σε Περαιόντα και όρια αυτό που μπορεί να του έρχεται στο μυαλό είναι η σφαίρα του Παρμενίδη. Ωστόσο, αυτό που είναι εντυπωσιακά νέο στον Φιλόλαο είναι ο ισχυρισμός του ότι πρέπει να αναλογιστούμε τι είναι άπειρο και τι όριο για να εξηγήσουμε την πραγματικότητα, και βάση αυτών των πλουραλιστικών παραδοχών του περνάμε στα Περαιόντα και στα Άπειρα. Προσωπικά, έχω αντιμετωπίσει σε αυτήν την έρευνα κάπως επιφανειακά περίπλοκα ζητήματα κατά την ερμηνεία της Προσωκρατικής σκέψης, αλλά ο σκοπός εδώ δεν είναι να δείξουμε πλήρως την πολυπλοκότητα της διαλεκτικής, αλλά να καταδείξουμε ότι ως βασικές αρχές τα Περαιόντα και τα Άπειρα του Φιλόλαου, μπορούν στην πραγματικότητα να θεωρηθούν ως μια φυσική εξέλιξη της προγενέστερης Προσωκρατικής σκέψης. Επιπλέον, ελπίζω να έχω καταδείξει ότι όταν ερμηνεύουμε με αυτόν τον τρόπο τα Περαιόντα και Άπειρα, στην πραγματικότητα καταλήγουμε να είμαστε παρόμοιοι με αυτό που παρουσιάζεται στην βάση των αποσπασμάτων, αν και ο Φιλόλαος έχει αναπτύξει τις έννοιες σημαντικά. Συμπερασματικά, θα περιγράψω συνοπτικά τι θεωρώ σαν πρωτότυπη συνεισφορά του Φιλόλαου, σε αυτήν την διαλεκτική του με το περατό και το άπειρο, και στις Προσωκρατικές αναφορές για το Κόσμο συνολικά.

Καταρχήν, ο Φιλόλαος είναι πρωτότυπος με τον σαφή ορισμό του για την κλάση των Απείρων. Προγενέστεροι στοχαστές, όπως ο Αναξαγόρας, είχαν χαρακτηρίσει τις βασικές αρχές τους ως Άπειρο, έτσι ώστε όταν αναφέρεται ο Φιλόλαος σε Άπειρα να μας έρχονται πράγματα στο μυαλό όπως ο αέρας, ο αιθέρας, το θερμό και το κρύο, αλλά αυτοί οι στοχαστές δεν το είχαν ορίσει ως ένα καθοριστικό χαρακτηριστικό μιας

ολόκληρης συνομοταξίας οντοτήτων. Ο Φιλόλαος από την άλλη δεν σκέφτεται αυτά τα πράγματα -όπως το θερμό και το κρύο- ως πρωταρχικά καθορισμένα από τα ποιοτικά χαρακτηριστικά τους, αλλά αν και έχουν το κοινό ότι δεν καθορίζονται από μόνα τους από κάποια ποσότητα, μπορούν απλά εν δυνάμει να ποσοτικοποιήσουν ένα συνεχές. Αυτός ο ορισμός του επιτρέπει να συμπεριλάβει όχι απλώς το πολύ ευρύ φάσμα των πραγμάτων που αναγνωρίζονται από τους Προσωκρατικούς όπως ο Αναξαγόρας (δηλ. Όχι μόνο τον αέρα και τον αιθέρα αλλά και το φως και το σκοτάδι), αλλά και κάποια άλλα πρόσφατα ορισμένα χαρακτηριστικά του Κόσμου που εμπίπτουν στην κατηγορία των Απείρων, όπως ο χρόνος, το κενό και το μουσικό συνεχές.

Είναι σίγουρα αλήθεια ότι η Ελληνική φιλοσοφία πριν τον Φιλόλαο είναι γεμάτη αναφορές σε δομές, όπως τα τρία δακτυλίδια του Αναξίμανδρου, τον Λόγο του Ηράκλειτου, την αναλογία (φόρμουλα) του Εμπεδοκλή για την σύσταση των κοκάλων, τον Νου του Αναξαγόρα. Πράγματι, ολόκληρη η ιδέα του κόσμου ως Κόσμος (κοσμική τάξη) δείχνει την Ελληνική προσήλωση για τις δομές και την τάξη. Ωστόσο με εξαίρεση ίσως τον Παρμενίδη, κανένας πριν τον Φιλόλαο δεν υποστήριξε ότι αυτά τα δομικά χαρακτηριστικά ήταν εξίσου απαρχές του κόσμου όσο και αντίθετα ή υλικά στοιχεία όπως η γη, το νερό, ο αέρας και η φωτιά κατά τον Εμπεδοκλή. Είναι η διαφοροποίηση του Φιλόλαου μιας διακριτής κατηγορίας Περαιόντων, τα οποία πρέπει να θεωρηθούν ως συστατικά του κόσμου, που πιθανώς τον οδήγησαν να εκλάβει τα Άπειρα ως μια ενοποιημένη κατηγορία. Ενοποιημένη από το γεγονός ότι παρέχουν το ατέρμονο συνεχές μέσα στο οποίο τα Περαιόντα καθορίζουν όρια. Έτσι, βασιζόμενος σαφώς σε αυτήν την Προσωκρατική παράδοση παράγει μία πολύ πρωτοποριακή και συνεκτική ανάπτυξη αυτής της παράδοσης. Φαίνεται ότι αυτή η απόκριση στην Προσωκρατική σκέψη της εποχής του είναι ένα έργο ενός πολύ σοβαρού στοχαστή. Κάτι πολύ περισσότερο από ένα “μείγμα μύθου και *φυσιολογίας*” ή απ’ ό,τι μία παράξενη προσπάθεια “αποτύπωσης της Πυθαγόρειας γνώσης υπό την μορφή της Ιωνικής *φυσιολογίας*” όπως υποστήριξε ο Burkert (1972: 350, 400).

Είναι φυσικά εντυπωσιακό ότι ο Φιλόλαος είναι πρόθυμος να εκλάβει τα Περαιόντα -όπως ένα σφαιρικό σχήμα ή ένας συγκεκριμένα τόνος σε ένα ηχητικό συνεχές- ως στοιχεία της κοσμικής τάξης όπως τα Άπειρα (π.χ. ο αέρας ή η φωτιά). Η αντίληψη του είναι εντυπωσιακά αφηρημένη και την ίδια στιγμή παραδόξως στέρεη. Μας δείχνει κάποια επίγνωση της ιδιότυπης σκέψης ενός σφαιρικού σχήματος, και του πράγματος που είναι μέσα σε αυτό (π.χ. η γη), ως ισοδύναμα συστατικά πραγμάτων, όταν τονίζει

ότι τα Περαιίνοντα και τα Άπειρα δεν είναι όμοια ή συναφή (οὐχ ὁμοῖαι οὐδ' ὁμόφυλοι). Ακόμα, εκλαμβάνει παντού τα Περαιίνοντα ως ισάξια με τα Άπειρα. Πρέπει όμως να είναι σαφές ότι, ενώ ο Φιλόλαος προσεγγίζει κάτι που μοιάζει με διάκριση μεταξύ μορφής και ύλης, η σκέψη του είναι πολύ Προσωκρατική και στην πραγματικότητα ταιριάζει αυτό που λέει ο Αριστοτέλης συνεχώς. Πως οι Πυθαγόρειοι, παρά την ανάπτυξη αρχών κατάλληλων για ένα διαφορετικό είδος πραγματικότητας, δεν μιλούν για τίποτα άλλο από τον αισθητό κόσμο όπως έκαναν και οι περισσότεροι από τους Προσωκρατικούς. (Μετὰ τὰ Φυσικά 989b2gff). Ωστόσο ο Πλάτων γοητεύτηκε από την διάκριση μεταξύ των Περαιίνοντων και Απειρών, και στο *Φίληβο* το παρουσίασε σαν κάτι που παραδόθηκε από τους προγόνους του που ζούσαν πιο κοντά στους θεούς.

Έτσι η υιοθέτηση από τον Φιλόλαο των Περαιίνοντων και των Απειρών ως θεμελιακών αρχών σαν να είναι ακριβώς μία εξέλιξη των Προσωκρατικών ιδεών προδηλώνει με ένα ενδιαφέρον τρόπο τις Αριστοτελικές και Πλατωνικές διακρίσεις. Αλλά είναι αγνές διακρίσεις, όπως αυτή μεταξύ νοητού (νοητήν) και αισθητού (αισθητήν), που θα γίνουν σημαντικές πιο μετά. Έτσι η χρήση των Περαιίνοντων και Απειρών στα αποσπάσματα σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να θεωρηθεί ως μία μετά-Αριστοτελική πλαστογραφία. Αλλά, υποστηρίζοντας ο Φιλόλαος ότι ο κόσμος που γνωρίζουμε μπορεί να κατανοηθεί ως συνδυασμός Περαιίνοντων και Απειρών, μπήκε στην διαδικασία να εξηγήσει και το πως αυτά τα Περαιίνοντα και τα Άπειρα που μας περιβάλλουν έφτασαν να συνενωθούν με συγκεκριμένη τάξη αντί να είναι σε πλήρη αταξία. Για να το κάνει αυτό, ανακάλεσε μία αρχή με καλό ιστορικό στους Προσωκρατικούς, την Αρμονία, και την συσχέτισε με έναν αριθμό, με τέτοιο τρόπο που έλυσε ορισμένα προβλήματα του Παρμενίδη σχετικά με την κατανόηση του κόσμου. Είναι αυτές οι έννοιες του αριθμού και της Αρμονίας που θα ασχοληθούμε στο επόμενο κεφάλαιο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΒΑΣΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ : ΚΕΙΜΕΝΑ ΚΑΙ ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ

- Augustin, M. 2015, “Weight in Greek Atomism,” *Philosophia*, 45: 76–99.
- Barnes, J., 1982, *The Presocratic Philosophers*, 2nd edition, London: Routledge and Kegan Paul.
- Betegh, 2007, “On the Physical Aspect of Heraclitus’ Psychology,” *Phronesis*, 52: 3–32.
- , 2009, “The Limits of Soul: Heraclitus B45 DK. Its Text and Interpretation,” in Hülz Piccone 2009: 391–414.
- , 2013b, “On the Physical Aspect of Heraclitus’ Psychology: With New Appendices,” in Sider and Obbink 2013: 225–261.
- Bryan, J., 2012, *Likeness and Likelihood in the Presocratics and Plato*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Burkert, W., 1972, *Lore and Science in Ancient Pythagoreanism*, E. L. Minar, Jr. (trans.), Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Curd, P.—, 2013, “The Divine and the Thinkable: Toward an Account of the Intelligible Cosmos,” *Rhizomata*, 1: 217–247.
- Graham, D. W., 2006, *Explaining the Cosmos: The Ionian Tradition of Scientific Philosophy*, Princeton: Princeton University Press,
- , 2013, *Science Before Socrates: Parmenides, Anaxagoras, and the New Astronomy*, Oxford: Oxford University Press,
- , 2014, ‘Philolaus,’ in Huffman 2014: 46–68.
- Guthrie, W. K. C., 1962, 1969, *A History of Greek Philosophy*, Vols. I, II, and III, Cambridge: Cambridge University Press, 1965.
- Huffman, C., 1993, *Philolaus of Croton: Pythagorean and Presocratic*, Cambridge: Cambridge University Press.
- , 2005, *Archytas of Tarentum: Pythagorean, Philosopher, and Mathematician King*, Cambridge: Cambridge University Press.
- , (ed.), 2014, *A History of Pythagoreanism*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Kingsley, P., 1995, *Ancient Philosophy, Mystery, and Magic: Empedocles and Pythagorean Tradition*, Oxford: Clarendon Press.
- , 2002, “Empedocles for the New Millennium,” *Ancient Philosophy*, 22: 333–413.

- Lee, Mi-Kyoung, 2005, *Epistemology after Protagoras. Responses to Relativism in Plato, Aristotle, and Democritus*, Oxford: Clarendon Press.
- Leshner, J. H., 1991, "Xenophanes on Inquiry and Discovery: An Alternative to the 'Hymn to Progress' Reading of Xenophanes' fragment 18," *Ancient Philosophy*, 11: 229–248.
- , 1995, "Mind's Knowledge and Powers of Control in Anaxagoras DK B12," *Phronesis*, 40: 125–142.
- Longrigg, J., 1963, "Philosophy and Medicine: Some Early Interactions," *Harvard Studies in Classical Philology*, 67: 147–175.
- Makin, S., 2005, "Melissus and his Opponents: The Argument of DK 30 B 8," *Phronesis*, 50: 263–88.
- Marmodoro, A., 2015, "Anaxagoras's Qualitative Gunk," *British Journal for the History of Philosophy*, 23(3): 402–422.
- , (ed.) 2016, *Empedocles' Metaphysics*, special issue of *Rhizomata*, 4(1).
- , 2017, *Everything in Everything: Anaxagoras's Metaphysics*, Oxford: Oxford University Press.
- McKirahan, R., 2005, "Zeno of Elea" in D. M. Borchert (ed.), *Encyclopedia of Philosophy*, (2nd edn.), New York: Thomson Gale, vol. 9, 871–879.
- Moore, C., 2020, *Calling Philosophers Names: On the Origins of a Discipline*, Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Mourelatos, 2008a, *The Route of Parmenides*, revised and expanded edition, Las Vegas:
- , 2008b, "The Cloud-Astrophysics of Xenophanes and Ionian Material Monism," in Curd and Graham 2008: 134–168.
- Palmer, J., 1999, *Plato's Reception of Parmenides*, Oxford: Clarendon Press.
- Rowett, C. 2013, "Philosophy's Numerical Turn: Why the Pythagoreans' Interest in Numbers is Truly Awesome," in Sider and Obbink 2013: 3–31.
- Sedley, D., 1982, "Two Conceptions of Vacuum," *Phronesis*, 27: 175–193.
- Wardy, R. B. B., 1988, "Eleatic Pluralism," *Archiv für Geschichte der Philosophie*, 70: 125–146..
- Vlastos, G., 1945 and 1946, "Ethics and Physics in Democritus," *Philosophical Review*, 54: 578–592 and 55: 53–64; reprinted in Vlastos 1995: 328–350.

Zhmud, L., 1997, *Wissenschaft, Philosophie und Religion Im Frühen Pythagoreismus*,
Berlin: Akademie Verlag.

i
ii